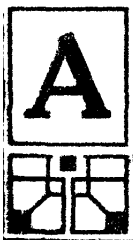

A gazdaság őskorából.*

— Első közlemény. —

1. Állítólagos csere nélkül való törzsek.

Az alapvető tény, mely kiindulópontul kell hogy szolgáljon, az, hogy az összes megvizsgált törzsek a javak forgalmát ismerik, még pedig épúgy a törzsközi cserét, mint jószágforgalmat a törzsön belül. Itt-ott hallunk ugyan olyan törzsekről, melyek a cserét állítólag nem ismerték volna. Grierson ilyen adatoknak egy kis összeállítását adja. Így Cook azt találta, hogy az ausztráliaiaknak fogalmuk sincs a cseréről. Ugyanezt állítja Dampier ugyancsak Ausztráliáról, Le Vaillant a hottentóttokról, Wallis a Magellan-szorostól északra lakó benszülöttekről, Herrera azokról az amerikai benszülöttekről, akikkel Alonso de Ojeda és Amerigo Vespucci először kerültek érintkezésbe, Labillardière a Salamon-szigetek lakóiról.** Mindeme törzsekre vonatkozólag azonban kitűnt, hogy az illető adatok tévesek voltak. Hiba tehát, ha némely szerző, mint pl. Spencer és Letourneau is, ilyenféle felületes adatokkal tévútra engedi magát vezetetni.***

* E fejtegetések konklúziói szerző egy nagyobb munkájának, mely legközelebb a bruxellesi *Institut de Sociologie Solvay* kiadásában *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft* címen jelenik meg. A szerk.

**Grierson: *The Silent Trade*, p. 20—21., ahol az erre a kérdésre vonatkozó források, is meg vannak adva. L. még A. Sartorius Freiherr von Waltershausen: *Die Entstehung des Tauschhandels in Polynesien*. Zeitschrift f. Social-Wirtschaftsgeschichte IV. 1896. p. 5—9.

***Ch. Letourneau: *L'évolution du Commerce*. Paris, 1897. p. 6., 10, 24., Herbert Spencer: *The Principles of Sociology*. London, 1897. III. 380—381.

Az sem helyes tehát, amit A. Coste állít, hogy a csere az összes társadalmi jelenségek közül legutolsónak lép fel és legkésőbbben fejlődik ki.* Amennyire képesek vagyunk a társadalmi fejlődést visszafelé követni, mindig megtaláljuk a javak forgalmát is. Párhuzamosan fejlődik az a társadalmi élet egyéb jelenségeivel.

E tekintetben meglehetősen hasonló eredményre jutottunk, mint Grierson *The Silent Trade* című könyvecskéjében, melyben azt állítja, hogy a megfelelő viszonzás reményében való ajándékozás szokása csaknem egyetemesnek látszik; és hogy sok esetben az ajándékozó és a megajándékozott között megegyezés áll fenn, melynek értelmében ellenérték adandó. Igaz, hogy némely törzsről azt állítják, hogy adás-vételről fogalmuk sincs; de megjegyzendő, hogy ezen esetek némelyikénél az adatok ellentmondók és hogy mindez esetekben az ilyen állítás nem jelent egyebet, mint azt, hogy bizonyos európaiak bizonyos vadakkal nem voltak képesek kereskedést létrehozni. Könnyen lehetséges, hogy az ilyen visszautasítást nem az adás-vételnek nem ismerése, hanem félelem, gyanú vagy félreértés okozta. A vadember saját törzsén belül esetleg szívesen ad-vesz, míg az idegennel való bármi-féle kapcsolatot visszautasítja.**

2. Az ajándékcseré.

Nemcsak azt találtuk, hogy mind e kezdetleges népek ismerik a cserét, hanem azt is, hogy tekintélyes jószágforgalom áll fenn egyes törzsek között ép úgy, mint ugyanazon törzshöz tartozó egyének között. Bizonyos, hogy ez a jószágforgalom nem a csere nekünk megszokott jogi formái között történik. A jogi formák azonban, melyek között a vagyonforgalom végbe megy, csak másodlagos jelentőségűek. Úgy találom, hogy e megszokott jogi formáknak mindig túlságos jelentőséget tulajdonítottak. Abból, hogy a csere nálunk fennálló alakja e népeknél nem fordult elő, arra következtettek, hogy egyáltalában a javak forgalmának ténye hiányzik náluk. Igaz, hogy az ajándékozási forma megvolt, de mivel annak a mi gazdasági életünkben különösebb fontossága nincsen, ezt a felfogást átvitték a kezdetleges népekre és az ő ajándéküzleteiknek sem tulajdonítottak jelentőséget. Mellékesen megjegyezve, a primitív emberek e jogügyleteit ajándéknak nevezni, nem is helyes. Itt sem a mi ajándékunkról, sem a mi cserénkről nincsen szó, hanem olyan

*Adolphe Coste: *L'expérience des peuples*, Paris, 1900. p. 197.

** Grierson: *The Silent Trade*, p. 39—40.

jogügyletről, mely középütt áll a kettő között. Szorosan körülírt, meghatározott szabályok szerint végbemenő jogügylet ez, mely a mi ajándékunknak és cserénknek ősalakját képezi. E kettő a fejlődés folyamán differenciálódott csak ki ez ősalakból. Az eredeti differenciálatlanságban még mind a két forma együtt van; egészen megtévesztő tehát, ha ez ügyleteket a mi ajándék szavunkkal jelöljük meg. E jogügylet annyiban hasonlít az ajándékhoz, amennyiben egyoldalú adomány, melynek egyoldalú elfogadás felel meg és amennyiben ez adomány nagysága és egyáltalában az adás ténye az ajándékozó fél egyoldalú elhatározásától függ. Viszont azonban annyiban közeledik a cseréhez, amennyiben az adás viszonzás reményében történik, sőt erre rendszeren a legszigorúbban kötelez is. Az adomány és a kötelező viszonzás értékére nézve szoros szokványok állanak fenn. Találó elnevezése e jogügyletnek az ajándékcseré szó.* Fontosabb e formánál az a tény, hogy e jogügylet mindeme népeknél igen elterjedt s hogy reájuk nézve nagy gazdasági jelentősége is van, amennyiben jelentékeny jószágforgalmat közvetít.

3. A kasztképződés eredetéről.

A törzsközi csere és az abból következő törzsközi munkamegosztás ténye, valamint a törzseknek ebből folyó kölcsönös függése egymástól jelentőssé válik, ha összefüggésbe hozzuk egy másik, még általánosabban ismert ténnyel. Tudjuk, hogy a kezdetleges társadalmaknak magasabbfokú egységekké való integrációja az egész földkerekségén egyenlő szabályszerűséggel visszatérő jelenség. Spencer ki is tudta mutatni, hogy magasabbrendű társadalmi alakulatok sohasem keletkeznek a legkezdetlegesebbek egyszerű bővüléséből és továbbfejlődéséből, hanem hogy ehhez mindig egy magasabbrendű alaknak több alsóbbrendűből való összetevődése szükséges.** Ez integráció végbemenésének módjai igen különbözők lehetnek. Egy helyütt szomszédos törzseknek békés csatlakozása valamely hatalmas ellenség elleni állandó védőháborúra, másutt a törzsek folytonos

* Pontosan fejezi ki magát Berolzheimer, *System der Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, München, 1907. IV. p. 223. „A csere alapja ajándék adása a viszonzás elvárásával.” — Egészen helytelen, ha az ajándékcseré formájából ilyen következtetés vonatik: „a csere fokán még teljesen hiányzik a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti közvetlen kapcsolat és ezzel az érték fogalma”. H. Panckow: *Betrachtungen über das Wirtschaftsleben der Naturvölker. Zeitschr. d. Ges. f. Erdk.* Berlin. XXXI. 181.

** Spencer: *The Principles of Sociology*, London, 1904. I. 543.

leigázása vezet ilyen képződményekhez. Képzeljük el már most, hogy mi lenne a szükségszerű következménye annak, ha ilyenféle integráció olyan törzsek között áll be, melyek függetlenségük idejében különböző törzsi mesterségeket specializáltak és törzsközi munkamegosztást hoztak létre, amint azt Ausztráliában, Közép-Braziliában és az északamerikai indiánoknál láttuk, ami egyébként igen gyakori jelenség. A törzsi mesterségek így egycsapásra az új társadalmi egységen belül különböző mesterségekké válnának és a különböződött törzsek ezáltal egy már kifejezetten társadalmon belüli munkamegosztással bíró nagyobb társadalom különböződött elemeivé lennének, ami alacsonyabb fokon ilyen mértékben nem fordul elő. Ennélfogva a nagyobb társadalmi egység és az általa föltételezett erősebb különböződés már teljesen kiképződve meg volna a még önálló, különböző törzsi mesterségeket folytató törzsekben és csupán még arra a mellékes külső körülményre várna, amely majd ebben, majd abban a formában hozza létre az egyesülést. Különös volna, ha a fent említett annyira ismert tények eme kapcsolódása nem történt volna meg gyakrabban. Meg kellene vizsgálni, hogy vajjon tényleg megtörtént-e, és ha igen, hol és milyen következményekkel. Továbbá meg kellene vizsgálni azt is, hogy e szempontból nézve nem nyeregyszerű magyarázatot számos berendezés, mint pl. a kaszt-képződés.

Ezt az összefüggést már más oldalról is jelezték. Így azt mondja Ratzel: „Belső Afrikának vannak csupa kovácsból álló falvai, sőt némelyikben csakis csak hajító-késeket csinálnak, Új-Guineának vannak fazekas falvai és Észak-Amerikának nyílvég készítői. Ebből a legsajátságosabb társadalmi és politikai csoportok keletkeznek, melyek céhekből kasztokká és kasztokból a nép előjogokkal bíró rétegeivé lesznek.”* És Panckow hozzáteszi: „Egy dolog e legkoraibb, mesterség szerint való különülés összes példáinál közösnek látszik: a mesterségbeli különbség törzsbeli különbséggel esik össze. E tekintetben jellemző a kovácsra az a tény, hogy iparát többnyire vándorolva űzi. Az említett víziló vadászok is fajilag elütnek a körülöttük lakó uralkodó lakosságtól; kisebbek és sötétebbek uraiknál. A Fidzsi-szigeteken a hajós-, halász-, ács- és szakácmesterséget bizonyos törzsek űzik. A felső Zambezinél a masupíák halászok és vadászok a barotsek szolgálatában. (Réclus, *Nouvelle Geographie Universelle*, XI. 669.) A tuaregeknek szolgálattal és adóval

* Ratzel: *Völkerkunde*, I. 81.

tartozó törzsek (Réclus, 840.) az uralkodó nép javára elkülönített munkateljesítményeket vállaltak.” *

„Hogyan magyarázható meg ez a különös megegyezése az összes említett eseteknek? Nézetem szerint a kérdés megoldásához vezető út világosan ki van jelölve. Ha meggondoljuk, hogy a háború, a nő- és gyermekrablás csaknem minden vad népet a törzstől idegen rabszolgaelemekkel szőttek át, és ha egyszersmind megjegyezzük, hogy a kiterjedt rabszolgamunka a legrégebb idők óta és a legelhatározóbban befolyásolta a régi sokoldalú gazdálkodásmódok fokenkint és lassankint való feloszlását és az elkülönített foglalkozások kifejlődését, akkor ama tény bizonyára elveszíti csodálatos voltát. Gyakran talán nem is volt szükség a zárt házi gazdaságról való eme lassú leválásra, mert az elűtő ismeretekkel és ügyességekkel bíró idegen népelemek leigázása és erőszakos behozatala közvetlenül az önálló foglalkozások kifejlődését szolgálta. Mindenesetre azonban a törzsi mivolttal összefüggő mesterség igazi átmeneti képződménynek és a közgazdasági munkamegosztás jellegzetes kezdeti stádiumának látszik.”**

4. A néma kereskedelem.

Elterjedt nézet, hogy az úgynevezett néma kereskedelem a csere ősalakja. „A csereügylet, a forgalmi ügyletnek eme legrégebb alakja — írja Post — mint tényleges csere (*Realtausch*) jelentkezik az érdekeltek jelenléte nélkül. Mindegyik fél az árút, melyet becsereálni kíván, meghatározott helyen leteszi, a másik fél pedig azt amannak távollétében elveszi és csereárút helyez érte oda. Emellett meghatározott szokások vannak, melyek a békés érintkezést bevezetik és melyek által a felek megbizonyosodnak arról, hogy a csere tekintetében akarattuk megegyezik.”*** Letourneau a néma kereskedésben azt az ősalakot látja, melyből ő még az ajándékcsere is megpróbálja levezetni.**** Ezzel szemben vizsgálódásunk azt mutatja, hogy a néma kereskedelem ben semmiképp sem szabad a csereforgalom ősalakját látni. Láttuk, hogy a néma kereskedelem éppen a legkezdetlegesebb törzseknél igen kevésbé van elterjedve. A megvizsgált törzsek közül csak a veddák ismerik a csere ez alakját. Azonban arról is értesül-

* Panckow: *Betrachtungen über das Wirtschaftsleben der Naturvölker. Zeitschr. d. Ges. f. Erdk. zu Berlin.* XXXI. p. 186—187.

** Panckow: u. o.

***Post: *Grundriss der ethnologischen Jurisprudenz*, II. 628.

****Letourneau: *L'évolution du Commerce*. Paris, 1897. p. 529.

tünk, hogy a néma kereskedelem Ceylonban ősrégi, évezredek óta fennálló és igen általános berendezés. Görögök, perzsák, arabok és kínaiak állottak Ceylonnal kereskedelmi összeköttetésben és a néma kereskedelmet mint ceyloni szokást alkalmazták. Nagyon valószínű, hogy a veddák néma kereskedelme nem ősi intézménye e törzsnek, hanem hogy ezt a szomszédos törzsektől vették át és így állíthatjuk, hogy a néma kereskedelem az általunk megvizsgált legkezdetlegesebb törzseknél, mint autochton cserealak, egyáltalában nem fordul elő.

Eme föltevésünkre, hogy a néma kereskedelem nem tekinthető a csere ősalakjának, továbbá az a tény is fontossággal bír, hogy míg e berendezés a legeslegkezdetlegesebb törzseknél mint autochton szokás egyáltalában nem fordul elő, addig különben igen széles elterjedtségű. Grierson e kérdés beható megvizsgálásánál kimutatta, hogy a néma kereskedelem nem ennek vagy annak a népnek különlegessége, hanem igen nagy elterjedtségű intézmény. Grierson több mint 40 törzsről gyűjtött adatokat, amelyek a csere ezen formáját üzik. Vannak közöttük északi jegestengermelléki törzsek, lappok, északi germánok, aethiopok, egyiptomiak, chartagóiak, lybiaiak, kongóvidéki törzsek és különböző egyéb afrikaiak, indus, mexikói, sansalvadori, újfundlandi, loandai stb. törzsek.* Ha a Grierson gyűjtötte adatok között egész kezdetleges törzsekre vonatkozók is vannak — a veddákön kívül itt csak a belga kongóvidéki akkák és a szumatrai kubuk jönnek számba — megjegyzendő, hogy itt mindig olyan esetekről van szó, amelyekben e kezdetlegesek magasabban álló népekkel kerültek kereskedelmi összeköttetésbe.** A tömérdek adat között ellenben, melyek a legeslegkezdetlegesebb törzsek egymásközt való csereviszonyairól szólnak, a néma kereskedelem teljesen ismeretlen. Eszerint eléggé be van bizonyítva, hogy a néma kereskedelem nem ősalakja a cserének, hanem a javak kicserélésének magasabb fejlődési fokához tartozik.*** Itt mutat-

* Grierson: *The Silent Trade*, p. 41—50.

** „Az afrikai pygmäus épügy mint a ceyloni vedda, gazdaságilag a legszorosabban magastermetű szomszédaira támaszkodik, és állandóan a vadászat és az erdő termékeit földművelési termelvényekre és iparcikkekre cseréli ki. A népsymbiozis egy neme megy itt végbe, melynél tényleg többé-kevésbé tervszerű módon folytonos feleslegek állíttatnak elő kölcsönös csere céljából.” H. Panckow: *Betracht, aber d. Wirtschaftsleben d. Naturvölker. Zeitschr. d. Ges. f. Erdk.* Berlin XXXI. p. 183.

*** Már H. Schurtz: *Grundriss einer Entstehungsgeschichte des Geldes.* Weimar, 1898, p. 71. rámutat, igaz hogy egész röviden és melleleg, arra

kozik a közkeletű ethnologiai módszer hibássága, mely a társadalom-típusok osztályozása nélkül azt, ami különösen kezdetlegesnek látszik, az őstársadalom sajátságának fogadja el. Úgy gondolkoztak, hogy hiszen már kezdetlegesebb csak nem lehet valami, mint az a szokás, hogy a felek, kik egymással csereviszonyba akarnak kerülni, nem is merészkednek személyesen összejönni, hanem az árúkat leteszik és elszaladnak; és ennek következtében, nem törődve azzal, hogy milyen népeknél fordul elő a csere ezen faja, azt a csere viszonylatok fejlődésének kezdőpontjára helyezték. Látnivaló, hogy milyen szükséges a nekünk még hozzáférhető őstársadalom rekonstruálása végett csak a legalsóbbrendű törzsekre szorítkozni. Mellékesen mondva, az a föltevés, mely szerint a néma kereskedelem a csereviszonylatok ősalakját képezi, már magában sem valami szerencsés. Nem is igen képzelhető el, hogyan juthat el e szokáshoz oly nép, amelynek a csere nem valami már egészen megszokott. Hiszen előbb ismerni kell a cserét, hogy épen ezen különleges alakjához lehessen nyúlni. Lehetetlen, hogy a csere legelőbb olyan törzsek között fejlődött volna ki, amelyek nem mernek egymással találkozni.

Mivel a néma kereskedelemben nem olyan berendezéssel van dolgunk, mely az őstársadalomhoz tartozik a szó előbb adott értelmében, nincsen közelebbi okunk ehelyütt e berendezés eredetét kutatni. Ez a kérdés kívül esik vizsgálódásunk keretén, mivel az csak a javak forgalmának első kimutatható kezdeteire vonatkozik.

Ezért csak mellesleg mutatunk rá arra az ösvényre, mely a legkezdetlegesebb időktől a néma kereskedelemig elvezetni látszik. Az ausztráliai *ngia-ngiampe*-kra emlékeztetünk. Két törzsnek egy-egy gyermekét egymástól teljesen elidegenítik bizonyos szertartások által. Ezeknek nem szabad egymással beszélniök, egymást megérinteniök, egymás közelébe jönniök. Ilyen személyek gondosan kerülik egymást. Mikor azután felnőnek, ők üzik az illető törzsek számára a cserét. Grierson, kinek e tény nem volt ismeretlen, egyéb megjegyzést nem fűz hozzá, mint azt, hogy a csere ezen módjának nyilvánvalóan semmi köze sincsen a néma kereskedelemhez.* Grierson inkább azon nézet felé

a lehetőségre, hogy a néma a kereskedelem fejlődöttebb állapotból való visszafejlődés. „Hogy ez az alak közvetlenül a háborúból keletkezik-e vagy pedig különálló faját képezi az érintkezésbe lépésnek, maradjon itt eldöntetlenül: az sem lehetetlen, hogy helyenkint fejlődöttebb állapotból való visszafejlődés.”

* Grierson: *The Silent Trade*, p. 61. jegyz.

hajlik, hogy a néma kereskedelem idegen törzsek ügyleteinél biztonságot volt hivatott nyújtani.* Egyike ez ama látszólag oly közelfekvő racionalisztikus magyarázatoknak, melyek azonban az igazságtól többnyire elég távol állanak. Durkheim gyakorlott szeme aligha téved, mikor Grierson állításaival szemben azt véli, hogy a néma kereskedelem szertartásai „szemmelláthatólag vallásos eredetűek. Világos, hogy két egyén kiknek egymással beszélniök, egymást látniök nem szabad, akik csak közbenjáró által érintkezhetnek, egymás számára *tabu* jellegével vannak ellátva. A hely, melyen találkoznak, maga is szent és innen semlegessége. Megvizsgálandó még, hogy honnét lesznek e szent jelleg részeseivé úgy e viszonylatok, mint azok helye”. Durkheim nem akarja e kérdés megoldását adni, csak jelezni kívánja, hogyan állítandó fel a probléma.**

Ügylátszik Durkheimnek a kérdés illetően felállításában igaza van és az ausztráliai ngia-ngiampék belevonását a néma kereskedelem eredetének megmagyarázásába egy további lépésnek tartjuk ezen a helyes úton. Mert a vallási szertartások a ngiampék csereforgalmánál ugyan azok, mint amelyek a néma kereskedelemre nézve jellemzők. A két ngiampé is némán eszközli a cserét, nem beszél egymással, egymást meg nem érinti, sőt egymás közelébe sem jön. Hogy a felek ehhez még

* U. o. 64—66. Ugyanígy magyarázza e szokást Panckow is l. c. 183.: „Nyilvánvalóan a védelmi motívum, mely alacsony műveltségi fokon oly roppant messzeterjedő és mélyenjáró, az élet minden viszonyaiban uralkodó hatalmat képez, ezen kereskedelem külső formáira is elhatározó befolyást gyakorolt”. Még kevésbé sikerült Panckow másik megjegyzése (u. o.) „Ahol az (a néma kereskedelem) a pygmaus-vidéket kivéve, található, mindig valami csökkenéses jut benne kifejezésre. . . . A néma cserekereskedés félénk, éjszakai módjával a rablásra és a lopásra emlékeztet”.

A. Sartorius v. Waltershausen (*Die Entstehung des Tauschhandels in Polynesien. Zeitschr. für Soc. u. Wirtschaftsgeschichte*. IV. 1996. p. 51. s köv.) is hasonló eredményre jut: „Eme viselkedés oka az a kölcsönös gyanakvás, melyet ellenségek egymással szemben tanúsítanak. Amint béke kötődik, megindul a csere; amint azonban a népek ismét szétváltnak, ismét idegenekké és ellenségekké lesznek. De az érintkezés szükséglete meg van, azt szívesen folytatnák és a háborút ugyanakkor kizárnák. így azután közelednek ugyan az áruval, de a személyes érintkezést kizárják. Jellemző, hogy a kereskedést teljesen becsületesen üzik, míg a néma módon megegyezés jött létre, mert hiszen másképen nem lehetne folytatni. Ellenben a kereskedő felek személyesen találkozni nem mernek, éppoly kevésbé, mint ahogy nem bíznak saját mérsékletükben sem az ellenség láttára.”

** E. Durkheim: *L'Année Sociologique*. Paris, 1905. VIII. 485.

ne is lássák egymást, az a néma kereskedelemnél sem mindig elengedhetetlen föltétel.* Képzeljük mindkét ngia-ngiampe mögé oda a csere kimenetelét leső többi törzsebelit, akik rendesen tényleg nem messzi várnak, úgy a helyzet hajszálig hasonló a néma csere typikus képéhez.

Somló Bódog.

(Befejező közlemény a következő számban.)

* Grierson, l. c. p. 47—50.

Magyarország gazdasági forradalma felé.*

— Első közlemény. —

I. A földművelés mai technikájának kialakulása.

Magyarország gazdasági életének határait évről-évre a bel-földi aratás eredménye szabja ki. Nincs olyan gazdasági érdekkör az országban, melyet a jó vagy rossz terméseredmények közéről ne érintenének; jó aratás után nagyobb a földművesek vásárlóképesége, élénkebben mozog az ipar, a kereskedelem és minden egyéb vállalkozás, ami aztán a dolgozó nép megélhetésére is kedvezően hat vissza. Ilyen hatást gyakorol egy-egy jó termés az egész társadalom életére. De persze ez a hatás csak pillanatnyi: a rossz év elrontja, amit a jó év épített. Hosszabb időközök — teszem egy-egy évtized folyamán — a jó és a rossz időjárás egyéves hatásai átlagozódnak és a gazdasági életben nem hagynak hátra nyomot. Pedig azért Magyarország gazdasági viszonyaira — éppen a közelmúltban — nagyon lényeges átalakító hatással voltak a mezőgazdasági termelés változó eredményei: csakhogy nem azok a változások, amelyek az időjárás szeszélyei szerint évről-évre mutatkoznak, hanem azok az állandó jellegű eltolódások, amelyeket emberi elme és kéz munkája hozott létre. Ha a földművelésének — például a szántásnak, a trágyázásnak, a vetésváltás-

* Ebben a tanulmányában szerző több éves, az agrárkérdésre vonatkozó kutatásainak gyakorlati eredményeit foglalja össze. Ámbár Ráczy Gyula munkája e szemle múlt évi decemberi számában részben ugyané tárggyal foglalkozik, mégis azt hisszük, hogy az arra való visszatérés nemcsak indokolt, de egyenesen szükséges is ama túlnyomó jelentőségénél fogva, mellyel e probléma országunk fejlődésében bír. Az a körülmény pedig, hogy két, egymástól teljes függetlenségben dolgozó író eredményei a földolgozásban egybevágnak: különös súlyt kölcsönöz fejtegetéseiknek. *A szerk.*

nak — valamely célszerűbb módja terjed el az országban: ezzel egyszersmind a termések is javulnak: az ilyen állandó jellegű javulások a parasztnép (s egyszersmind az egész dolgozó nép) vásárlókéességét és igényeit magasabb színvonalra emelik, következőleg az iparra, kereskedelemre is fejlesztő hatással vannak.

Az a negyven év, mely az alkotmány helyreállítása óta lefolyt, minden bizonnyal gyökeresen átalakította az országot. A hatvanas évek olyan mezőgazdaságot hagytak itt, amely még nem bontakozott ki a hármass-nyomású rendszerből;* olyan földműves népet, melynek életigénye és értelmisége még a régi viszonyok szűk keretében mozgott; apró városokat, elmaradt régimódi kereskedelmet, tönkrement kisipart, semmi nagyipart. Ma, négy évtizeddel később, az ország eliparosodása a közeli lehetőségek sorában szerepel, s egyáltalán az ország egész kultúrája — noha európai fogalmak szerint még mindig nagyon szerény —: a hatvanas-hetvenes évekhez képest mégis bizonyos magasabb színvonalra jutott.

Ezt a szemmel látható haladást a földművelés technikájának javulására kell visszavezetnünk, mely a hatvanas-hetvenes években az emelkedő gabonaárak és a vasútépítések hatása alatt beállott. A gazdák az értékesítés kedvezőbb lehetőségeitől indítva, kiterjesztették a művelt területet, sok leelőt szántóföldekké alakítottak, s azonkívül e nagyobb területet is a réginél eredményesebb módszerrel igyekeztek megművelni. Magyarországon (a társországok nélkül) a szántóföld területe:**

1871-ben	10,015.000 hektár volt
1884-ben	11,790.000
1895-ben	11,930.000
1906-ban	12,608.000

De nem csupán területben növekedett a szántóföld, hanem vetésnemek szerint való beosztása is módosult, miről a következő táblázat*** nyújt tájékozást:

* A régi hármassnyomású vagy hármassforgású rendszer abban állt, hogy a község határát (vagy nagybirtokon: az egy major körül fekvő földterületet) három részre osztották: az egyikbe őszi gabonát, másikba tavaszt vetettek, a harmadik ugamag maradt. Minden darab föld három évenként egyszer pihent; így akarták a föld erejét föntartani. Az ugart — úgy mint aratás után a tarlót is — legelőnek használták. Minden községbeli gazdának a hagyományos vetésforgóhoz kellett alkalmazkodnia, nehogy sajátos, egyéni művelésmóddal a tarló-legelő egyformaságát, folytonosságát megbontsa, ami a legeltetést mehezítette volna. Ez az úgynevezett: vetésforgás-kényszer. (*Flurzwang*.)

** *A magyar szent. kor. országainak mezőgazdasági statisztikája*. Budapest, 1897. II. rész, 3* lap, továbbá *Magyar Stat. Évkönyv*. Budapest, 1907.

*** Kiszámítva a *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1881., 1896., 1900., 1905. és 1906. évfolyamaiban foglalt adatokból.

A learatott és ugaron maradt szántóföld összes területéből jutott:

	1871—75	1876—85	1886—95	1896—905	1906-ban
	%·ban				
Gabonafélékre	54·0	53·3	54·9	55·3	54·7
Tengerire	14·9	16·3	17·1	18·3	18·5
Gumós növényekre...	4·1	4·5	5·4	6·2	6·8
Vetett takarmányra...	2·5	3·1	4·8	6·9	8·2
Keresk. növényekre, hüvelyesekre, stb.	2·5	2·7	2·0	1·5	2·2
Ugarra	22·0	20·1	15·8	11·8	9·6

Harminc év alatt kiküszöbölődött az ugar nagyobb fele, s a helyébe tengeri, gumós növény (burgonya, répa) és vetett takarmány került. A fejlődésnek ez az iránya önmagában véve egyetértelmű a haladással; nem egyéb ez, mint a mezőgazdaság lassú átfejlődése a hármasművelésű rendszerről egy magasabbrendű technikai rendszer: a váltógazdaság felé.

A hármasműveléssel kezelt gazdaságot az jellemzi, hogy kevés állatot tart, csak annyit, amennyit a legelő és a rét táplálni tud, és ezért kevesebb trágyával rendelkezik, semhogy a talaj erejét évről-évre való bevetés mellett föntarthatná; tehát időnként pihenteti a földet. Viszont a váltógazdaság, mely a szántóföld egy részén takarmányt termel: nem szorul ugartartásra, mert elegendő állatot tarthat, s így elegendő trágyával rendelkezik ahhoz, hogy évről-évre vethessen, s a talaj erejét bizonyos rendszabályok hozzápótlásával mégis állandóan föntarthatassa.

Természetes, hogy annak, aki váltógazdaságot folytat, több baromra van szüksége, mint a hármasműveléssel gazdálkodónak. Ámde ha ebből a szempontból kiindulva azt nézzük, vajjon a földművelés ma uralkodó rendszere mellett a magyar gazda több állatot tarthat-e, mint egy emberöltővel ezelőtt: akkor egészen más színben fog előttünk feltűnni az 1870 óta lefolyt fejlődés.

1871-től 1906-ig 2,593.000 hektárral nagyobbodott a szántóföldek területe; ez a növekedés túlnyomó részben a legelők rovására történt.* A nagy legelőpusztítás nem lett volna baj, sőt haladás lett volna, mert hiszen egy hektár szántóföld termelőképessége jóval nagyobb, mint egy hektár legelőé; de azt a táplálékot, melyet a háziállatok előbb a legelőn nyertek s ennek elpusztításával elvesztettek, szántó-

* Dr. Sebess Dénes csupán a közös legelőket, melyek az utolsó emberöltő folyamán felosztásra kerültek, három millió kataszteri holdra becsüli. (*Adatok a magyar agrárpolitikához a jobbágyság felszabadítása után.* Budapest, 1908. 6. lap.)

földön vételt zöld és egyéb takarmánnyal kellett volna pótolni. Csak-hogy ez épen nem történt kielégítő mértékben. A vetett takarmány területe ma sem több az összes szántóföld 8,2%-ánál, a gabonaterület hetedrészénél s a kukoricaterület felénél. Míg tehát az ugar ter-
vesztése egymagában véve haladásra mutat: az állatállomány létfölté-
telei — különösen az utolsó évtizedben — mindegyre kedvezőtleneb-
bül alakultak, s a következmény, az állattenyésztés hanyatlása nem is
maradhatott el.

Magyarország összes háziállatainak létszáma számos
marhára
redukálva* volt

1870-ben	8,449.547
1884-ben	8,678.345
1895-ben	9,874.750
1906-ban	8,970.787

1884-től 1895-ig aránylag kevésbé pusztították a legelőket, ellenben a takarmány termelést fejlesztették, s ezt az időszakot általában a termelőképesség erős javulása jellemezte. Ezzel volt kapcsolatos a marhaállomány erőteljesen mutatkozó fejlődése. 1895. óta az emelkedést hanyatlás váltotta föl; az országos állomány 904.000 számos marhával lett kevesebb.

Hivatalos részről e számbeli hanyatlással szembe szokták állítani azt a körülményt, hogy épen 1895. óta állandó és erőteljes volt a marhaállomány minőségbeli fejlődése; ma egy szarvasmarha jóval súlyosabb s a fajtája is jobb, mint ezelőtt. A hanyatlást azonban e körülmény dacára sem lehet tagadni, mert először: csak a szarvasmarhatenyésztésben látszik a minőség számbavehető fejlődése, míg a többi állatnemet illetőleg ezt távolról sem lehet megállapítani; másod-

* Az egyes állatnemek létszáma a következő volt:

	1870-ben	1884-ben	1895-ben	1906-ban
Ló	1,819.652	1,749.302	1,972.930	1,784.663
Őszvér és szamár	29.863	22.907	22.278	14.934
Szarvasmarha ...	4,496.905	4,879.334	5,829.483	5,624.285
Juh	13,760.700	10,594.867	7,526.783	6,775.865
Sertés... ..	3,573.531	4,803.777	6,447.134	4,306.990
Kecske	409.242	270.211	286.392	230.807

E különböző állatnemeket (a hivatalos statisztika módszerével) akként redukáltuk közös egységre, az ú. n. számos marhára, hogy 2 szamarat, 5 sertést, 10 juhot vagy 15 kecskét egy szarvasmarhával vagy lóval tekintettünk egyenlőnek.

Az adatok forrásai: *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1872. és 1898. évfolyam (120. illetve 76. lap); továbbá *A gazdasági tudósítók évkönyve*. Budapest, 1907. 449/451. lap.

szor pedig: a szarvasmarhatenyésztésben sem általános a minőségbeli emelkedés. Nagykiterjedésű, kultúrában elmaradt vidékek vannak, ahol még ma is primitív fajtájú és csekély testsúlyú szarvasmarhát tenyésztenek. Tarthatatlan az az állítás, hogy a marhaállomány 1895 óta beállott abszolút számbeli hanyatlását a testsúly és a minőség emelkedése teljesen helyreépítelte, sőt túlkompenzálta volna; fölösleges azonban ezt hosszas számításokkal kimutatnunk, mert e számításokat már elvégezte Éber Ernő egy figyelemreméltó munkában (*A magyar mezőgazdaság átalakulásának föltételei*. Budapest, Kilián, 1906. 54—711.) megállapítván, hogy „a mi állatállományunkon a viszonyok rontó, romboló ereje sokkal mélyebb nyomokat hagyott hátra, mint fejlesztő, kiépítő képessége”.

A depekoráció hivatalos magyarázgataiból különben kirí a szépítés irányzata. Mert ha javul az állatállomány minősége: ebből korántsem következik, hogy a gazda most már kevesebb marha tartásával is meg fog elégedni, sőt ellenkezőleg: inkább hajlandó többet tartani a jobb fajtából, mint a rosszabból. A minőség javulása nagyon szépen összefér a számbeli gyarapodással, amint ezt Németország példájából látjuk, hol

	a háziállatok abszolút létszáma számosmarhában kifejezve	egy számos marha értéke
1883-ban	24,034.000 darabot	232 márkát
1892-ben	26,297.000 „	243
1900-ban	28,885.000 „	267

tett ki.* Miért kellett minálunk a minőség emelkedésének az abszolút létszám hanyatlásával járnia: e kérdést a hivatalos források hallgatólag mellőzik.

Föltéve azonban, hogy az abszolút számbeli hanyatlást a súlyban és minőségben való fejlődés tényleg helyre is pótolná: még mindig fönmarad a viszonylagos hanyatlás a népesség időközben megnövekedett számához képest (amiről később lesz szó), valamint a szántó-föld időközben megnövekedett területéhez képest.

1895. óta 678.000 hektárral növekedett a szántó-föld. Nagyobb lett a terület, melyet a gazdának meg kell művelnie, s ugyanakkor kevesebb lett a trágyamennyiség, melyet a föld erejének fönntartására fordíthat.

Száz hektár szántóföldre jutott a háziállatok összes számából

1870-ben	84 számos marha
1884-ben	74

* Wehriede: *Die Roherträge der deutschen Landwirtschaft im letzten Menschenalter*. Thiel: *Landw. Jahrbücher*. Berlin, 1907. Heft 1. 140 1.

1895-ben 83 számos marha
 1906-ban 71 „ „

Ma, mikor évente a szántóföldnek csak 9,6%-a pihen: kevesebb trágyát kap a talaj, mint 1870-ben, mikor évente több mint 22% maradt ugarnak. Pedig ma a termésátlagok is nagyobbak: több foszfort, nitrogént s egyéb növényi táplálékot veszít évente a föld, tehát többet is kellene visszapótolni.

Csodálatos, de igaz, hogy a hivatalos körök időszakos kimutataisaiban dicsekvőleg szokták fölemlíteni az ugarterület csökkenését, „a mi mezőgazdaságunk intenzív fejlődéséről tanúskodik”.*

Az ugarterület csökkenése minden bizonnyal rendes kísérő jelensége a földművelés haladásának, de az állatlétszám emelkedésével kell együttjárnia. Németországban (1900.) az ugar 4,7%-át teszi a szántóföld és a kert összes területének; ugyanezen terület 100 hektárjára 110 számos marha jut.*** Ezt a viszonyt véve zsinórmértékül, úgy kellene találnunk, hogy 9,6% ugartartás mellett az ország minden 100 hektár szántóföldjére legalább 100 számosmarhát kitevő országos állattállomány szükséges, nem pedig 72 számosmarha, amennyi tényleg van.****

Én nem találok intenzív fejlődésnek, ha a talajt évről-évre pihenés nélkül zsarolják és nem adják neki vissza az elvont termőerőt. Ennek magyarul rablógazdaság a neve, nem pedig intenzív fejlődés.

A rablógazdaság jellegét azonban, mely az utolsó tíz évben oly erősen kidomborodott, többé-kevésbé mindig magán hordozta a magyar mezőgazdaság azon perctől fogva, hogy az ősi hármasművelés rendszerből kibontakozott. Megjegyezzük azonban, hogy azon időben, mikor ez végbement: el sem lehetett képzelni a mezőgazdaság fejlődését más irányban, mint a rablógazdaság felé. A rablógazdaság mai rendszerének kialakulása szükségszerű fejlődés eredménye, mely ez adott történelmi környezetben, a társadalom adott szervezete mellett más alakban végre sem mehetett volna.

* E számok a valóságnál kedvezőbb állapot látszatát keltik, mert a fiatal állat (borjú, bány, malac stb.) is felnőtt állat gyanánt szerepel bennük.

** *A gazdasági tudósítók évkönyve*. Kiadja a m. kir. földművelésügyi miniszter. Budapest, 1907. 431. lap.

*** Wehriede id. műnk.: *Landwirtschaftliche Jahrbücher*. Berlin, 1907. Heft 1. 106. és 140. lap.

Ebben a számban — magától értetődőleg — sok legelőn és erdőben élő barom (gulyamarha, juh, sertés), valamint városi igásló foglaltatik, amelyek trágyaszolgáltatása teljesen vagy legalább részben elvész az ország szántóföldjeire nézve.

Magyarország mezőgazdaságát és vele az egész magyar társadalmat a gabonaárak emelkedése szólította ki a középkor hagyományos tespedéséből. Nyugateurópa kultúrnépeinek szaporodása a tizenkilencedik század folyamán oly drágaságot hozott létre az élelmiszerpiacokon, amely soha előbb oly tartósan és oly nagy területen nem mutatkozott. Az épülő vasutak a hatvanas-hetvenes években lehetővé tették, hogy a magyar búza a flandriai és az angol piacokra eljuthasson; a gabonaárak emelkedése nálunk is beállott. Itt egy középkori kultúrájú ország terült el, széles síkságokkal, melyeken a gyakori áradások buja legelőt növesztettek; s amely föld művelés alatt állott: azt is csak fölületesen használták ki. A kihasznált termőréteg nem igen volt 8—10 centiméternél vastagabb; a faeke nem járt mélyebben. Még az 1875. évi számlálás alkalmával 519.000 faekét találtak, s ennél alig több, 521.000 vasekét, ez utóbbiak túlnyomó része is kezdetleges alkotású, régifajta Vidács-eke volt, a faekénél nem sokkal többet érő. És egy ilyen gazdasági fejlettségű s egyszerűsmind kiválóan termékeny földdel megáldott ország jutott pár rövid évtized alatt a londoni tőzsde magas gabonaárainak közvetlen hatása alá. Egy csapásra új gazdasági elvek jutottak uralomra: a termelés minden fokozása gazdag jutalmat talált az értékesítésben. Racionális gazdálkodásról a földművelő lakosságnak — elenyésző csekély kivétellel — fogalma sem volt, de ha lett volna, akkor sem vette volna alkalmazásba, mert sokkal könnyebb, egyszerűbb és olcsóbb volt a talajban ősidők óta használatlanul heverő, kincseket érő növényi táplálószerket kiaknázni és pénzre váltani. Ehhez pedig nem kellett egyéb, mint a talaj mélyebb szántása. Racionális gazdaság berendezéséhez: teszem egy tágasabb istálló építéséhez százak, vagy ezrek kellene; holott egy jó ekét meg lehet kapni harminc forintért. Az utóbbi tehát közelebb esik, ha kezdetleges gazdálkodás javításáról van szó.

A magyar gazdák is, tapasztalván a jó gabonaárakat, tűzre rakták a régi faekét; sőt a Vidács-ekét is mind gyakrabban fölcserélték a Sack-féle ekevassal (bár az utóbbi még ma sem terjedt el mindenütt és általánosan). Újabb pár centiméternyi réteget hódítottak meg a termőföld tömegéből. Mint már említettük: szélességben is kiterjesztették a szántóföldet, sok legelőt feltörtek; az Alföldön nagy energiával folyt a vízszabályozás, szántófölddé alakítván az ártéri legelőket.

Az őseréjű föld termékenysége dúsan jutalmazta mindezen rendszabályokat. S ezenfelül a gazdák megtanulták lassanként a vetésváltás egynemely szabályát is; azt például, hogy a gabonát nem jó mindig gabona után vetni, hanem valamely más kultúrát kell közbeiktatni. A kukoricát találták erre a célra legalkalmasabbnak, mert a

művelése nem drága, termését pedig époly könnyen lehet értékesíteni, mint a gabonáét, azonkívül pedig szépen díszlik a mi éghajlatunk alatt. Elpusztított legelők pótlására egy kis szálás takarmányt vetettek, némi takarmányrépát, továbbá mivel a gabonát jól megfizették a külföldön s az országból egyre fokozódó mértékben vitték ki: a hazai lakosság számára krumplit kezdtek termelni. Mindezek a vetésnemek alkalmasak voltak arra, hogy a vetésforgót változatosabbá s az ugart részben fölöslegessé tegyék.

Időközben — a nyolcvanas évek vége felé — hanyatlani kezdtek a gabonaárak. A gazdák egyre kevesebb és kevesebb pénzt kaptak a termésért, holott időközben úgy saját személyi szükségleteik, mint az állami terhek megnövekedtek, sőt ismerni kezdték a kamatfizetés gyönyörűségeit is. Az árakban szenvedett veszteséget ki kellett valamilyen módon egyenlíteni. Két irányban is törekedtek erre a gazdák: egyrészt olcsóbbá tették a termelést, másrészt nagyobb mennyiségeket iparkodtak a piacra vinni, hogy régi bevételeiket föntarthatassák. Az előbbi célra jó eszközül szolgáltak a cséplőgépek, melyekkel a munkabér-kiadásokat leszorították, a másik célt úgy érték el, hogy a földben heverő őserőt még nagyobb mértékben vették igénybe, mint eddig. Javították a földmunkát és igyekeztek lehetőleg minden évben aratni; jellemző, hogy az ugar területe ebben az időszakban — 1884. és 1895. között — 2,130.000 hektárról 1,493.000 hektárra apadt; — sem azelőtt, sem azóta nem állott be ilyen rohamos apadás.

A szántóföld összes területe azonban csak kevéssé emelkedett, az ősi termőerő oly nagy készletét tárták föl ebben az időszakban, hogy a területi terjeszkedés fölösleges volt. Enyhe volt tehát a legelők pusztítása is s ehhez képest lehetővé vált a marhaállomány szaporodása, mely ebben az időszakban kielégítő volt«

Ez a korszak a század végével lezáródott. A föld kirablását nem lehet soká büntetlenül folytatni. Ezidőszert már szemmel látható a talaj kimerülése; a termésátlagok apadnak. A mutatkozó hiányt töretlen, őserőjű földek dúsabb termésével iparkodnak kiegyenlíteni. 1895. óta körülbelül hétszázezer hektár területet alakítottak át szántófölddé; ez majdnem ugyanannyi legelő elpusztítását jelenti. Mutatkozik is ennek hatása depekorációban, amelynek statisztikai beigazoltóságán nem segít semmiféle hivatalos szépítgetés. Depekoráció — a föld trágyázásának szempontjából — még akkor is léteznék, ha az állatok létszáma nem apadt volna: mert a szántóföld területe növekedett. Annál nagyobb súllyal esik a mérlegbe a marhaállomány tényleges fogyása. A talajerő kirablása mindegyre gyorsabb tempóban megy végbe. A legelők további pusztítása csak tetézi a bajt

és csak rövidíti az utat, melyen a magyar mezőgazdaság mai rendszere a teljes csőd felé halad.

Természetesen az ország átlagáról van szó. Vannak, amint később rátérünk, egyes vidékek, amelyek fejlődése máris egészségesebb irányba terelődött. De a nagy átlag magán hordja a haladás elégtelenségének, sőt a hanyatlásnak bélyegét. Ha a legfontosabb kultúrnövényeknek az utolsó időkből nyert termésátlagait előző évtizedekével összehasonlítjuk, a fejlődés következő képét kapjuk:

	Egy hektáron átlag termett hektoliterekben*			
	1869—75	1876—85	1886—95	1896—906
Őszi búza	8·7	12·6	16·3	15·6
Őszi rozs	9·5	11·9	14·7	15·4
Tavaszi árpa	11·9	15·4	17·9	18·8
Zab	12·7	17·5	21·2	24·9
Kukorica	11·0	16·3	19·0	19·0
Burgonya	36	75	85	111
m é t e r m á z s á k b a n				
Cukorrépa	127	178	175	210
Takarmányrépa	88	193	226	251
Lóhere, lucerna, baltacim, stb.	24	33	37	35
Zabos bükköny, mohar, stb.	22	26	30	32

E táblázat számoszlopai majdnem egyhangú tanúságot tesznek arról, hogy a földművelés termelőképessége a hetvenes évektől a kilencvenes évek második feléig kielégítően haladt, ekkor azonban megállapodott. Sőt éppen a legfontosabb termés: az őszi búza termésátlagai hanyatlottak, a másik, szintén elsőrendű fontosságú termés: a szemes kukorica termésátlagai pedig megállapodtak. A többi fontos gabonanem termésátlagaiban 1895 óta minimális a haladás, csupán a zab alkot gyöngye kivételt. Az általános stagnáció képét csupán a gumósnövények szakítják meg; a haladás, mely ezek termésátlagaiban mutatkozik, 1895 óta is megállja helyét. Csakhogy a gumós növények területe még ma sem tesz ki többet a szántóföld 6,8%-ánál, közgazdasági fontosságuk tehát aránylag esekély és csak egyes vidékeken lép jobban előtérbe.

Az 1895 óta beállott hanyatlás még erősebbnek tűnnék föl, ha figyelembe vennők az utolsó két gyöngébb termésű esztendőket, 1907-et és 1908-at, melyeknek országos termésátlagairól e sorok írásakor még nincsenek számszerű adataink.

Semmiesetre sem véletlen, hogy a növénytermelés technikájának

* Összeállítva és átlagozva a *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1881., 1896., 1900., 1905. és 1906. évfolyamaiban foglalt adatokból.

ez az általánosan tapasztalható megállapodása időben egybeesik az állattenyésztés hanyatlásával, mely szintén a kilencvenes évek végén lép föl. A kettő között oksági kapcsolatnak kell lennie. Minden jel arra mutat, hogy az ország mezőgazdaságának technikai haladása, a nagy átlagot tekintve, a múlt század végén megakadt.

II. Az ország főbb vidékei.

A fejlődés folyamata azonban, melyet nyomon követtünk, a hármashyományos rendszertől a szemtermelő rablógazdaságig és ennek hanyatlásáig, ez a folyamat korántsem játszódott le egyenlő arányban és egyenlő gyorsasággal az ország egész területén. Magyarországot* mezőgazdasági tekintetben három, egymástól elég jól megkülönböztethető részre lehet osztani. Első rész az ország nyugati és északi harmada, beleszámítva az Alföld északnyugati megyéit: nagyjában véve az a terület, mely a mohácsi vész után a Habsburg-dinasztia uralma alá került. Második rész az ország középső vidéke: a török uralom területe. A harmadik rész Erdély, s a vele szomszédos északkeleti megyék: az a terület, melyen a mohácsi vész után az erdélyi fejedelmek uralkodtak.

A történelmi fejlődésnek a gazdasági életre való befolyását éles világításba helyezi az az érdekes jelenség, hogy az ország három részre való szakadása és e részeknek százötven éven át különvált élete mai napig szemmel kísérhető nyomokat hagyott a földművelés szervezetében. E történelmi hatások mindenekelőtt a telepedés módjában jutnak kifejezésre. Az ország nyugati-északi harmadában, melynek keleti határát Baranya-, Fejér-, Heves-, Szabolcs-, Zemplénmegyék vonalában kell képzelnünk**, a lakosság telepedésének módja megfelel annak, amit Európában egyáltalán tapasztalni lehet: a földművelők apró falvakban laknak; a községi határok nem túlságosan nagyok, tehát a földek sincsenek túlságosan távol a gazdasági udvaroktól. Több-kevesebb nehézséggel a külső földeket is racionálisan meg lehet művelni; legalább a Magyarországon ma uralkodó fogalmak szerint. Nagyjából ehhez hasonlóak a telepedés viszonyai az ország keleti harmadában is, mely Erdélyt, s a vele szomszédos megyéket (Szatmár-, Szilágy-, Ugocsa-, Máramaros-, Ung-, Beregmegyét, valamint Zemplén, Szabolcs és Bihar egy részét) foglalja magában — bár e területen nagyobb a változás — apró falvakban és egyes udvarokban való telepedést épűgy találunk, mint kiterjedt és a faluból nehezen megközelíthető községi

* Mindig a szűkebb Magyarországról beszélünk, a társországok nélkül.

** E határ kijelölésében nem tartunk nagy pontosságra igényt.

határokat. Hatalmas községi és közbirtokossági erdők, legelők jellemzik e vidéket, elsősorban a régi határőr-ezredek területét.

A középső harmadrészen, mely e két vidék között a Nagy-Alföld túlnyomó részére terjed ki: a török uralom erősen megbolygatta az ősi települést; az apró falvak elpusztultak s a nép nagyobb tömegekben a védettebb helyekre gyülekezett. Ezért a községek általában nagyok s a határak is rendszerint terjedelmesebb, semhogy a községből okszerűen meg lehetne őket művelni. Vannak közöttük parasztvárosok 50—100, sőt 150.000 kataszteri hold kiterjedésű határral; a gazda, ki a városban él, sokszor oly messze lakik földjeitől, hogy azoknak rendes művelését és trágyázását csak 20—30 kilométeres, sőt ennél nagyobb távolságokra való szüntelen ide-oda kocsizás, tehát lehetetlenül nagy idő- és munkapazarlás árán hajthatná végre. Nemcsak a telepedés módjának, de a népoktatásnak és általában a szellemi kultúrának a vallással és nemzetiséggel együtt kialakult különbségei is befolyanak a három országrész földművelésére. A nyugati részen a katolikus, középen a protestáns, keleten a görög-orthodox vallásfelekezet van többségben. Az erdélyi rész alacsonyabb kultúrát örökölt a másik kettőnél. Földművelése is alacsonyabbrendű. E történelmi kategóriákon kívül az éghajlat, a közlekedés fejlettsége vagy rosszasága, a piacok közelsége vagy távolsága is hatással van a három országrész földművelésére. A nyugati és északi részek közel esnek a fogyasztópiacokhoz, vasúthálózatuk aránylag fejlett, éghajlatuk kedvező, amennyiben eléggé nedves és egyenletes. Ezen országrész mezőgazdaságát az jellemzi, hogy a kukorica aránylag kisebb szerepet játszik a termelésben s a helyét burgonya foglalja el. Hozzájárul ehhez mindenesetre, hogy a kárpáti fensíkok rossz földje és hűvös éghajlata nem kedvez a kukoricatermelésnek, de megtaláljuk ugyanezt a tendenciát a szelíd éghajlatú és jó talajú dunántúli dombvidéken, valamint az Alföld északi megyéiben is; tehát nem csupán az éghajlatra kell ezt a jelenséget visszavezetnünk, de a nagyobb munkaintenzitásra is; a burgonya ugyanis több munkát kíván a tengerinél.* Mi sem természetesebb, minthogy a burgonyatermések javulásának is nagyobbára ez a vidék látja hasznát.

A cukorrépa-termelés súlypontja szintén a nyugati országrészben

* A dunajbóparti vidék kukoricaterülete 12,1%, gumós növény területe 9,2%, az előbbi tehát kisebb, az utóbbi nagyobb, mint az országos átlag, mely tengeri dolgában a szántóföld 18,5%-át, gumós növény tekintetében 6,8%-át teszi ki. Hevesmegyében a tengeri területe 10,5%, Borsodban 8,2%; itt ugyan nem sok burgonyát művelnek, de annál többet Szabolcsmegyében, hol a gumós-terület 11%, a tengeri ellenben csak 13,1%. Ezek alföldi megyék.

van; innen kerül ki az országos termelés nyolc tizedrésze és ennek is a nagyobbik fele Nyitra-, Pozsony- és Sopronmegyéből. A takarmánytermelés aránya nagyobb az ország átlagánál, s a szántóföldhöz viszonyítva a marhaállomány is. Az ugartartás az alacsonyabb kárpáti megyékben s a Nagy-Alföld északnyugati részén körülbelül megfelel az országos átlagnak; a Dunántúl s a Kis-Alföld környékén kisebb ennél. A magas hegyvidéken (Árva, Turóc, Liptó, Zólyom megyék és a körülfekvő terület) még ma is ugarrendszerrel gazdálkodnak; ez a vidék, úgy a földművelés technikáját, mint lakossága életmódját tekintve, mintegy szigetet alkot a nyugati országrészben. Búzát, rozsot, tengerit alig termelnek rajta; árpa, zab, burgonya a főtermények. A lakosság primitív életmódot folytat, csak néhány év óta lendített valamit sorsán a kivándorlás.

A talaj kimerülését — talán a nyugati határszél s a tolnabarányai vidék kivételével — az ország nyugati harmadában is meg lehet állapítani. A depekoráció itt is megvan s a gazdálkodás válsága itt is föllépett, de nincs annyira kiélezve, mint az Alföldön. Ezt a kedvezőbb történeti fejlődésnek lehet betudni; leginkább azon körülménynek, hogy a falvak határa nem túlságos nagy, a földek nincsenek túlságosan messze a helységtől s így aránylag kisebb fáradság árán is intenzívebben lehet őket művelni.

Annál élesebb és rombolóbb a gazdálkodás válsága a török hódítás egykori területén: a Nagy Alföld középső és déli részein. A történelmi fejlődés két maradványa: a latifundium és a parasztváros a végletekig fokozta itt a rablógazdálkodást. Latifundiumok az ország más vidékein is vannak, de legfeljebb a Duna jobbpartján oly nagyszámúak és nagykiterjedésűek, mint a nagy rónaságon.

Magyarország átlagát tekintve: a latifundium az extenzitás fokozódását jelenti. A nagybirtok mezőgazdasági területéből — a kisbirtokhoz viszonyítva — aránylag kisebb részt foglal el a szőlő, kert és szántóföld, a legelő ellenben jóval nagyobbat. A sok legelő dacára a nagybirtok égy adott területén jóval kisebb a marhaállomány, mint hasonló kisbirtok területen.* Következően a trágyázás is hiányosabb, mint a kisbirtokon, aminek talajkimerítő hatását persze mérsékli az a körülmény, hogy a nagybirtokon átlag erősebb az ugartartás, mint a kicsinyen. A latifundiumok aránylag nagy kiterjedése tehát épen nem válik előnyére a Nagy-Alföld mezőgazdaságának. Ám a szóbanforgó országrészben ezenfelül még a parasztgazdálkodás is rendkívül hiányos, mert a községi határok óriási területe legyőzhetetlen akadályokat gördít

* Számszerűen is ki lehet azt mutatni a magyar szent korona országainak 1895. évi mezőgazdasági statisztikájából

minden okszerű gazdálkodás elé; földjétől gyakran oly messze lakik a gazda, hogy csak önmaga és lovai egész napi munkája árán tud két szekér trágyát kiszállítani. A gazdák egy része félrendszerűt alkalmaz a baj ellen: tanyát építtetvén földjére, hogy nyári munka idején ne kelljen éjjelre a városba visszatérnie. De a tanya — rendszerint valami viskó és egy szűk istálló — nem szolgál egész éven át lakóhelyül; állatai a városban telelnek, s a trágya ott halmozódik fel.* A termést is a városba kell szállítani. Ezek a viszonyok a vetésforgó olyan beosztására kényszerítik a gazdát, hogy a művelés minél kevesebb munkát adjon.** A búza igen jól megfelel erre a célra, a kapásnövények közül pedig a kukorica kíván legkevesebb munkát. Az ország középső harmadának termelésében tehát ez a két kultúr-növény játssza a főszerepet, minden más vetésnemet háttérbe szorítva. Úgy a répa és a burgonya, mint a szálas takarmány művelésének aránya mélyen alul marad az országos átlagon. Az Alföld kissé száraz éghajlata különben sem kedvez a takarmánytermelésnek, a földek távoli fekvése meg épen kényszeríti a gazdát a haszonállattartás, s így nagyobbarányú takarmánytermelés nélkül való rablógazdálkodásra. Következésképpen a marhaállomány rendkívül alacsony: a Tisza-Maros szögében 68, a Tisza balpartján 62, a Duna-Tisza közén 54 számos állat jut 100 hektár szántóföldre. Ugarnak — megyék szerint váltakozva — a szántóföld 1—6%-a marad, Csanádban $\frac{1}{4}\%$ ami e vidék mezőgazdaságának „intenzív fejlődéséről tanúskodik”.

Ez a vidék volt egykor a termékenységről híres magyar Kánaán. Azt mondják, hogy régebben, mikor alacsonyabb részei vízjárta legelők voltak: az éghajlata is nedvesebb volt. Különben míg a legelőgazdálkodás tartott, s a határt ugarrendszerrel művelték: a távolságok sem játszottak oly nagy szerepet, s a parasztvárosok lakói sem érezték annyira a városokban való telepedés gazdasági hátrányait. Most már szántófölddé alakítottak mindent, amit lehetett s a talajt kiszarolták; a híres termékenység már a múlté. A gazdálkodás mai rendszerét nem lehet tovább föntartani, s az észszerű gazdálkodás főakadályát, a parasztváros-rendszert sem.

Az előbbi két országrésztől jelentékenyen különböző viszonyo-

* Bács-Bodrogmegye északi részén tanyák helyett szállások vannak, vagyis a birtokra épített teljes lakóházak és gazdasági udvarok, melyek a gazdáknak és minden élő jószáguknak télen nyáron át való lakóhelyei. A menyire szabadkai emberektől megtudhattam: a szállásokon folyó gazdálkodás határozottan jobb a közönséges alföldi parasztagdálkodásnál.

** Lásd Cserháti Sándor: *Az Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja*. Budapest, 1907. Forster Géza: *Javaslatok az alföldi gazdálkodás javítására*. Budapest, 1907.

kat találunk Erdélyben, melyhez mezőgazdasági szempontból a szomszédos északkeleti megyéket is hozzászámítjuk. Ez a terület aránylag távol esik úgy az osztrák és a német piacoktól, mint az adriai kikötőktől; s ezenfelül saját vasúthálózata is fejletlen. A termények értékesítése tehát nem mindig könnyű és előnyös. Lakossága értelmiség dolgában, földművelése technikai fejlettség dolgában egy emberöltővel hátra van. A parasztgazdák legnagyobb része még az ősi hármashyományos rendszer hagyományai szerint műveli a talajt; a nagygazdaságok is az ugarrendszer elveit követik. Erdélyben (1906.) az ugar 20,3%-ot foglal el a szántóföld területéből; a szomszéd megyékben is (Szatmárban, Ugocsában, Máramarosban stb.) 18—25 százalékot. Búza és kukorica a főtermény; az utóbbi a lakosság nagyobb részének főtápláléka. Gumós növények és szálás takarmány művelése jelentékenyen elmarad az ország átlaga mögött.

Szigetet alkot ebben az elmaradt országrészben a szászok területe, melyhez a jobb módú magyarság — Háromszék vidéke — is csatlakozik. Itt jobbak minden tekintetben a viszonyok, s a termékek is nagyobbak. Azért nagy átlagában Erdélyben és a szomszédos északkeleti vidéken a földművelés termelőképessége ma sem áll magasabb színvonalon, mint a két másik országrészben a hetvenes évek végén. Ennek okát a talajmunka rossziaságában kell keresni. Ott még ma is találni faekét. A közlekedés rossziasága, mely az értékesítést hátráltatja, a haladás gátjául szolgál. A hatvanas-hetvenes évek táján, mikor a gabona ára magas volt, az erdélyi vidék vasútjai még nem voltak kiépítve; az alacsony kultúrájú országrész nem volt elég erős ahhoz, hogy a maga parciális érdekeit a kormányzatban érvényre juttassa. Mire a vasúthálózat — nagyon hiányosan és tökéletlenül — kiépült: már szűnőben volt a gabonatermelés kedvező konjunktúrája, s a kedvezőtlen értékesítés ma sem igen csábítja a nagyobb gazdát a termelés növelésére.

Van azonban egy világpiacon hatás, mely fölforgató erővel nyomul e vidék gazdasági életébe, s e hatás: a faárak emelkedése, mely nagy fűrésztelepek alapítására vezet, s a kisbirtokosok közös erdőit hirtelen értékesé teszi. Az értelmileg és gazdaságilag elmaradt parasztnépnek fogalma sincs erről az értékemelkedésről, melynek így lélekes spekulánsok veszik hasznát, míg a kisbirtokos földművesek csak kárát vallják. Erdő sok van és a tűzifa olcsó, szinte értéktelen; hogy az erdők kiaknázásával az erdei termékek drágák lesznek, azt a földműves nem ismeri föl; könnyedén odaadja a közös erdőből való illetményét holdanként 10—30 koronával.* Akárhány speku-

* Sebess Dénes: id. m.

láns van, ki több ezer hold közös erdőre való jogot vásárol össze a kisbirtokosoktól, s e nagykiterjedésű illetményt kihasíttatja a közös erdőből, amiben persze nagy szerep jut a korrupciónak is. Így alakulnak új nagybirtokok, melyeknek gazdag fakincsét azután kirabolják, s a letarolt erdők kopár területekké válnak. A parasztnép gazdaságában azonban léket üt az olcsó tűzifa hiánya és az elveszített legelőterület; úgy jár az olcsón eladott erdővel, mint az észak-amerikai indián a maga eladott vadászterületével. Az új fűrésztelepek nyújtotta munkaalkalom kárpótolja őt a veszteségért, de csak addig, míg az erdő fakészlete tart.

Ezen az inkább lokális elváltozásokat okozó világgpiaci hatáson kívül van egy belső hatóóok: a lakosság szaporodása, mely az egész keleti vidéken, annak minden pontján lassan, de biztosan bomlasztja széjjel a hagyományos gazdálkodást. Ha több lesz a falu népe, kiirtanak egy darab erdőt vagy legelőt és szántóföldet csinálnak belőle (ami különben — hasonló okból — az ország egyéb vidékein is napirenden van). A művelésmód marad a régi, primitív hármasyomású rendszer. Ott azonban, ahol a szántóföld további kiterjesztésére alkalmas terület már elfogyott: a lakosság további szaporodásával a bevetett területet már csak az ugar rovására lehet kiterjeszteni. Itt is felüti fejét a rablógazdaság, amelyet csak fokoz a lassanként előtérbe nyomuló depekoráció. A községi erdők egyszersmind a sertések makkoltatására is szolgáltak; kiirtásuk — legalább részben — elvonja a sertés-tenyésztés alapját. A keleti országrész parasztja — a százságnak s a magyarság jobbmódú részének kivételével — nem adja oda a kukoricát a sertésnek, mert ő maga eszi meg; szegénységéből nem telik jobb táplálékra. Sehol az országban nem apadt olyan mértékben a sertések létszáma, mint a keleti részeken. A szarvasmarhaállomány is fogyott, mert a feltört legelőket nem pótolták kellően vetett takarmánnyal.

Van Erdélyben ma is elegendő rét és legelő, sőt sok is; de nem a községek körül, hanem fönna a hegyekben, ahova a parasztgazdák állatai nem igen jutnak el, legfeljebb a juhok, melyeket a parasztok — némely vidéken — havasi juhászközségek gondjaira bíznak. E juhászközségek abból a szempontból is érdekesek, hogy az ősi kommunisztikus község szervezet sok maradványát a mai napig megőrizték.

Éber Ernő, az erdélyi viszonyok ismerője azt állítja, hogy az összes országrészek közül Erdély az, mely modern irányú, fejlett állattenyésztésre leginkább alkalmas.* A gazdálkodás mai elmaradt

* *Fajok harca. Adatok az erdélyi nemzetiségi kérdéshez.* Budapest, 1905.

rendszere azonban nem képes kihasználni a kedvező természeti körülményeket. Ott, ahol a gazda maga is tengerin — állatnak való takarmányon — él, ahol nincs a növényi élelmiszerben egy bizonyos fölösleg, melyet az állatoknak oda lehetne adni: ott az állattenyésztés sem lehet elsőrangú. Inkább hanyatlás mutatkozik az egész vonalon Csak a juhtenyésztés tartja magát; 1884 óta minden ország részben megfogyott a juhok száma, csak épen Erdélyben nem. (1884: 1,606.000; 1906: 1,595.000.) Ennek leginkább az a magyarázata, hogy a földművesek a gyapjú nagy részét nem viszik piacra, hanem házilag dolgozzák fel, kezdetleges fonó- és szövőeszközökkel. Naturálgazdaságot folytatván, a világpiacon áralakulásai kevésbé érintik őket.

Magyarország keleti harmadának földművelői még nem igen jutottak el a fejlődésnek azon fokára, melyen a szerszám-, ruha- és lakáskészítő ipar különválik a mezőgazdaságtól. Ez a terület egészen keleteurópai jellegű, s a fejlődése olyanféle mederben folyik, mint a szomszédos keleteurópai országoké.

Ugyanezt mondhatjuk a Dráván túl fekvő társországokról, amelyeket — mezőgazdaság szempontjából — még leginkább Erdélyhez lehetne hasonlítani, azzal a különbséggel, hogy nagyobb a népsűrűségük s ezzel kapcsolatban az ugar is erősen megfogyott. Primitív technikával üzött rablógazdaság jellemzi ezt a területet; a termésátlagok még alacsonyabbak, mint Erdélyben. A társországok nem csupán történelmileg fejlődtek külön, de napjainkban is külön gazdasági és társadalmi életet folytatnak. Viszonyaik feltárása úgyszólván külön munkát igényelne. A továbbiakban csak hellyel-közzel, magyar viszonyokkal kapcsolatban fogunk rájuk kitérni.

III. Terméseredmények és népszaporodás.

Láthatjuk mindezekből, hogy az országnak történelmileg kialakult három részében egymástól több tekintetben eltérő módon és mindenestre különböző gyorsasággal halad a mezőgazdaság fejlődése. Van azonban a földművelés mai állapotának mind a három ország részben egy közös vonása, és ez a talaj többé-kevésbé való kimerülésében áll, mely megakadályozza, hogy a mezőgazdasági termelés a gazdálkodás mai rendszerének fentartása mellett a nép szaporodásával lépést tarthasson.

Magyarországon a legutolsó emberöltő folyamán a szántóföld legfontosabb terményeiből évente a következő mennyiségek termettek: *

* Kiszámítva a *Magyar statisztikai évkönyv* 1881., 1896., 1900., 1905. és 1906. évfolyamaiban foglalt adatokból.

	1869—75	1876—85	1886—95	1896—906*
	évek átlagában, ezer hektoliterekben			
kenyérmagvak (búza, rozs, tönköly kétszeres)	31.946	47.892	66.950	68.128
árpa	10.349	15.098	17.722	19.271
zab	12.491	18.237	21.327	24.314
tengeri	16.529	30.414	37.169	40.687
burgonya	14.163	30.090	37.574	55.495
	ezer métermázsákban			
cukorrépa	2.387	5.698	10.934	18.322
takarmányrépa	3.632	13.672	27.148	39.074
lóhere, lucerna, baltacim, stb.	2.893	6.114	10.892	15.375
bükköny-keverék, mohar, stb.	2.842	4.273	7.983	12.062

Mint már előző helyen, a termésátlagokból is láttuk: a földművelés termelőképességének haladása 1886/95 és 1896/905 között épen nem kielégítő és nem áll arányban az előző évtizedek gyors fejlődésével. A szemes termények évi terméseiben — a zab kivételével — minimális haladás mutatkozik. Kedvezőbb képet nyújtanak a gumós növények; ezekből ma körülbelül harmincmillió métermázsával terem több, mint egy évtizeddel ezelőtt s így a gumós növények termelésében 1895 óta sem tapasztalunk stagnációt, sőt inkább megmaradt az a kielégítő haladás, melyhez az ország 1870. és 1895. között szokva volt. Azonban távolról sem oly nagy e haladás általános gazdasági jelentősége, amilyenek első pillanatra látszik. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy egy hektoliter burgonyában vagy egy métermázsá répában körülbelül ötször, sőt hatszor kisebb a szárazanyagmennyisége, mint egy hektoliter kenyérmagban vagy kukoricában; már pedig úgy az emberi, mint az állati táplálkozás kérdésénél csak a szárazanyag jön tekintetbe. A nyugati országrészben, hol a gumós növények aránylag nagyobb szerepet játszanak, ezek vetésterületének terjeszkedését és terméseik javulását minden bizonnyal inkább lehet érezni, mint az ország többi részében. Fokozottabb mértékben áll ez a cukorrépa-kerületről, Sopron, Pozsony és Nyitra vidékéről.

A vetett takarmány termelésében is látszik egy kis haladás, mely azonban nem ér föl az elpusztított legelőkkel: erről az állattenyésztés hanyatlása beszél.

Az a minimális haladás, melyet az utolsó évtized termésered-

* Gabonafélék és burgonya terméseredményeit 1896 óta métermázsákban adja meg a hivatalos statisztika. Hogy ezeket a régebbi évfolyamok hektoliterekben kifejezett adataival össze lehessen hasonlítani: a statisztikai évkönyv 1890—1906. évfolyamaiban *A termés átlagos súlya* cím alatt található kulcs segítségével hektoliterekre számítottuk át.

ményeiből látunk, tulajdonképen nem is haladás, hanem hanyatlás. Mert egy olyan ritka népességű és termékeny talajú országban, amilyen Magyarország, nem elég azt kívánnunk a mezőgazdaságtól, hogy csak épen valami csekélykét haladjon és vissza ne fejlődjék, de meg kell azt is követelnünk, hogy a lakosság szaporodásával lépést tartson, sőt hogy ezt egyenesen megelőzze, ez lévén a gazdasági haladás legelemibb föltétele. Más, fejlettebb országokban is jogosult kívánság ez, mennyivel inkább nálunk, ahol kezdetleges termelőmódok használatával tengeti életét a társadalom, holott a tudomány gyakorlati vívmányainak gazdag tárháza állhatna rendelkezésére.

Ugyanazon növényi élelmiszer mennyiségén, mely az országban megterem: ma több ember osztozik, mint tíz évvel ezelőtt. A lakosság szaporodása folytonos: a kenyérnek is szaporodnia kell.

De vajon szaporodott-e?

Magyarország polgári népessége*

az

1869—75 évek átlagában	13,582.014
1876—85 „	13,874.547
1886—95 „	15,189.274**
1896—906 „	16,931.244

lelket számlált.

Ha ezeket a számokat összevetjük a termések országos mennyiségével, melyet az előző 37. lapon mutattunk ki, a következő eredményeket kapjuk:

A Magyarország összes terméséből évente egy főre jutó mennyiség volt:

	1869—75	1876—85	1886—95	1896—906
	évek átlagában, literekben			
kenyérmag (búza, rozs, tönköly, kétszeres)	235	345	441	402
árpa	77	109	117	114
zab	92	131	140	144
tengeri	122	219	245	240
burgonya	104	217	247	328
	k i l o g r a m m o k b a n			
cukorrépa	18	41	72	108
takarmányrépa	27	98	179	231
lóhere, lucerna, baltacim, stb.	21	44	72	91
bükköny-keverék, mohar, stb.	21	31	52	71

* *Magy. Stat. Évkönyv* 1876., 1880., 1886. és 1905. évfolyamaiból.

** *Stat. Évkönyv* 1896. évfolyama szerint (76. lap) 15,134.857; 1905. évfolyam (54. 1.) szerint 15,243.691. A két számból középárányost vontunk.

Az ezernyolczázhetvenes évektől a század végéig megvolt annak a lehetősége, hogy az ország népének igényei állandóan emelkedjenek, amint hogy tényleg emelkedtek is. Ez a pár évtized a gyors haladásnak, a középkori igénytelenségből és gazdasági tespedésből való kibontakozásnak időszaka volt. A kilencvenes évek közepén ellenben fordult a helyzet: a mezőgazdasági termelés megszűnt követni a népszaporodást, melyből a fennálló jövedelemeloszlás föntartásával annak kellett következnie, hogy a nép fejlessze vissza az igényeit. Ezt lehet kiolvasni az előttünk fekvő táblázat számoszlopaiból, melyeknek leginkább föltűnő ténye: az egy főre jutó kenyérmag-termésnek 1895 óta beállott csökkenése.

Szegény országban élünk, hol a nép zömének alig telik hústáplálékra, hanem inkább csak kenyérré, melynek anyagát búza vagy rozs alkotja, szegényebb vidéken árpával, tengerivel keverve, sőt az ország keleti harmadában a szegényebb nép tisztán ez utóbbiakból süti kenyerét s azonkívül egyéb alakban is sok tengerit fogyaszt. Összefoglalva ezen legfontosabb táplálószernek egy főre kiszámított terméseredményeit, a lefolyt fejlődésről a következő képet nyerjük:

1869—75 évek átlagában	434 liter
1876—85 „ „	673 „
1886—95 „ „	803 „
1896—906 „ „	756 „

jutott az összes búza, rozs, kétszeres, árpa és tengeritermésből az ország egy lakosára. Tehát: folytonos haladás a kilencvenes évek közepéig, azóta pedig hanyatlás.

A kenyér anyagát szolgáltató magvakon kívül a burgonya is szerepet játszik a nép táplálkozásában. Egy főre számítva — mint a táblázatból látszik — 1886—95. között 247 liter, 1896—906. között 328 liter burgonya termett. Tehát 81 literrel több, mint az előző időszakban. Ez a csekély haladás azonban nem nyújt kárpótlást a kenyérterményeknél mutatkozó hanyatlásért, mely 1886—95-től 1896—906-ig 47 litert tesz ki, míg 81 liter burgonya szárazanyaga alig ér föl 15 —17 liter búza, rozs, vagy kukorica szárazanyagával.

A többi termés egy főre számított termésében 1886—95 óta mutatkozó haladás (4 liter zab, 88 kilogramm répa, 38 kilogramm szálas takarmány) tulajdonképen nem haladás. Ezek állati táplálékok és mint ilyenek, indirekt úton (hús, tej alakjában) kerülnek emberi táplálkozásra. A takarmánytermelés itt látszó csekély emelkedése azonban erős legelőpusztítással járt együtt s a legelőkkel együtt több természetes takarmány veszett el, mint amennyit mesterséggel utána

pótolnak. 1895 óta hanyatlott vagy legalább is stagnált az ország baromállománya.

Magától értetődik: ha azt mondjuk, hogy az 1896—1906. évek átlagában egy főre 756 liter búza, rozs, árpa és tengeri jutott az országos termésből: ebből még nem következik, hogy ennyit egy ember átlag el is fogyasztott, mert a termésből még jelentékeny mennyiséget ki is vittek külföldre, továbbá félre kellett belőle tenni a következő évre való vetőmagot is.* Mégis nagyjából megmutatja az egy főre eső termelés hanyatlása, hogy az egy főre eső fogyasztásnak is csökkennie kellett az utolsó tíz év alatt, ha ugyan az országból való kivitel lényegesen nem kisebbedett. Erről majd később szerünk meggyőződést.

Mindazon számsorokból, melyekből az előbbi következtetéseket levontuk, az 1907. és 1908. évek adatai még hiányzanak. Ezen utóbbi két esztendőben nem csupán az aratás volt gyöngébb, de ugyanekkor — visszafejlődvén a kivándorlás — a népszaporodás is erősebb lett. Elmondhatjuk tehát, hogy 1906. óta a növénytermelésnek a népesség szükségleteihez való aránya még kedvezőtlenebbül alakult, mint előzőleg.

Annak a körülménynek azonban, hogy a növénytermelés a népszaporodás mögött elmarad, van egy közvetett visszahatása magának a mezőgazdasági termelésnek egy részére, az animális élelmiszerek termelésére. Magyarország állattenyésztésének oroszlánrésze a kisparaszt- és a középparaszt-gazdaságon nyugszik. A népszaporodás következtében sok legelő eke alá kerül, de ugyanezen okból sok gazdaság föl is darabolódik, más gazdaságokban növekszik a kenyérfogyasztók száma; ugyanakkor súlyosodik az adó- és kamatteher, az életigények pedig túlfejlődtek a darócruhán és a vályogviskón. A kisgazdától mindenfelől pénzt követelnek és hogy ezt megszerezhesse, annyi növényi terményt kénytelen piacra vinni, hogy a kenyérgabona, mely megmarad, már nem elegendő a család táplálására; hozzá kell venni a krumpli, kukorica, sőt az árpa egy jelentékeny részét. Ez pedig már a háziállatok tápláléka. Föltéve, hogy a parasztgazda — jobb gazdálkodást üzvéen — több növényi szárazanyagot termelne, ez az eset nem következhetné be; így gyakran megtörténik — első sorban az ország középső és keleti vidékein — hogy csak úgy tudja magát

* A vetőmag mennyiségéről nincsenek adataink. Nincs azonban okunk feltételezni, hogy az egy főre eső mennyiség az utolsó harminc év folyamán lényegesen változott volna, mert nemcsak a lakosság száma növekedett, de a szántóföld területe is. A mindinkább terjedő sorvetőgépek kevesbítik a vetőmagszükségletet, de a népélelmezésnek ez a — különben is jelentéktelen — nyeresége nálunk még oly minimális, hogy bátran elhanyagolhatjuk.

és családját élelmezni, ha eladja a haszonállatot, mely a legelők előre haladó pusztításával úgyis mindinkább az istállóba szorul; és pedig nem csupán a kamatot adja el, — a szaporulatot — de magát a tökét, a produktív állatot is. Így van aztán, hogy míg a lakosság szaporodik, a háziállatok száma csökken.

A depekoráció jelensége, melyet egy évtized óta lehet tapasztalni, abban leli magyarázatát, hogy a növénytermelés elmaradt a lakosság szaporodása mögött. A hivatalos kimutatások ugyan a sertés-vészt is szokták emlegetni szépítgetés okáért, de eltekintve attól, hogy ez csak a depekoráció egy részét magyarázhatná meg: magának a sertés-tenyésztés hanyatlásának sem nyújtja kielégítő magyarázatát. Miért találjuk a sertésállomány legnagyobb hanyatlását épen az ország legszegényebb vidékén, Erdélyben? Bizonyára nem ok nélkül. Egyáltalán annyira összefügg a növénytermelés eredményeivel az állattenyésztés kiterjedése, hogy még egy-egy év jobb vagy rosszabb termése is módosító hatással van rá. Legnagyobb volt a marhaállomány apadása az 1904. évi rossz aratás után; a következő évi tűrhető, de még inkább az 1906. évi kitűnő aratás a depekorációt is enyhítette, a marhaállomány szaporodásnak indult. Utána jöttek ismét az 1907. és 1908. évi gyengébb aratások; azóta még a jobbmódú vidéken is előfordul, hogy a nép kukoricalisztet kever kenyérébe és hogy a burgonyatáplálék előtérbe lép. Az emberek eleszik a takarmányt a barmok elől. Nő a kínálat az állatvásárokon, hatása áresésben nyilvánul, így változik a háziállatok létszáma *egy-egy év* jó vagy rossz termésének hatása alatt, mennyivel erősebb befolyást kell, hogy gyakoroljon a növényi termények relatív fogyatkozása, mely egy hosszú évtized óta mutatkozik.

A nagyobb gazdaságok marhaállományának csökkenését inkább a legelőpusztítás okozza, de közre játszanak egyéb okok is. Részben az alacsony gabonaárak, részben a kevesbedő termelésátlagok a költségek redukcióját követelik; a gazda takarékoskodni akar a föld termésével és elveszi a cselédtől a tehéntartást, amint ez a múlt század végén az ország legtöbb vidékén végbement. Ez maga is egyértelmű az állatok számának apadásával, de hozzájárul a cselédhiányhoz is, amely sok kellemetlenséget okoz a nagygazdáknak és helyel-közzel ösztönzésül szolgál arra, hogy az állatok számát ápoló személyzet híján kisebbsítés.

Induljunk ki bármely szempontból, akár a legelők pusztításának szempontjából is (melyet a szántóföld termésátlagainak stagnációja okoz), a depekorációnak nem találhatjuk más magyarázatát, mint a növénytermelés elmaradását. Az emberek és az állatok léte egyaránt azon a

növényi szárazanyagmennyiségen alapul, melyet a föld megterem. Ha egy adott területen az emberek száma szaporodik, míg a növényi szárazanyag mennyisége változatlan marad: kevesebb szárazanyag jut állatok táplálására; ehhez képest a háziállatok számának apadnia kell. A magyar mezőgazdaság szomorú kísérleti igazolást szolgáltat ehhez a Lamb professzortól származó elmélethez.

Tehát a növénytermelés elmaradásának a társadalom élelmezése szempontjából még további következményei is vannak. Ugyanis az állatok számával együtt az állati eredetű élelmiszerek produkciója is hanyatlak; abszolúte is, de még inkább a népességhez viszonyítva. Magyarország állatállományából 1000 lélekre* jutott:

1870-ben	617
1884-ben	612
1895-ben	624
1906-ban	504

számos állat.

Hús, tej és zsír dolgában sokkal nagyobb hiányt szenved az ország lakossága, mint növényi élelmiszer dolgában (amelynek hiányát épen a depekoráció mérsékli). Pedig ma egészen mások a dolgozó nép igényei, mint ezelőtt harminc évvel. S a szükségesen most már egy jó aratás sem segít, még egy olyan fényes aratás sem, amilyent az 1906. esztendőben értünk. Mert a nép a kivándorlás dacára is folyton szaporodik; hovatovább már 19 millió éhes száj kér kenyeret a Dráva és a Kárpátok között. A földművelés egész rendszerének megváltoztatása kell ahhoz, hogy a szaporodó népesség megélhetést találjon.

Dániel Arnold.

*A lakosság száma volt

1870-ben	13,685.852
1884-ben	14,155.708
1895-ben	15,814.853
1906-ban	17,785.977

Háború és béke a szocializmus szempontjából

I. Háború.

ngliában még mindig visszhangzanak az elmúlt nyáron felmerült viták, melyek egy lehetséges vagy valószínű német háborúról szóltak. Nagy része volt ebben Hyndmannak, a veterán szocialista vezérnek, s az ő előadását a német veszedelemről hathatósan támogatta Blatchford, a *Clarion* szerkesztője és Quelch, a *Justice* szerkesztője is. Továbbá megerősítette azt Cromer lordnak ugyané szempontokat kifejtő, kissé brutális fejtegetése a Felsőház előtt. A kérdés súlypontja azonban Hyndman személyében volt. Fölkeltette a britt liberálisoknak méltatlankodását, kiknek szüklátókörü hipokrizisét neveltség tárgyává tette. De legkülönösebben és a legkevésbé jogosan a britt *Labor Party* támadta meg. E liberális és munkáspárti hamis híresztelések útján ment át azután e megbeszélések híre az európai és amerikai sajtóba, s e hamis híresztelések alapján íratott meg oly sok kapitalista s szocialista vezércikk.

Pedig Hyndman a lehető legtávolabb áll attól az jingoizmustól, mellyel vádolják. Egész életében a béke szószólója és a britt imperializmus legmegrögzöttebb és leggyűlöltebb ellensége volt: míg mások megalkudtak és szavakon nyargaltak, addig ő a boer háború megakadályozása érdekében kockára tette mindenét. Negyedszázadja dolgozik már — bár ez ránézve gyászos következményekkel járt — India felszabadításán. Nincs ember, aki oly kitartó hűséggel hordozta az elnyomott népek zászliját az angol uralkodó osztállyal szemben, mint ő. Minden

* Szerző, ki az amerikai szocialista mozgalom egyik vezéralakja, szíves volt e tanulmányt, melyet az *International Socialist Review* számára írt, egyidejű közlésre nekünk átengedni. *A szerk.*

időkben és mindenütt élete azzal telt el, hogy a rabszolgákat férfiaságra s forradalomra buzdította. Mindenek között őt lehet legkevésbé jingoizmussal vádolni. S ezt ellenfelei e vitában igen jól tudják.

De Hyndman jobban tudja — mint valószínűleg Mazzini óta bárki — hogy mi történik Európa kabinetjeiben; s a jelenlegi, a német-angol háború kérdésének szentelt vita annak a törekvésének eredménye, hogy a nemzetközi szocializmus szemébe nézzen az európai politikai tényeknek. Azért emelte fel óvó szavát, hogy elhárítsa s nem hogy előidézzé a háborút; hogy elhárítson egy oly háborút, mely hosszú időre megakasztaná a világ fejlődését. S az ő óvása szigorú összhangzásban van a történelmi materializmussal. Hyndman aggódik, mert tudja azt, amit oly kevés szocialista vezető látszik igazán tudni, hogy a világ kerekeit egyre inkább annak kapitalista urai hajtják és semmiképen sem a morális érzelmeknek hivatásos előadásai vagy a dilettáns békekongresszusok hiú határozatai. Az a jelenleg domináns európai tény pedig, melyre Hyndman óvását alapította, Németország politikai terjeszkedésének gazdasági szükségessége. Az Egyesült-Államok után Németország érte el termelő gépezetében a legmagasabb fejlődési fokot. S a német lakosság is gyorsabban szaporodik, mint a kapitalista Európa bármely más nemzete; már pedig kapitalista országban a lakosság szaporodása annyit jelent, hogy a munka annál kevésbé képes saját termékeit megvásárolni, minél nagyobb a termelő képessége, így az iparos Németország szükségszerűen új piacokat keres. Új, még eddig kizsákmányolatlan területeket kell birtokába venni, hogy ott gyarmatokat alapítson s így helyet 5 teremtsen felesleges termékeinek és felesleges munkásainak. Szabad érintkezést kell létesítenie Afrika vad népeivel, az ázsiai ipartalan népekkel s a tenger szigeteivel, hogy kényszeríthesse őket termékeinek vásárlására. Vagy a német kapitalizmus romba dől, tíz millió munkás az utcára kerül s a társadalmi forradalom ott zúg a császár ablakai alatt vagy Németország politikailag terjeszkedik: ez a logikája, a merő gazdasági szükségszerűsége a német ipari fejlődésnek.

Anglia az, aki elállja Németország útját új földterületek szerzésében. Vagy Angliáé az a föld, melyre Németországnak szüksége van, vagy pedig Angliát uralják a tengeri utak s szigetelőőrsök, melyek azokhoz vezetnek. Ha elkerülhetetlen a kapitalizmus további fennállása, úgy elkerülhetetlen Anglia és Németország összeütközése piacok s a hozzájuk vezető utak birtoka miatt. Nem az itt a kérdés, hogy mit akar Angliában Hyndman vagy mit akar Németországban Bebel, vagy hogy mit határoznak a békekongresszusok; a kérdés az, hogy mit lát szükségesnek a kapitalista uralom a saját fenmaradása és gya-

rapodása érdekében. Csak a kooperatív köztársaságnak gyors megteremtése — a rögtöni társadalmi forradalom után — tudná megakadályozni a nagy német-angol háborút az eddig kizsákmányolatlan földek és népek birtokáért. S a legcsekélyebb nyoma sincs egyik nemzetnél sem a szocializmus idején való megvalósulásának, mely egyedül tudná elhárítani e világot felforgató háborút. Ha a szocialista mozgalom teljes öntudatra jutna, ha érett és élénk nemzetközi tapasztalás által erős és éber lenne, talán fel tudná tartóztatni a nemzetek harcait addig, míg a munka diadala s a vele járó rend minden háborúskodásnak véget vetne okainak kiküszöbölése által. De a tőkés társadalom lélektani ellentmondásai még abban a mozgalomban is fenmaradtak, mely e társadalom felforgatását tűzte ki céljául. A szocialista mozgalom még nem élő világszellem, mely szép és harmonikus világtestben lakozik. A nemzetközi hatalom rég-nyílt kapuján még nem léptünk be; nem tanítottak meg arra, hogy a világot mint egészet tekintsük s hogy a nézetek s célok ez egészében minden egyén, minden nép, minden emberi típus kielégülését és érdekeinek szabadságát keressük. A nemzetközi szocializmus már ma is kimondhatná azt a hatalmi szót, mely ellenségeivel szemben őt úrrá tenné. Mondhatná, hogy legyen béke, s béke lenne. Ehelyett mi csak fecsegünk e páratlan alkalmkor. De, visszatérve Németországhoz, látszólag nem rája tartozó háborúk hatalmas okozóját láthatjuk benne. Köztudomású, hogy minden oroszok véres uralkodója ellentállhatott volna a nagyhercegi gazembereknek és egyezkedhetett volna Japánnal, ha nem buzdította volna áruló módon a német császár. Németország terjeszkedéséhez az első lépés volt Oroszország gyengítése keleten és Franciaország zaklatása nyugaton, előkészítendő a döntő mérkőzést Angliával. Ugyané forrásból fakadnak a balkáni zavarok; Ausztria és Bulgária föllépése abban a pillanatban, mélyben ez ifjú-Törökország megbénítására szolgál, mert a szabad Törökország hathatós akadálya lenne Kis-Ázsia német részről való politikai és kereskedelmi okkupációjának. Ezenkívül pedig ifjú-Törökország programja az Ottoman népek általános jólléte és egy progresszíven szabad szövetség szervezete felé irányul, mely több annál, mint amit akár Porosz-, akár Oroszország szomszédos államban szívesen látna. A török, perzsa s ind reformmozgalom néhány legbefolyásosabb vezére intelligens forradalmi szocialista, kiknek programjában a politikai forradalom csak az első lépés. Ezen tényről a porosz s orosz kémek kormányaitak kellően értesítik. S bár szorgosan titkolja valódi félelmeit, az európai diplomácia ijedten igyekszik elfojtani a szabadságnak a keleti tyrannissok sivatagaiban felbukkanó forrásait. S a kapitalista Németországnak érdekében áll Ázsia és Afrika omladozó

despotizmusait helyreállítani s megvédelmezni, hogy azután azoknak árnyékában megteremthesse a maga gazdasági despotizmusát. A német kapitalizmus érdekeivel még az olyan szabadság is, melyet az angol és francia gyarmatpolitika rendszerei megengednek, homlokegyenest ellentétben áll.

De Hyndmannak a német törekvésekre vonatkozó figyelmeztetése nemcsak az angol hazafié volt; az Ő óvása sokkal szélesebb körre terjed. Amitől ő a legjobban fél, az a német terjeszkedés hatása a szocialista mozgalomra. Ha a német óriás kezében tartja az európai fővárosokat, Európa s Elő-Ázsia elporoszosítása már csak rövidke idő kérdése. S a civilizáció elporoszosodása valóságos barbárságba való visszaesést s a társadalmi forradalomnak hosszú időkre való elhalasztódását jelenti. Ne legyenek illúzióink a porosz szellem lényegére nézve; kíméletet nem ismerő barbár szellem az; mindenekelőtt a kapitalizmus szelleme, annak kulmináló s legpusztítóbb fokán. Az uralkodó poroszhoz hasonlítva, a török jóságos és istenes gondolkodású emberi állat. Poroszország az, melyben inkább, mint bárhol másutt az úgynevezett civilizált világban, a parasztok megirigyelhetnék a marhát, melyet gondolnak, s ahol inkább, mint a primitív barbárok-nál, a nőt tisztára tenyész- s teherhordó állatul tartják. Attól az időtől fogva, mikor teuton lovagok Poroszországot a lengyelektől ellopták, s Krisztus nevében egész; keleti Európát vérrel árasztották el; attól az időtől fogva, mikor az urak Lutherrel a világtörténelem egyik leggyalázatosabb alkuját kötötték meg, maguknak véve a katolikus egyház aránylag boldog birtokait cserébe azért, hogy Luther vallását támogatják, mely alku majd tizenegy millió német parasztot juttatott feldúlt s műveletlen földjük alá; attól az időtől fogva, mikor a cinikus s ördögi Bismarck, a hitszegők királya, Németországból Poroszországot csinált, minden porosz haladás pusztulást hozott arra, mi szép s szabad az ember szellemében. A hencegő, brutális és gyáva német *Kaiser*, a modern német művészet lehetetlen szörnyűségei a poroszság megnyilatkozásos típusai. Ha e prusszianizmus uralomra jut Európában, az eredmény egy barbár renesszánsz lesz, melyet mély-séges emberi hanyatlás követne: a német szociáldemokrácia jelenlegi erejének ellenére is.

Ez Hyndman nézete a dologról; s e nézet nem egyedül az övé. Azért intette az angol szocialistákat épúgy, mint a többi nemzet szocialistáit, hogy készüljenek fel a jelenlegi európai tényekkel szemben, mivel meg akarja akadályozni, hogy ily megsemmisítő katasztrófa érje mindazt, ami a civilizációban fenmaradásra* érdemes. S szava annál sürgetőbbé válik, mivel alapos oka van hinni, hogy az angol

arisztokrácia szívesebben látna egy német inváziót, mint a társadalmi forradalmat Angliában, S nem lehet minderre azt felelni, hogy a német nép nem akar háborút Angliával s az angol nép nem Németországgal. Egészen napjainkig a történelemben szereplő népeknek vajmi kevés beleszólásuk volt a hadüzenetekbe s békekötésekbe. Csak helyesen kell a történelmet olvasni tudni, visszamenve egészen az első bizonytalan emlékekig, hogy lássuk, hogyan térnek vissza-vissza a világháborúk valamely gazdasági nyomás hatása alatt; hogy lássuk, hogy a háborúkat valójában csak ezen egyetlen oknál fogva vívták meg; s hogy lássuk, hogy a háborúk mindaddig fognak pusztítani a világon, míg a gazdasági vezetés magánosok és nem a társadalom kezében van. A háború lélektanának tanulmányozása, különösen a kapitalista fejlődés megvilágításában, szintén megmutatja, hogy valamely nemzet érzelmeinek mily kevés közül van a katonai küzdelmekhez. És a világ urai tudják azt, hogy háború esetén még mindig nem létezének tekinthetik a szocialista mozgalmat, ellenére annak, hogy lappangó hatalmában volna nemzetközi békét parancsolni; tudják, hogy még mindig számíthatnak az emberek hazafiasságára való hivatkozásra, s a hatalom bírásának varázsára. Az egy Olaszország lehetséges kivételével, a kormányok még mindig engedelmes hadseregeket zúdíthatnak a felkelő munkásságra. Németország uralkodó osztálya ép oly biztosan tudja, mint az Egyesült-Államok uralkodó osztálya, hogy a háború sötét varázsa még a lehető leggonoszabb ügy érdekében is bizonyos zavaros nemzeti érzést képes kelteni; még mindig esztelenné s lázassá képes tenni a népeket. S ezen ismereteik alapján fog a *Kaiser* s a *Hamburg-Amerikai Gőzhajó-Társaság* cselekedni, ha elérkeznék az angol háború lélektani pillanata. És sem Bebel, egész hatalmas befolyásával, sem a német szocialista mozgalom, egész fegyelmével és erejével, nem tudná egy percre is visszatartani ily háború esetén a német nemzetet. Amerika népe nem is álmodott birodalomról, mikor megindult a spanyol háború. Cuba szabadságáért sem lett volna szükséges harcolni; köztudomású, hogy Spanyolország Cuba érdekében való követeléseinknek engedett volna. De ezt a tényt eltitkolták a nép előtt, hogy az uralkodó osztály titokban siettethesse imperialisztikus programját. Valójában azért viseltünk Spanyolországgal háborút, hogy először is a pénzemberek, kik Cubán letelepedtek, korlátlan birtokosaivá lehessenek e szép s szerencsétlen szigetnek. Másodszor és főleg pedig azért tervezték e háborút, hogy az amerikai kapitalizmus a Filippin-szigeteket Kína nagy piacának kapuivá tehesse. Nem volt ennél igazolatlanabb háború soha, sem ennél visszataszítóbb s gyávább eljárás mindenben, mi hozzája tartozik; és soha sem hozott háború gyorsabb s mélységesebb meg-

alázást nemzetre. A köztársasági-párt vezetőinek java ellenezte, szintúgy a demokrata-párt zöme. S mégis a tőkés akarat győzedelmeskedett; kormány fogása sikerült, az alávaló s megvásárolt sajtó tűzbe hozta a népet; a papok undorító véres prédikációkat mondtak; s a nemzet háborút indított. Egyetlen nap, nem, egy szempillantás alatt egy vértőlittas nép megvált mindattól, mi múltjában a legjobb, történelmében nemes vagy igaz volt. A spanyol vér ízétől szennyesen, történelmi zsarnokunkat örülten nemzeti hősnak kiáltva ki, szomjazzuk a háborút, mely a kínai piacot mindenkiel szemben megvédelmezi. Hadd eresszék meg tőkés uraink a gyeplőt, mikor nekik tetszik; készek vagyunk parancsukra a harcba rohanni s e harc hamar s biztosan eljő, hacsak a társadalmi forradalom nem jár nálánál sebesebben. S készek leszünk árulókként felakasztani s gyalázattal megbélyegezni azokat, kiknek lesz bátorságuk nemzeti bűnösségünket kimondani, míg a politikusok ismét a hazafiasság boszorkányígéjéhez nyúlnak s a papság Krisztus nevében ismét felkelti a nemzet vérszomját.

Az angol nép nem akart a boer köztársaságokkal háborút viselni. Anglia legkitűnőbb férfiai elleneztek; Viktoria királynőt úgy kényszerítették rá, hogy megadja királyi beleegyezését, s ő haláláig siratta azt. De a transzváli bányák idegen tulajdonosai háborút akartak; s a nemzet háborút kezdett. A történelem nem mutat gyalázatosabb látványt, mint mikor az angol nép, mely állítólag szellemileg a legtöbb más nemzetnél magasabb fokon áll, a nemzeti hipnózis által, melyet néhány bányatulajdonos közigazgatási úton elő tudott idézni, ily hirtelen oktan állattá süllyedt. S Délafrika nemcsak hetvenötezer angol katonának s Anglia katonai prestige-ének lett sírjává, hanem úgylátszik, legalább egyelőre, annak is, mi Anglia lelkéből még megmaradt; mert a boer háború óta lefolyt idő Angliára nézve a gyors hanyatlás kora.

Az orosz nép nem akart háborút Japánnal; Kuropatkin tábornok s a hét leghatalmasabb miniszter hiába fejtették ki egész igyekezetüket, hogy megakadályozzák azt. De a nagyhercegi rablók s végre a sajnálatraméltó s mégis szörnyeteg cár azt hitték, hogy a japán háború gazdasági uralmukat állandósítani fogja; s így háború lett, hogy mily mérhetetlen gonosz következményekkel, azt mindnyájan tudjuk. Ok háborút akartak, hogy megvédjék rengeteg koreai erdőspekulációikat s a még óriásibb sápterveiket, melyeket amazokra alapítottak. Mit bánták ők, hogy hozzávetőleg egy millió férfi, legtöbbje ifjúsága erejében s annak pírjával arcán, most a vörös rög alatt fekszik. Mit bánják ők, hogy a halottak nem tudták, miért hálnak meg, hogy a nemzet nem tudja, miért harcol. Mi az nekik, hogy széles Oroszország állami rablástól s gyilkolástól hangos, hogy a cár s gonosztevő

rokonainak szörnyű trónja fentartassék. Semmi, a nép nyomorával, romlásával, a hiába elhaltak százezzeivel nem törődnek többet, mint a háború kezdetén Oroszország jósainak szavával.

Hogy az orosz nép elejétől fogva nem akart háborút, hogy Tolsztoj s Gorki tiltakoztak ellene, hogy még a nemzet intelligens kapitalista államiérfiai is igyekeztek azt megakadályozni, semmi befolyással sem volt a végleges elhatározásra. Ép oly kevésbé, mint Viktória királynőnek, vagy Campbell-Bannermannak, vagy Hyndmannak, vagy Carpenternek, vagy Walter Cranenek Anglia háborújára a boer köztársaságokkal; ép oly kevésbé akadályozhatta meg az amerikai imperializmus bekövetkezését Hoar szenátor és Atkinson vagy Bryans a demokrata-párt, vagy közülünk azok, kik fölemelték tiltakozó szavukat egyetemi tantermekben s nyilvános gyűléseken. Mindegyik esetben a döntés a gazdasági hatalom székétől jött; s ez Oroszországban a cári család; Angliában a transzváli bányatulajdonosok akarata; s Amerikában a spekuláló pénzemberek érdeke.

Azután meg nem szabad elfelejtenünk, hogy a kapitalizmusnak nemcsak új piacokra van szüksége; az első s alapvető szükségesség, a munka ébredésének eme napjaiban, a belső lázadás elnyomása s az érdeklődés elterelése a társadalmi kutatástól. Egy nagy külföldi háború minden kapitalista nemzetnek tartalékban levő védekezése a szocializmussal szemben.

A német uralkodó osztály csak a háborúra vár, mely kiesalja s kiharancsolja a nemzeti érzést; mely felébressze a *Vaterland* régi illúzióját. A német *Kaiser*, aki lényegében nem más, mint kereskedelmi dobos középkori maskarában, s pénzügyi szövetségesei igen jól tudják, hogy a *Vaterland* eszméjét még soká nem fogják szigorú elemzésnek alávetni vagy csupaszra leleplezni. Eléggé kipróbálták már e tekintetben a szocialista vezéreket, s tudják, hogy plauzibilis külföldi háború esetén a szociáldemokráciától nem kell tartaniok. Tudják, hogy — ha csak a kellő ürügy s pillanat eljő s a népbe a nemzeti veszedelemnek hivatalosan előkészített tudatát beléoltják — akkor még feltartóztathatják a társadalmi forradalmat. Ugyanígy a kapitalista Amerika jól tudja, hogy milyen gyalázat s milyen nehézségek fűződnének a szocialista propagandához egy Japánnal vagy Japánnal s angol szövetségeseivel Kína látszólagos szabadságáért való háború esetén, s az amerikai szocializmusnak el kell készülnie e gyalázat s e nehézségek elviselésére, mert a szocializmus visszaszorítása ép annyira foglalkoztatja a kapitalista elméket, mint a kínai piac. Egy amerikai pénzember egyszer az én jelenlétemben azt a kijelentést tette, hogy ő és a hozzája hasonlók általános sztrájk vagy szocialista forradalom esetén New-

Yorknak német részről való megszállását kérelmeznék. S hallottam, hogy valamelyik angol herceg az elmúlt nyáron azt mondta, hogy ő és osztálya szívesebben elviselnék a német uralmat, mint angol munkások kezében a szocializmust. Akár helyesen idézték a herceg szavait, akár nem, annyi bizonyos, hogy minden nemzet uralkodó osztálya idegen uralomnak inkább vetné alá magát, mint szocialista ipari közgazgatás által a javakból való kiforgatásnak. Bármily groteszknak s rettentőnek látszik is, cseppet sem lehetetlen egy olyan helyzet, mikor két nemzet — mondjuk — Anglia s Németország-uralkodó osztályai között közös fenmaradásuk érdekében hallgatag megállapodás áll fenn, míg a milliókat számláló fegyveres munkások saját pusztulásokért harcolnak: — íme a proletárforradalom vak öngyilkossága.

De fenyegeti a szocializmust a kűháborúkon s a belforradalom elnyomásán kívül még nagyobb veszedelem is. Azoktól a forradalmaktól, melyek ellen a kapitalizmus nyíltan fegyverkezik nem kell tartanunk. Ellenben azok a proletárforradalmak, melyeket a kapitalizmus maga fog ravaszul előidézni: ezek ami veszedelmünk, ezektől kell félnünk; ezektől kell őrizkednie minden munkásnak és szocialistának, mert ez a szocialista mozgalmat saját magának elemésztésébe vinné bele. Victor Berger mondotta nemrégiben, hogy „egy második francia forradalom épenséggel a legkevésbé kell nekünk”. És soha szocialista bölcsbben nem beszélt. Jól mondja ő, hogy célunk a politikai hatalom fokunkint meghódítása, a munkás-osztály helyzetének fokunkinti javításával, s az egész nemzetnek a szocializmus elméletére s gyakorlatára való nevelésével. De ép ez az, amit a tőke nem akar, s aminek megakadályozására minden rendelkezésére álló eszközzel küzdeni fog.

Talán megbocsátják, ha ez egyszer magamat idézem s elismétlem a párisi kommün megünneplése alkalmából 1903. március 21-én a *Faneuil Hallban* elmondott szavaimat: „Van okom mondani, hogy kapitalista részről már elhatározott szándék és taktika, ha nyilvánvaló lesz, hogy a politikai hatalom az amerikai választók akarata folytán már-már a szocializmus kezébe kerül, erőszakos munkásforradalmat kihívni, még mielőtt a szocialista mozgalom elég erős vagy elég bölcs lenne, hogy az sikerrel is járjon. A kapitalisták szeretnék, ha kezünkben puskával s utcakövel, nem pedig fejünkben intelligenciával s szívünkben összetartással próbálnék igazságunkat kivívni. És aki ma erőszakot tanácsol, azt bátran a kapitalizmus tudatos vagy nem tudatos bérencei közé sorozhatjuk; az tudatos vagy nem tudatos árulója a szocialista mozgalomnak. Elég bölcsnek kell lennünk s elég bizalmunk kell hogy legyen ügyünkben, hogy ne engedjük át azoknak, kik

el akarnak pusztítani bennünket, a döntő ütközet idejének s módjának megszabását. Józanul s bátran ne fogadjuk el kapitalista kezekből a kihívást.

Elszántan és híven, nem szabad az izgatásoknak engednünk, melyek arra szánvák, hogy bennünket időelőtti forradalomba kergessenek. A nagyságnak egyik jele — dologban, emberben egyaránt — a helyes időt kivárni tudni. És az embernek ügyében vagy az ügynek önmagában való hitének jele, hogy az ember várni tudjon, míg a végleges cselekvés órája üt.”

Azt, hogy a kapitalizmusnak szüksége van háborúra, még a szocialista vezérférfiaik tetteiben s magaviseletében sem hangsúlyozzák kellően. Ennek egyik bizonyítéka Jean Jaurèsnak a *North American Review* augusztusi számában megjelent *Szocializmus és nemzetközi bíráskodás* című cikke. Régimódi nemzetgazdász sem írhatott volna tudatlanabbul s dörébben a háború forrásairól; s valami pietista prédikátor sem ajánlhatott volna érzelgősebb s átgondolatlanabb gyógyszer számára. Hágai kongresszusok a dologtalan gazdagoknak új szórakozást nyújthatnak; a létező kormányok cinikus és csupasz hipokrizisének mulatságos fátyolul szolgálhatnak; de ostobaság volna hinni, hogy a világ háborúhoz vagy békéjéhez a legcsekélyebb közülük is lenne.

A szocializmus a háború egyetlen ellenszere. Amíg a kapitalizmus fennáll, addig a népek, tekintet nélkül megelőző érzelmeikre vagy elveikre s tekintet nélkül saját jólétükre, ott és akkor fognak háborút viselni, ahol és amikor a tőke akarja. Háború fog vívatni bármikor, valahányszor a gazdasági hatalom valamely csomópontja háborút lát szükségesnek fentartása vagy terjeszkedése érdekében. Az emberek mindaddig elég ostobák lesznek gazdáikért harcolni és gazdáikért meghalni, míg elég ostobák lesznek ahhoz, hogy egyáltalában gazdáik legyenek. Az emberek addig fogják esztelen csatákban odaadni életüket a legállatibb halálnak, amíg a vállalkozó malmában vagy bányájában dolgozni fognak. A világnak nem lesz esze s ereje megtiltani a háborút és semmit sem fog tudni az igaz békéről, míg a társadalmi forradalom által nem válik tökéletessé, mintegy egészen új teremtésé, mely az emberi testvériségen épült fel.

II. Béke.

De a béke nem kevésbé kapitalista berendezés, mint a háború. Háborút izennek, békét kötnek, aszerint, amint az uralkodó gazdasági érdekekre nézve kedvező. És amint a kapitalizmus fejlődik, érdek ellen küzdve az egész gazdasági színtér végleges uralmáért, annál inkább veszélyezteti a világ békéjét s vele együtt az egyén gazdasági biztonságát és személyes nyugalalmát. A kapitalizmus gyara-

podásával gyarapodni fognak a nemzetek fegyverei, mert a jelen intézmények és a háború is ezért maradnak fenn. A mai őszintén finánciális időkben intézményeink kapitalista természete nyilvánvaló és szemérmetlen s mindinkább kevesebb és kevesebb igyekezet mutatkozik ennek leplezésére. Látjuk, hogy a világ uralkodói csak névleg azok; az igazi urak a pénzváltók székeiben ülnek. A nemzetek követői, a királyok és elnökök, a nagy bankárok kulcsárai és inasai; lakájok, kik a világ előtt libériát viselnek. A régi diplomata látszatokat fentartották ugyan, de a diplomata és nem a kapitalista igyekszik azokat megóvni. A diplomata ostoba, de nem ostoba kapitalista gazdája. Nagy-Brittánia királya szerepelhet, mint békeszerző, mint Európa első gentlemanje, mint a nemzetközi politika vezérlő uralkodója. De a nagy pénzemberek, kiknek Edward király tudvalevően küldönce, a csalást előre leszámítolják. S nevetésük nem csak a markukra szorítkozik, hangosak tőle Paris és London pénzes utcái. Köztudomású, hogy Edward király és a cár revali találkozását a bankárok rendezték; s époly köztudomású a király vonakodása. A britt kormány kénytelen volt a királyt küldeni; a király kénytelen volt menni, mert a királyok és kormányok akaratánál szuverénebb akarat kényszerítette rá: az uralkodó gazdasági érdekek akarata.

Jobb illusztrációját ennek az orosz-japán háború hirtelen befejezésénél keresve sem lehetne találni. Mikor Roosevelt megkapta a Nobel-díjat, kétségen kívül nem tudta, hogy a diplomáciai árulás egy nagyszerű példájáért jutalmaztatott meg; s a díj bírálói sem tudták, hogy mit jutalmaznak meg. De a portsmouthi egyezés nem fakadt a békének, mint ilyennek vágyából; nem az uralkodók meglágyult szívéből, kik a mandzsuri csatamezők haláljeleneteit vágytak megszüntetni. Az igazi nemzetközi érdek, a kormányok hirtelen elérzékenyülése, a hitelezők fenyegetett pénze volt. Az orosz kötvények értéke s növekvő kamatainak beszédése a cárok trónjának állandóságától függött. Ha az orosz forradalom sikerrel jár, nemcsak az orosz kötvények válhatnak értéktelenné; ha kicsap medréből, esetleg az egész kapitalista Európát veszélyeztetheti. Ott volt azután még az egész nemzeti adósságrendszernek, a modern *finance* szentek szentjének lehetséges leleplezése. Ezen rendszer az, mellyel azt lassan és gondosan fejlesztve, a pénzkölcsönök alattomban s biztosan magukévá tudták tenni a világ munka termékét, úgy, hogy még az iparbárok is őket szolgálják. E nemzetközi *finance*-nak krízise állott küszöbön, végzetesebb és messzebbmenő minden eddiginél, melyet a közönség felfogni képes volt; a világ urai tudták, de nem úgy a világ munkásai. Azonkívül ekkor már eléggé meggyengült Oroszország, hogy Németország

céljának megfelelően; s hogy Anglia megszűnjön féltetni ázsiai birtokait az orosz veszedelemtől. S így mikor a nagy bankárok békét akartak, Európa kormányai készek voltak azt előidézni; e célból a diplomáciai gépezet megindított; s Rooseveltnél hiúságában megfelelő eszközt találván, általa elárulták a bankárok királyi szolgálói Japánt, és békét csináltak Japán és Oroszország között. De csak a tudatlanok hihetik, hogy a békének az uralkodók szánalomból vetettek véget a japán és orosz parasztok iránt, akik az öldöklés és meghalást végezték; véget vetett neki az, hogy a kapitalistáknak szükségük volt az orosz trónra s egyéb trónokra, melyeket az amazt fenyegető veszély szintén veszélyeztetett. A portsmouthi béke azért kötött, hogy Európa pénze megmaradjon, s hogy egy internacionális tőke-katasztrófa elháruljon vagy legalább is elhalasztódjék.

Ne feledjük el ezen viszonylatban megemlíteni, hogy Amerika kereskedővilága is akarta már a békét. Kapitalista perspektíváján keresztül Nagy-Japán veszedelme tornyosult, mely Ázsia kizsákmányolását megakadályozná. Hogy Japán fizesse meg a rákényszerített háború költségeit, hogy nemzeti létének megvédelmezése drágává váljék, hogy aratott győzelme elgyengítse, hogy nehezen állhasson a kapitalista nyugat és a kínai piac közé: ez volt Európa nemzeteinek vágya és Amerika Egyesült-Államainak tette. És Japánnak a békét követő ipari és katonai fejlődése, dacára annak, hogy csak lábadozó, az öregebb tőkés világ problémája és gyűlöletének tárgya.

A portsmouthi béke a világ jelen s jövő történetének forgási tengelye. Nemcsak, hogy az első sikeres félrehárítása a nemzetközi társadalmi forradalomnak, hanem kezdete volt a nemzetek új tragédiájának, mely az általános katasztrófa felé halad, a katasztrófa felé, mely ha a szocialista mozgalom kimondta volna azt a szót, melyet kimondani hatalmában állott, elhárítható lett volna. S ha majd igazságos történelme megíratik, ez a béke a három-négy legalálább alku között fog szerepelni, melyet a diplomácia valaha kötött, bár a diplomácia nem más, mint az árulás tudománya. Akár tudta Rooseveltnél, hogy mit művel, akár nem, Európa uralkodói nagyon is tudták, a szocializmusra mért csapás titokban történt, de biztosan volt megcélózva. S e csapás a portsmouthi béke volt: ez a kulcsa a kapitalista diplomáciának egy nemzedéken át. Ez akadályozta meg az orosz zsarnokság rögtöni összeomlását s rászabadította a cárt szeretett alattvalóira, hogy fogsággal, számkivetéssel, kínnal és gyilkossággal látogassa meg őket. A pénzkölcsönzők hatalmát a nemzetek felett megerősítette. Meghosszabbította az európai kapitalizmus életét annak a trónnak megmentése által, mely a kapitalizmusnak mintegy rendőr-

sége. Arra indította Amerikát, hogy katonai és ipari előkészületeket tegyen Kína kereskedelmi meghódítására és a kínai kormány tényleges ellenőrzésére. Késleltette az ázsiai reneszánszot: India az indeké, Kína a kínaiaké, Birma a birmánoké, Afghanistan az afghanoké, Perzsia a perzsáké, mely reneszánsz, nyugat felé haladva, Egyiptomot az egyiptomiaknak, Marokkót a marokkóiaknak, Afrikát az afrikaiaknak és a világot munkásainak fogja adni. Ázsia újjászületése az idegen ipartól való függetlenedéssel egyetemben az egész nyugati világon a kapitalista társadalom összeomlását és a társadalmi forradalmat jelenti. Ezt a tőkés jobban tudja a szocialistánál; és a portsmouthi béke ennek megakadályozása, vagy legalább is elhalasztása végett köttetett meg.

Ha a békéről kevesebbet szoltam, mint a háborúról, azért történt, mert itt a kapitalizmus alatt létező nemzeti körülményeket tárgyalom. S valóban az emberiség mai állapotában békéről beszélni arcátlanság. Életünk s munkásságunk egész rendszere, minden amit civilizációnak nevezünk, csakis a háborún alapszik. Oly háború ez melyet a tanítók ravaszul elrejtenek, de mely a világ társadalmi szövétének keresztvála.

Annak az osztálynak a háborúja ez, amely dolgozik, azzal a másikkal, mely eltulajdonítja az ő munkájának gyümölcsét. Rettenetes és halálos harc ez, elannyira, hogy vér tapad tőle minden ember kezén, véres tőle a kenyér, véres tőle minden emberi intézmény. A kapitalista társadalom csak ezen egyetlen emberi küzdelemnek szervezése, emez általános és mindent magába foglaló ellentmondásnak. S bolond vagy hazug, aki ebben a társadalomban békéről beszél.

Nem létezhetik más, mint háború oly emberi szervezetben, hol a munkások alól, a birtokosok felül vannak; olyan rendszer mellett, hol a kormányzás súlypontja, a társadalmi biztonság, a közérkölc, sőt az egyéni érték is a munka termékeinek birtokától inkább függ, mint magától a termelő embertől. A dolgok ilyen állása társadalomellenes és minden rend nélkül való. Társadalmi rendünk nem más, mint az őserdő anarchiája, annak jele, hogy az ember még nem emberi, hogy még nem fejlődött túl az állaton. Nem lehet béke, nem lehet alap, melyen felépülhetne a béke, mindaddig, míg nincsen csak egy osztály, csak egy haladási mód és csak egy emberi érték, az az osztály, az a mód és az az érték, mely összetart minden embert, mint közönséges munkást, akiké minden pihenő, minden kultúra, minden szépség és minden halhatatlanság a földön. Ha majd eljön az az egy szociális világ, akkor következik el — és csakis akkor — a szeretet békéje az emberek között.

George D. Herron.

A nagyipar és a nagybirtok ellentétes hatása a munkabérekre.*

— Első közlemény. —

Marx véleménye szerint a proletárság uralma csak a kapitalizmus uralma után következhetik. Mindenütt tehát, ahol a kapitalizmus a feudális nagybirtokkal küzd, a munkásság a kapitalisták pártján áll. A munkásságnak ezt az állásfoglalását sokan érthetetlennek, sokan helytelennek találják s azt vitatják, hogy a munkásságnak minden magánvagyon ellen egyaránt állást kell foglalnia, ha tehát ezt nem teszi, akkor következtelen. A munkásság vezetőit s a munkássággal párhuzamosan s szövetségben haladó pártok vezetőit ugyanazok azzal vádolják, hogy felekezeti érdekeket szolgálnak.

Nem bocsátkozom annak taglalásába, hogy Marx fenti tétele mellett mely érvek szólnak, csupán az említett tételből folyó magatartásnak a jelen s közvetlen jövő szempontjából való helyességét iparkodom majd igazolni olyan adatok segítségével, melyeket eddig figyelmen kívül hagytak. A kérdés általános oldalát nem érintve, azt kell tehát vizsgálni, hogy a nagyipari vállalatok előnyösebbek-e a munkásságra mint a kicsinyek s hogy a nagybirtok hatása a munkásság helyzetére ugyanolyan befolyást gyakorol-e, mint a nagyipar. E kérdés megoldására a munkásság munkaidejét és bérvizonyait kell vizsgálni. Feladatunk megoldásának könnyítése céljából az ipari munkásság viszonyainak vizsgálatát elválasztjuk a földművesmunkásokra vonatkozó vizsgálati anyagtól. Az ipari munkások viszonyainak megvilágítása céljából a munkások napi munkaidejét és heti keresetét, a földművesmunkások helyzetének megvilágítására ezek keresetét fogjuk felhasználni.

Az ipari munkásokra vonatkozó statisztikai anyagot a magyar királyi központi statisztikai hivatal által szerkesztett *Magyar Statisztikai Közlemények*-ből merítem. A földművesmunkásokra vonatkozó anyagot a m. kir. földművelésügyi miniszter kiadásában megjelent *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1905. évben* című összeállításból.

* Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaságnak* 1908. november hó 26. ülésén.

I.

Az ipari vállalkozás Magyarországon is a nagy vállalatok irányában halad s mindenütt, ahol előtérbe nyomul, előnyösen befolyásolja az ország gazdasági viszonyait. A nagyipari vállalat a termelési tényezők s a piac jobb kihasználása következtében nagyobb nyereséggel termel, mint a kis vállalat. A munkamegosztás és munkaösszesítés a termelésben, a nyersanyag előnyös vásárlása, a készárú jobb elhelyezése, a nagyobb piac stb. természetszerű előnyök. Emellett a nagyvállalat a sok munkás összesítése által ezekre nevelőleg hat, ezek együvértartozásának érzését felkölti, érdekeik azonosságára figyelmüket felhívja s így az önmaga ellenfeleit neveli.

A nagyipari vállalkozás érdeke a munkásokéval épúgy ellentétes, mint a kisiparos és segédé. Amíg azonban a nagyipari vállalat saját bennejlő tulajdonságánál fogva előnyösebben termel, mint a kicsi, ennek a saját és munkásai végső erőfeszítésével kell a kisüzem velejáró hátrányainak pótlására törekedni. A nagyipar első törekvése a piac megszerzése, tehát versenytársainak tönkretétele. E versenytársak közt a kisüzemek kerülnek először sorra. A kisüzemet eltíporja a nagy, de életerejét csak lassan tudja kiszíni, eközben ez a saját életképességének elvesztét a munkások minél nagyobb mértékű kihasználásával iparkodik pótolni. A kisipar tehát pusztulása alatt a végsőig kihasználja a munkást, míg a kismester végre feladja az eredménytelen küzdelmet s megtörve, elnyomorodva, elbetegedve a nagyipar szolgálatába áll. Innen van az, hogy a kisipar hosszú munkaidőért alacsony béreket fizet; innen van az, hogy a munkásság érdeke fokozottabb mértékben ellentétes a kisiparosokéval.

Kiindulási pontunk s a kis- és nagyiparban alkalmazott munkások különböző helyzete közt az összefüggést keresve, az abban van, hogy a nagyipari vállalatok munkásainak helyzete előnyösebb, mint a kisipari munkásoké; a nagybirtokokon alkalmazott munkásoké pedig hátrányosabb, mint a kisbirtokokon alkalmazottaké.

Ezt az állítást akként fogjuk megvilágítani, hogy különválasztjuk az ipari munkások viszonyainak tárgyalását a mezőgazdasági munkások viszonyainak tárgyalásától, az ipari munkások viszonyainak tárgyalásánál pedig elválasztjuk a munkaidőre s bérre vonatkozó vizsgálatot s ennek keretében a következő körülményekre terjesztjük ki figyelmünket:

1. az önálló iparosok arányára az illető iparág munkásaihoz, a nagyvállalatok s a bennük foglalkoztatott munkások számára s ezeknek a 16 évesnél idősebb munkások munkaidejére való befolyására;

2. az egyes iparágakban összeírt munkaidő s ennek összefüggésére az illető iparágban létező nagyipari vállalatok kiterjedésével;

3. az ugyanegy ipari csoportba tartozó nagy- és kisüzemekben előforduló napi munkaidőre;

4. a különböző iparágak nagy- és kisüzemeiben található napi munkaidőre;

5. az ipari csoportokban fizetett hetibérekre;

6. az ezek különbözőségére befolyással levő üzem kiterjedésekre

* *

*

Ad 1. A munkaidő nagyságára befolyással van *a)* az önálló iparosoknak a munkásokhoz való számaránya; *b)* a 20-nál több munkást foglalkoztató vállalatoknak az összes vállalatokhoz való aránya; *c)* a 20-nál több munkást foglalkoztató vállalatokban alkalmazottak aránya az összes ugyanabban a megyében vagy városban levő munkásokhoz.

Az önálló iparosok s a munkások számának arányát a munkaidőhöz viszonyítva, a következő képet kapjuk:

A megye s város neve	Mennyivel több az önálló mint munkás %-ban	A 20-nál több munkást foglalkoztató vállalatokban alkalmazott munkások száma	A munkások hány %-a dolgozik		A 20-nál több munkást foglalkoztató vállalatok száma
			10 óránál többet	11 óránál többet	
Torontál	74	1112	54·6	49·6	21
Bács-Bodrog	53	787	62·5	47	20
Baranya	43	417	56·6	42·3	9
Fejér	42	277	52·8	45·8	4
Tolna	42	394	59	54	6
Bihar	40	1259	53	44·2	12
Hont	37	304	58·9	46·5	2
Szatmár	37	1148	70·2	64·2	15
Győr	35	2810	38	33·4	9
Árva	30	138	81·3	72	4
Zala	30	689	59·4	50·7	20
Csongrád	21	346	68·3	64·1	5
Jász N. K. Szolnok	21	1325	40·3	30·6	20
Békés	16	588	58·2	53·2	12
Somogy	12	860	56·8	52·3	13
Bereg	11	820	63·5	49	14
Komárom	11	695	51·3	40·1	9
Nyitra	9·5	2145	59·5	52·3	27
Mármaros	9	1908	79·4	40·4	14
Abauj	4	840	48·4	33·4	16
Pest P. S. Kiskun	3	5497	33·7	25	69
Veszprém	2	1249	55	42	15
Heves	0·8	1671	41·4	34·4	15

Kétségtelen, hogy e kimutatásban összefoglalt törvényhatóságokban az önálló iparosoknak az ipari munkásokhoz való aránya nem mindig magyarázza meg a munkaidő nagyságát; szükséges, hogy a nagyipari vállalatok számát is figyelembe vegyük s különösen az azokban foglalkoztatott munkásoknak arányát az összes munkásokhoz. De nem szabad szem elől téveszteni az egyes megyék különös viszonyait sem, amelyek nagyon sokat magyarázhatnak. Hogy Árva-, Szatmár-, Bereg-, Máramarosmegye oly nagy eltéréseket mutatnak a sorrendben az e megyék terméketlen földjével, gazdasági elmaradottságával könnyen megmagyarázható. Csupán Csongrádmegyének általános gazdasági viszonyai nem indokolják ugyanazt, azonban megmagyarázza az, hogy Csongrád megye kiválóan földművelő megye s hogy a húsnál nagyobb vállalatokban alkalmazott munkások az összesnek csak 14%-át teszik s azok 86%-a is az építő iparban alkalmaztatott, akik közt, mint tudjuk, mindenütt sok a nem képzett munkás.

Egymagukban sem az abszolút, sem az arányszámok nem nyújthatnak kellő támpontot, de legkevésbé az abszolút számok, mivel azoknak különböző volta a terület különböző nagyságával is összefügg. Ezenkívül a megyéknek egymástól eltérő földrajzi viszonyai a leglényegesebben befolyásolják a munkabéreket, amiért is célszerű lesz a földrajzilag egyenlő megyéknek egymás mellé való állítása.

Külön összeállításban fogjuk tehát a sík megyéket bemutatni.

A megye neve	A 20-nál több munkást foglalkoztató vállalatokban alkalmazottak %	11 óránál többet dolgozik az összes munkások %
Pestpilissolt	26	25
Moson	25	30
Szolnok	17	30·6
Csongrád	15	64·1
Torontál	12·5	49·6
Békés	11	53·2
Bács-Bodrog	6	57

A többi sík megyék adatai hiányosak s így nem szolgálhatnak összehasonlítás alapjául.

E táblázat már szinte matematikai pontossággal mutatja, hogy a nagyipari vállalatok és a munkaidő előnyös megállapítása összefüggnek. Ha már most a megyék egy másik csoportját, t. i. a részben hegyes vidékű megyéket nézzük, úgy ez a körülmény még jobban szembetűnik.

A megye neve	20-nál több munkást foglalkoztató vállalatokban alkalmazottak %	11 óránál többet dolgozik az összes munkások %
Borsod	64	29
Győr	57	33·4
Nógrád	56	39
Gömör	52	36·6
Sopron	47	26
Bars	38	40·9
Esztergom	36·8	26·6
Pozsony	34	26·1
Zemplén	31	37·7
Vas	29	36·6
Heves	28	34·4
Arad	28	35·6
Abauj	24	33·4
Komárom	21·6	40·1
Nyitra	21·5	52·3
Bihar	21	44·2
Veszprém	20	42
Hont	15	56·5
Zala	11·8	50·7
Somogy	11	52·3
Fehér	8	45·8
Tolna	7	54
Baranya	6·7	52·3

Ha pedig a városokat össze, ugyanerre az eredményre jutunk.

A város neve	A nagyipari vállalatokban alkalmazott munkások %	11 óránál többet dolgozik az összes munkások %
Budapest	63	21·1
Pozsony	63	26·1
Kassa	58	33
Győr	56	33·4
Temesvár	55	38·9
Arad	50	35·6
Pécs	43	41·7
Szeged	41	54·4
Nagyvárad	32	57·8
Újvidék	18·5	60·4
Szabadka	12	65·7
Zombor	7	62

A többi városok adatai nem elegendők a kérdés megvilágítására, vagy különös viszonyainknál fogva nem alkalmasak a beállításra. Ilyen Selmezbánya, Sopron, Komárom, Kecskemét, stb.

A városok viszonyai tehát kétségtelen bizonyossággal igazolják, hogy a nagyipari vállalatokban rövidebb a munkaidő, mint a kisiparosoknál, mert különben az egyes városokban található napi munkaidő nem lehetne oly szoros összefüggésben az illető városban levő nagyipari vállalatoknak a kisüzemekhez való viszonyával.

Ad 2. A további vizsgálat tárgyát az egyes iparágakban létező napi munkaidő s ennek a nagyipari üzemekkel való összefüggése képezi. Ennek kimutatása céljából előbb az egyes ipari csoportokban található munkaidőt kell ismernünk.

Az iparág megnevezése	A 16 éven felüli munkások, akiknek munkaidejére adatok vannak, napi munkaideje az összesekhez való %-ban					
	8 óra	8–9 óra	9–10 óra	10–11 óra	11–12 óra	12 órán túl
I. Vas- és fémipar... ..	6	1·6	41	15	27	9·4
II. Gép, közlekedési eszközök gyártása, villamossági ipar, hangszer, műszer, tanszeripar	15	4	62	8	10·4	0·6
III. Kő-, föld-, agyag-, aszbeszt, üvegipar	9	8	39	9·5	29	5·5
IV. Fa és csontipar... ..	5	3	43	13	27	9
V. Bőr-, sörté-, szőr-, toll, viaszosvászon s ruggyanta ipar	4	2	45	14	28	7
VI. Fonó- s szövőipar	6	4	39	20	25	6
VII. Ruházatiipar... ..	6	2	32	7	34	19
VIII. Papirosipar	2	2	55	16	24	1
IX. Élelmezési és élvezeti cikkek gyártása	10	2·1	31	9	36	11·9
X. Vegyészetipar	4·7	2·6	46	19	25	2·7
XI. Építőipar... ..	7·7	3·5	39	12·9	29·9	7
XII. Sokszorosító s műipar	12	36	35	4	9	4
XIII. Szállodás, vendéglős, kávé, fürdőipar	4	1	14	2	33	46
Átlag	8	4	41	11	27	9

A munkások 53%-a eszerint 10 órát vagy ennél kevesebbet dolgozik. A legelőnyösebb a munkások helyzete a munkaidő szempontjából a sokszorosító s műiparban, ahol a munkások 83%-a, majd a gép-, villamossági, műszer- stb. iparban, ahol a munkások 81%-a napi 10 órát vagy ennél kevesebbet dolgozik s legrosszabb a vendéglős-, szállodásiparban, ahol a munkások 19%-a dolgozik csak napi 10 órát vagy ennél is kevesebbet. Ezenkívül az átlagon alul maradnak a vas- és fémipari munkások, akiknek 48,6%-a; a fa- és csontipariak,

valamint a bőr-, sörte-, szőr-, tollipariak, akiknek 51%-a a fonó- s szövőipariak, akiknek 49%-a; a ruházati ipariak 40%; az ételmezési iparnál alkalmazottak, akiknek 43,1%-a; az építőipariak, akiknek 50,2%-a dolgozik csupán 10 órát naponként vagy ennél is kevesebbet s a már említett szállodás-, vendéglős-, kávé- stb. ipariak.

Ha azokat az okokat vizsgáljuk, melyek ezt előidézik, akkor azt látjuk, hogy a munkaidő szoros összefüggésben van azzal a körülménnyel, hogy az illető iparágban hány munkást foglalkoztatnak a nagyipari vállalatok, vagyis azok, melyek 20-nál több munkást foglalkoztatnak s azzal, hogy valamely iparágban hány nagyipari vállalat van, illetve hogy ezek száma milyen arányban van az összes iparvállalatokhoz.

Az alábbi összeállítás ennek kétségtelen bizonyágát adja.

Az iparág megnevezése	A munkások hány százaléka dolgozik 10 órát vagy ennél kevesebbet	A vállalatok hány százaléka nagyvállalat	A nagyvállalatokban alkalmazott munkások átlagos száma
A sokszorosító és műipar	83	4·56	77
A gép-, villamosság-, műszeripar	81	0·87	236
A papirosipar	59	4·5	113
A kő-, föld-, agyag-, stb. ipar ...	56	3·4	64
A vegyészeti ipar	53·3	4·56	96
A bőr-, sörte-, szőr-, toll- stb. ipar	51	0·68	90
A fa- és csontipar	51	1	70
Az építőipar	50·2	0·53	49
A fonó- és szövőipar	49	0·56	145
A vas- és fémipar	48·6	0·45	175
Az ételmezésiipar	43·1	0·62	144
A ruházatiipar	40	0·5	40
A szállodás-, kávé- stb. ipar ...	19	0·34	36

E táblázat összeállításánál nem szabad szem elől téveszteni a felsorolt iparok különös természetét s azt, hogy némely iparágban a nagyvállalatok mellett sok középvállalat van, mint például a kő-, föld- agyagiparban, míg másban aránylag kevés, mint például a fa- és csontiparban.

Az iparágak keretében az egyes ipari csoportokban a nagyipari és kisipari üzemek munkaidejét összehasonlítva, az eddigi eredmények még világosabbakká válnak. A vas- és fémiparban kiválóan nagyüzemekben a vasöntés-, a mülakatos-, bádog- s vashámoripart, kisüzemekben kiválóan a kovácsipart üzik. Ha ezek munkaidejét nézzük, a következőket tapasztaljuk:

Az iparág megnevezése	8 órát	8-9	9-10	10-11	11-12	12 órán felül
	dolgozik a munkások %-a					
Vasöntőipar	2	0·3	34	31	32·7	—
Műlakatosipar	9	3·7	53	10·4	20	3·9
Bádogipar	15	4	48·6	9	20	3·4
Rézhamoripar	9	3·5	65·6	7·5	12	2·4
Kovácsipar	8·7	1·7	36·9	9	33	10·7

Kétségtelen, hogy a vasöntőiparban alkalmazottak munkaideje a 10 órás és annál rövidebb munkaidő szempontjából a vasipari üzemek viszonyainál rosszabb, de viszont itt 12 órás munkanapnál hosszabb nincs. A többi nagyüzemben a munkaidő az átlagnál jobb, a kovácsiparban pedig sokkal rosszabb.

A többi csoport üzei közül a tipikus nagy- és kis üzemeket hasonlítjuk össze.

Az iparág megnevezése	Az összes munkások hány %-a dolgozik					
	8 órát	8-9	9-10	10-11	11-12	12 ó.-nál többet
<i>A második csoportból:</i>						
A gépgyártás	15·5	3·5	62·7	8·4	9	0·9
A vasúti műhelyek	18	5	63	4	8·7	1·3
Elektrotechnikai cikkek gyártása	10	5	70	4	7	4
A kocsigyártás	8·2	4	32·8	11·5	34	7·5
<i>Az ötödik csoportból:</i>						
A bőrgyártás	3·1	2	46	17	25	6·9
Szűjgyártó s nyergesipar	6	2	37	8	37	10
<i>A hatodik csoportból:</i>						
A len-, kender-, pamut-gyártás	4	2·5	37	39	17	10·5
Kelme nyomtató	5	3	47	13	25	7

A len-, kender- s pamutgyártásnál alkalmazottak munkaideje mást látszik mutatni, mint a nagyipari vállalatok általában, ez azonban csak látszólagos jelenség, mert ha itt a 11 órás munkanapnál rövidebb ideig foglalkoztatottak százalékát a kisipari vállalatokban alkalmazottakkal összevetjük, fenti tételünk igazsága kétségtelen, mert a len-, kender- s pamutgyárakban a napi 11 órát vagy kevesebbet dolgozó munkások az ebben az iparágban foglalkoztatottak 82·5%-át teszik, a kelme-nyomtató iparban pedig 68%-át.

Az ugyanegy iparág nagy- és kisüzemei közötti különbséget a magyar statisztikai hivatal nem tünteti ki, azonban a francia *office de travail* kiadványainak IV. kötetében erre vonatkozó adatokat is

találunk.* Eszerint a különböző vidékeken található bányavállalatoknál a munkaidő mindenütt összefügg az üzem nagyságával.

A bányavidék neve	1000 munkás v. ezen felül	500—1000 munkás	100—500 munkás
Nord és Pas de Calais	8 ³ / ₄ órai napi munkaidő	9 ¹ / ₄ órai	9 ¹ / ₂ órai
Est	8 ³ / ₄ „	—	9 „
Centre	9 „	9 ¹ / ₄ „	9 ¹ / ₂ „
Sud	9 ³ / ₄ „	9 ¹ / ₂ „	10 „
Sud-Est	—	8 ¹ / ₂ „	10 „

Ezek a francia adatok kétségtelen bizonyossággal mutatják tehát, hogy a vállalatok nagyságának az emelkedése a napi munkaidő leszállítását vonja maga után.

Ad 4. Miután a magyarországi adatok az ugyanazon iparágban a nagy- és kisüzemekben található munkaidőt nem mutatják, a tipikus nagy- és tipikus kisüzemekben előforduló napi munkaidőt hasonlítjuk össze. Ez összehasonlításból látni fogjuk, hogy nálunk azokban az iparágakban van a legrövidebb munkaidő, amelyekben a legtöbb nagyüzem van s a leghosszabb munkaidő azokban, ahol a legtöbb a kisüzem. Magyarországon összesen 68 vas- és acélöntő van s ebből 52 nagyüzem, vagyis olyan, melyben húsznál több munkást foglalkoztatnak. Ez iparágban a munkások 2%-a nyolc órát, 34%-a 9—10 órát; 31%-a 10—11 órát, 33%-a 11—12 órát dolgozik naponként. Ha ezeket az adatokat egy túlnyomólag kisüzemű iparág viszonyaival, pl. a szűcsipar munkaidő viszonyaival hasonlítjuk össze, úgy fenti tételünk igazsága még jobban kitűnik. Magyarországon két nagy szűcsüzem van, melyek összesen 53 munkást foglalkoztatnak, holott az egész országban 5386 szűcsmester van, akik együttvéve 2984 munkást foglalkoztatnak. Összesen 988 munkás munkaidejét ismerjük; ezek közül 7% napi 8 órát, 3% napi 8—9, 34% napi 9—10, 7% napi 10—11, 35% napi 11—12, 2% napi 12—13, 7% napi 13—14, 3% napi 14 óránál is többet dolgozik. Magyarországon van négy vaggongyár 6424 munkással, ezekből 4990 munkás munkaidejét ismerjük. A munkások 7,5%-ának munkaideje 8 óra, 1,8%-áé 8—9 óra, 80%-áé 9—10 óra, 3%-áé 10—11 óra, 7%-áé 11—12 óra. A borbélyipar kizárólag kisüzemű, ami meg is látszik a munkaidőn, 3427 borbélymunkás munkaidejét ismerjük s ebből 7% munkaideje 8 óra, 1,2%-áé 8—9 óra, 23%-áé 9—10 óra, 3%-áé 10—11 óra, 36%-áé 11—12 óra, 7%-áé 12—13 óra. 13%-áé 13—14 óra, 7%-áé 14 órán felül van. Ehhez hasonló a cipész- és csizmadiamunkások helyzete, akik túl-

* *Salaires et durée du travail dans l'industrie française* IV. k.

nyomólag kisüzemekben vannak alkalmazva, mert az országban összesen 63.043 önálló cipész és csizmadia van 42.179 munkással, akik közül 14.936-ra vonatkozólag vannak adataink, ezek közül 8% napi munkaideje 8 óra, 2,5%-áé 8—9 óra, 33%-áé 9—10 óra, 6,6%-áé 10—11 óra, 34%-áé 11—12 óra, 2,7%-áé 12—13 óra, 6,5%-áé 13—14 óra, 3%-áé 14 óránál is több.

Ha e statisztikai adatoknál még azt is figyelembe vesszük, hogy ez adatok nagyrészt a legjobb viszonyok közt élőkéről gyűjtettek, mert a tudatlanság és a baromi munka együtt járnak s a tudatlanok a statisztikai kérdésekre nem is tudnak s nem is akarnak felelni, akkor világos, hogy a valóságban a kisipari munkás munkaideje a feltüntetettéknél még hosszabb.

Ez összehasonlításoknál nem szabad szem elől téveszteni még azt, hogy a napi munkaidő terjedelme is különböző. Így pl. a vas- és acéliparban 8—12 óra közt váltakozik az egyes üzemekben, a szűcsiparban 8—14 óra közt. A vaggongyárakban olyan, mint a vasiparban, a csizmadia- s borbélyiparban olyan, mint a szűcsiparban.

Ágoston Péter.

(Befejező közlemény a jövő számban.)

Szemlék és jegyzetek.

Az Északamerikai Egyesült-Államok világpolitikája.

A tiszta ipari típusú társadalom még nem alakult ki. Európa mai népei azt az állapotot mutatják, mely félig katonai, félig ipari. Németország a tiszta katonai típushoz közeledik, Angolország és az Egyesült-Államok a tiszta iparihoz. Még nincsen egy félszázadja, hogy Herbert Spencer ezeket a sorokat leírta. És azóta — megszületett a britt- és az északamerikai imperializmus. Az élet alaposan rácsáfolt a nagy bölcs prognózisaira, mert nem mérlegelte eléggé azt, hogy a modern állam egész politikája, bürokráciája és hadserege a kapitalizmus szolgálatában áll s hogy a modern nagyhatalmak külpolitikája, az imperializmus nem egyéb, mint a világpiacot kereső kapitalizmus politikai képlete.

Egy állam gazdasági és politikai életének a vizsgálata sem rejt annyi tanulságot e tekintetben magában, mint az északamerikai Egyesült-Államoké. Ez szinte a mai generáció szemeláttára lett világhatalom, mely idegen világrészben, Ázsiában jelentékeny gyarmatokat szerzett; és kilépett abból az elszigeteltségből, melyet más földrészekkel szemben eddig elfoglalt. Érdekszférái ma már túlterjednek az új világ határain és kiterjednek úgyszólván az egész földkerekségre. Ennek nyomán külpolitikája új irányba fordult, imperialisztikus lett.

Az Unió külpolitikája terén a közelmúltban végbement ezen fordulatnak a spanyolokkal való háború adta meg az impulzust.

igazi oka azonban mélyebben, az Unió gazdasági evolúciójában és a világpiac helyzetében keresendő.

Egészen a spanyolokkal való háborúig az Unió közvéleménye más világrészekkel keveset törődött. Külpolitikai kérdések sem a sajtót, sem a népet nem érdekelték.

Csak amikor az áldozatokkal alig járt spanyol háború után a köztársaság katonai erejének tudatára ébredt, — mikor a Nyugat-indiában és Ázsiában szerzett gyarmatok a nemzetközi vonatkozású kérdések egész sorát vetették szőnyegre, — fordult nagyobb érdeklődés a külpolitikai ügyek felé. Fokozta ezt az érdeklődést és figyelmet az, hogy Japánban új és félelmetes szomszédság keletkezett. Ma már a külpolitikai kérdések a választási programokban is jelentékeny szerepet játszanak és heves és éles viták tárgyát képezik.

Mint említettük, az új külpolitika gyökere azokban a mélyreható gazdasági változásokban keresendő, amelyen az Unió az utolsó évtized alatt keresztül ment s melyről alább még bővebben lesz szó. Az Unió termelése folyton nőtt, az ipar alig álmodott fellendülést nyert, folyton több fogyasztóra lett volna szükség, a piac ellenben az európai és legutóbbi időkben már az ázsiai verseny folytán kellő mértékben nem tárgult.

Kína és Japán még ma is az Unió legjobb vevője ugyan, de utóbbi időben Japán saját földjén és Kínában is erős vetélytárs. Az európai államok mindinkább maguk elégítik ki fogyasztóikat, sőt Dél-Amerika románépű köztársaságaiban nem egy helyen uralkodnak a piacon. Afrika az európai államoké. Ehhez járul, hogy Chamberlain vámpolitikája — mely a hatalmas britt államokat, az összes világrészekben lévő birtokokat egy közös vámterületté tenné — mind több hívet szerez magának Angliában.

Az a súlyos aggodalom nehezedik tehát az Unió iparára és kereskedelmére, hogy a közel jövőben elveszti a világpiacon szerzett pozícióját, ha kereskedelmi érdekeit kellő hatalmi súllyal nem fedezi.

Ez a világgazdasági helyzet adja meg külpolitikájának irányát, amiből előre látható, hogy akár a republikáns jelölt, akár a demokrata jelölt kerül ki győztesen a közel jövőben az elnökválasztási harcokból,* az Unió külpolitikája továbbra is ezen, a nem egészen két évtizede tört ösvényen fog tovább haladni. Ezt fejezik ki elnökük szavai: „Mi az Egyesült-Államok népe** nem választhatunk abban, hogy nagy szerepet akarunk-e játszani a világtörténetben, vagy nem. A sors és a múlt már döntött e felett. Nekünk vállalkoznunk kell erre a szerepre

* Ez a cikk még az elnökválasztás előtt lett írva.

** Szokásos kifejezés. Ezekkel a szavakkal kezdődik az Unió alkotmánya.

és mi csak a tekintetben választhatunk, hogy jól vagy rosszul akarjuk-e a szerepet eljátszani.”

Az Unió világpolitikájában bekövetkezett ezen változásokat vizsgálja meg az a terjedelmes kötet, amelyet Archibald Cary Coolidge, az amerikai Cambridge-ben lévő Harward-egyetem tanára írt. A könyv azon sorozatos előadásoknak írásbafoglalása, melyeket szerző Franciaországban tartott.*

A nézőszempontok szélessége vagy éles megfigyelés épen nem jellemzik a könyvet. Nem annyira tudományos érzékkel, mint inkább újságírói elevenséggel van írva. Gyakran úgy látszik, hogy a történelmi materializmus körül folyó viták hullámai nem érintették a szerző (a történelem tanára) katedrját.**

Ezek dacára az adatoknak pontos és szorgalmas összegyűjtése és áttekinthetősége által szerző könyve figyelmet érdemel és ismertetése megérdemli a fáradságot.

1. Az Unió területi gyarapodásának és népességi viszonyainak ismertetése után A. Cary Coolidge az Unió régi külpolitikáját és az amerikai politika irányelveit ismerteti.

Azután a véres polgárháború után, melyet az Unió északi és déli államai egymással megvívtak,*** az Unió nem volt abban a hely-

* Németül is: *Die Vereinigten Staaten als Weltmacht. Eine Betrachtung über internationale Politik.* Berlin, 1908. 367. oldal.

** Különben alig írná le nyugodt lélekkel a következőket: (egy példa a sok közül): Poroszország mai állása nem felel meg az erőviszonyoknak és csak uralkodójának kiváló képességei folytán tudja magát a felküzdött helyen fenntartani, valamint azért, mert az alattvalók rendkívüli módon értették egyéni érdekeiket az ország érdekének alávetni.”

*** Az északiak iparúzők voltak, a déliek őstermelők, kikre az Unió gazdasági és vámpolitikája sérelmes volt. Az északiak, mint iparúzők nem tudtak rabszolgákkal termelni, az Unió déli államainak nagy ültetvényeseire nézve azonban a rabszolgarendszer nélkülözhetetlennek látszott. Ez a gazdasági ellentét az igazi oka a polgárháborúnak és az említett okokból akartak a déli államok elszakadni. Az ellentét olyasfajta volt, csak még kifejezettebb, mint az iparúző Ausztria és a latifundiumos Magyarország között. A déli államok kiküldötték függetlenségüket, mire az Unió északi államai fegyvert fogtak, hogy ezt megakadályozzák. A harc a szabadság zászlaja alatt folyt. Kétségtelen, hogy az északiak őszintén átérték a rabszolgaság emberietlen és megalázó voltát, de ép oly kétségtelen, hogy ez az érzés csak akkor ragadta meg őket, mikor a rabszolgával való termelés fölöslegessé vált. Ez az érzés a gazdaságiakban végbement változásoknak volt lélektani oldala. Épen nem úgy áll a dolog tehát, ahogy Marczali írja: „Az emberiség történetében ez volt az első eset (t. i. a polgárháború), hogy tisztán humánus elvek alapján folytatott egy nagy nemzet hosszú polgárháborút.” *Nagy Képes Világtörténelem* XII. köt. 548. old. Az ilyen *ad hoc* magyarázatok (ez volt az első! eset) rendszerint tudománytalanok és a kor divatos frázisainak bókolnak.

zetben, hogy a külső politika kérdéseivel foglalkozzék. A polgárháború által ütött sebek még alig hegedtek be, bár az az érdekellentét, mely az Unió északi államait a déliektől elválasztotta, a későbbi szerencsés vámpolitika folytán jelentékenyen csökkent, úgy, hogy ma az Unió egysége szilárdabb, mint volt valaha.

A most említett körülmények között az Unió új területek szerzésére nem gondolt, eddigi területi és népességi szaporodása különben is rohamos volt. Így a XIX. század első felében területe Louisiana, Florida, Texas és Kalifornia megszerzése által megháromszorozódott, lakosainak száma pedig négyszeresére szökött. Bár az ipari föllendülés is hatalmas arányokat öltött és az üres földterületek eltűntek a bevándorlók foglalásai folytán, új foglalásra senki sem gondolt, legfeljebb Kanada és Mexikó bekebelezéséről, vagyis az északamerikai félsziget egyesítéséről álmodoztak a merészebbek.

Külpolitikai kérdések helyett inkább az elnökválasztás esélyei, a községi korrupció, a trösztök gazságai, a valuta és az állandóan aktuális négerkérdés tartották izgalomban a kedélyeket.

És egyszerre hirtelen változás állott be. Az Egyesült-Államok egy háború kellő közepén találták magukat, melynek diadalait a közvélemény nyomása folytán ki kellett használni. Akarva, nem akarva a hódító pályájára jutottak, amelyen a folyton terjeszkedő és a piacot kereső kapitalizmus nyomása folytán megállani nem lehetett és amelyen a megváltozott világhelyzet és a világpiac konjunkturái visszafordulást nem engednek.

2. 1897. elején foglalta el Mc. Kinley a köztársaság elnöki székét. Inkább a valuta-ügy és a védvám szabályozás foglalkoztatta figyelmét, mint a külpolitika.* Azt beszélik, hogy nagyon elcsodálkozott, midőn hivatalba iktatása alkalmával egy nyugalmazott tábornok azt mondta neki, hogy elnökségének legnevezetesebb eseménye egy háború leend Spanyolországgal.

Úgy látszott, a békét mi sem fenyegeti, a venezueliai határvitán, mely az Angliával való háború veszélyét idézte fel, az Unió szerencsésen túlesett. Az ezt követő évek alatt a merész lendületű ipari fejlődés határtalan önérzettel töltötte el a polgárságot, amellyel a más világrészek ügyeivel való nemtörődömség járt.

Az amerikai árú utat tör magának mindenütt és hatalmi politikával nyitva tartani útját nem volt szükség. Az egész hadsereg 30.000 emberből állott, az amerikai flotta pedig csak harmadrangú volt és naaguk a nagy tengeri kikötő városok is nélkülözték a modern védelmi eszközöket.

* L. Láng Lajos: *A vámpolitika az utolsó száz évben.*

Sajtó és közvélemény elitélőleg nyilatkozott az európai államok világhatalmi törekvéseiről és kárhóztatta azt a politikát, mely idegen földrészeken területeket akar szerezni, melyeket kirabol és függetlenségüktől megfoszt. A közvélemény szerint az Unió függetlenségi nyilatkozatában kimondott elvek az amerikai polgárok vérébe mentek át és eszerint egyetlen nép, terület, vagy gyarmat sem köteles maga felett idegen hatalmat tűrni, mert minden kormány csak a kormányzottak beleegyezésén alapulhat.

Kivéve természetesen a négereket. Az emberi jogok csak a fehérre alkalmazhatók, fehér felfogás szerint.

Az Unió polgárai szinte büszkék voltak arra, hogy nincsenek gyarmataik, mint az európai hatalmaknak, akik nyers erőszakkal és a kard hatalmával biztosítják uralmukat.

Magát az amerikai külpolitikát főleg két elv irányította. Az egyik Washington-tól származik, a másik Monroe elnöktől. Az amerikaiakhoz intézett búcsúszózatában Washington óva intette polgártársait az idegen népekkel való szövetségektől. Az a szövetség, melyet az Unió Franciaországgal kötött, függetlenségének kivívása után, megkötötte az Unió kezét és jelentékeny akadályokat gördített a fiatal köztársaság fejlődése elé. Washington tanácsa később is irányelve lett az Unió külpolitikájának, amely gondosan elzárkózott más világrészek hatalmaival való szövetségektől. (A kereskedelmi szerződésektől eltekintve.)

Sokkal nagyobb jelentőségű a másik irányelv: a Monroe-féle doktrína.

3. *Internationale Unverschämtheit*, mondotta Bismarck a Monroe-doktrináról. A vaskancellárra jellemző szavak, de pusztán szavak, mert épen ilyen joggal lehet ugyanezt mondani Németország, vagy más állam külpolitikai irányelveiről. Mert bár a Monroe-doktrína nem képezi a nemzetközi jog alkotó részét, Amerika a mai napig érvényt tudott annak szerezni. Európa figyelme mindössze egy évtizede irányult ez elmélet felé, nevezetesen az ú. n. venezueliai kérdésben. Az Unió nem nézte semlegesén azt a határvitát, mely Anglia és egy független amerikai köztársaság közt felmerült. És bár az Unió közvetlenül a felmerült kérdésben érdekelve nem volt, mégis beavatkozott a dologba és az Angliához intézett jegyzékében a Monroe-elvre való hivatkozással kijelentette, hogy nem fogja tűrni, hogy Anglia, vagy más európai hatalom Amerikában birtokainak területét növelje.

Maga a doktrína Monroe elnök által az 1823-iki kongresszushoz intézett jelentésekben foglaltatik. Alkalmat proklamációjára az adott, hogy a délamerikai államok elszakadásában és köztársaságokká való

alakulásában a szent szövetség Európára nézve is fenyegető veszélyt látott. Amerika félt, hogy a szent szövetség kísérletet fog tenni, hogy az elszakadt gyarmatokat — elsősorban Spanyolországnak egykori gyarmatait — visszaszerezze.

Az elv proklamálása két nyilatkozatban történt és főbb pontjai a következők:

a) „Miután midkét amerikai kontinens (t. i. Dél- és Északamerika) függetlenségét kivívta, az európai hatalmaknak nem áll jogukban a jövőben új gyarmatok szerzése.”

b) „Mi soha sem vettünk részt európai háborúkban és szándékunk az, hogy a jövőben is elkerüljük ezt. A szövetséges hatalmak (t. i. szent szövetség) kormány formája gyökerében különbözik a miénktől. Polgáraink egyik abban a vágyban, hogy kormányzati berendezéseinket, amelyek megalkotása és fentartása olyan sok anyagi és véráldozatot követelt, a végsőkéig megvédelmezzék. Mi tehát az igazság és az érdekelt hatalmakkal való jó viszonyunk érdekében szükségesnek tartjuk kijelenteni, hogy az Egyesült-Államok a béke és országuk biztonságának veszélyeztetését látják abban, ha kísérlet tételnek arra, hogy az európai kormányforma ezen a földrészen is érvényre emeltesse. Mi nem támadtuk meg soha az európai államok fennálló gyarmatait és nem fogjuk ezt tenni ezután sem. A jövőben azonban amerikai államok elnyomását vagy megszerzését — amely államok függetlenségüket kivívták és azt mi érett megfontolás után elismertük — nincs joga megkísérelni egy európai hatalomnak sem, amely a mi barátságunkra ad valamit. Minden ilyen kísérletet úgy fogunk tekinteni, mint velünk szemben tanúsított ellenséges viselkedést.”

Lényege az egésznek tehát, hogy európai állam sem Észak-, sem Dél-Amerikában újabb területeket nem szerezhethet. Az elv az idő folyamán olyan kiterjesztő értelmezést nyert, hogy európai állam mindenmű fegyveres és nem fegyveres beavatkozása amerikai ügyekbe ki van zárva.

A doktrína megszületésének indoka azonban elsősorban nem az európai és az amerikai államok kormányformájának különbségében keresendő (bár Amerika méltán félthette demokratikus alkotmányát a szent szövetségtől) — mert hiszen európai köztársaságnak sem engedné meg az Unió az amerikai ügyekbe való avatkozást — hanem indoka volt az amerikai államok közötti természetes érdekközösség, az Uniónak a kisebb erejű amerikai államok feletti szupremáciájának biztosítása és az erős szomszédtól, t. i. az amerikai földön gyarmatokkal bíró erős európai államoktól való félelem.

Az ilyen politikai doktrínák elég rugalmasak, hogy a minden-

kori érdekekhez simuljanak és a mindenkori erőviszonyoknak megfelelően módosuljanak.

Tényleg azt látjuk — bár az amerikai politika folyton hangsúlyozza ez elméletet — hogy a Monroe-doktrína az idők folyamán változó körülményekhez képest változó értelmezést nyert és nyer.

A Monroe-elv sem mentette meg Amerikát attól, hogy Anglia amerikai birtokai meg ne növekedjenek, viszont a déli államok több ízben hiába fordultak európai hatalommal szemben való segítségért az Unióhoz, ha ez az Unió polgárainak gazdasági érdekeivel ellenkezett.

Az amerikai pártok választási programjai — demokratáké, republikánusoké egyaránt — kiemelik a Monroe-doktrínához való ragaszkodásukat. A republikánus párt 1900. évi választási programja szerint: „Hangsúlyozzuk kifejezetten ragaszkodásunkat a Monroe-doktrínához, ennek teljes terjedelmében.” A demokrata program szerint: A „Monroe-doktrína a maga eredeti formájában, azon nyilatkozatokkal és függelékkel együtt, amelyek későbbi elnököktől származnak, állandó vezérfonál az Egyesült-Államok külpolitikája tekintetében, amelyet a jövőre is fenn kell tartani.”

Az Unió is részt vett ugyan a hágai békekongresszuson, de az ott hozott határozatokat csak azon fentartással írta alá, hogy „amit ezen határozatok tartalmaznak, nem értelmezhetők úgy, hogy az Egyesült-Államoktól az volna várható, hogy hagyományos politikájától eltérve, idegen állam nemzetközi ellenőrzésében részt vegyen, vagy abba beavatkozzék, valamint ezen határozatokból az Uniónak amerikai kérdésekben követett hagyományos politikájától való eltérés sem következtethető.”

A doktrína rendkívül nagy jelentősége kétségtelen. A délamerikai román államok csak óriási erőfeszítéssel, vagy egyáltalában nem lettek volna képesek függetlenségüket a gyarmatéhes európai hatalmakkal szemben az Unió ezen külpolitikája nélkül megvédeni. Hogy Európa csak Ázsiában és Afrikában hódított magának új területeket, nem egyúttal Amerikában is, abban nagy része van a Monroe-doktrínának, illetve az Unió politikájának. Északamerika és Délamerika államai így mintegy természetes szövetségesek jelentkeznek más világrészekkel szemben. Az Uniónak viszont érdeke, hogy a nálánál gyengébb amerikai államok felett vezérszerepét megtartsa és valamely hatalmas európai állam ne kerüljön szomszédságában. A doktrínához való ragaszkodás tehát nagy kereskedelmi előnyöket is biztosít számára. Ennek megfelelőleg egy alkalmat sem mulaszt el, hogy a doktrínát mindinkább kiterjesztőleg értelmezze. Így nem éri be

többé azzal az értelmezéssel, mely szerint európai hatalom erőszakos úton újabb földterületeket nem szerezhet, hanem azt vallja, hogy európai hatalom még magának az illető sziget, vagy ország lakóinak beleegyezésével sem szerezhet amerikai területet. Még ennél is nagyobb kiterjesztése a doktrínának, hogy a jövőben európai állam nem is adhatja el Amerikában lévő birtokait egy másik európai államnak (hanem csak amerikaiak).

A Monroe-féle üzenet hangsúlyozza, hogy Amerika nem avatkozik Európa ügyeibe és hogy Európa fennálló gyarmatait nem fogja megtámadni. Egyik kijelentés sem bizonyult igaznak.

A doktrína nem tartotta vissza az Uniót attól, hogy elvegye Cubát Spanyolországtól. Igaz, hogy Cubát egyelőre nem annektálta, hanem elismerte a sziget önállóságát, gazdasági érdekeinek bőséges biztosítása mellett, de ez a kegyelemkenyéren tengődő függetlenség csak ideig-óráig marad meg és Cuba jelenleg is meg van rakva az Unió csapataival.

Épen így csak papiroson maradt az elmélet az a része is, hogy az Unió nem vesz részt európai ügyek intézésében. 1885-ben már részt vett az Unió a berlini konferencián, melyen a Kongó-állam alapított, 1906-ban pedig az algezirasi konferencián.

Maga a doktrína csak Európával szemben lett proklamálva. Azok az indokok ugyan, amelyeket a Monroe-féle üzenet felhoz, Ázsiával szemben is felhozhatók, a kormányformák különbsége itt is megvan és ha Amerika Európának nem engedi meg az Amerikában való területszerzést, miért engedné meg Ázsiának?

Csakhogy a logika simul az érdekekhez, nem az érdekek módosulnak a logika szerint. Az Unió Ázsiában a spanyol háború után nagy területű gyarmatokat szerzett, szóval Ázsiával szemben mint hódító lépett fel és így a Monroe-doktrína szellemében már nem mondhatja, hogy nem avatkozik Ázsia ügyeibe. Ezek dacára el lehetünk készülve, hogy az Unió tiltakozna valamely ázsiai hatalomnak egy független amerikai állam ügyeibe való beavatkozás ellen.

4. Az Egyesült-Államok így lassanként feladták a *splendid isolation* hagyományos politikáját. Azokkal a véd- és dacsövetségekkel szemben, melyek más világrészek urai egymással kötöttek, nem viselkedhetett az Unió sem közömbösen, mikor minden oldalról idegen verseny szorongatja és, mint idegen földrészen fegyverrel szerzett gyarmatok urának, érdekei összefonódnak más világhatalmak érdekeivel.

A spanyolokkal való háború — mint említettük — az Unió külpolitikájában egyenesszögű fordulatot jelent. Kitűnt itt is a gazdasági erőknek a politikai élet terén való vezérszerepe. Azon mélyre-

ható és évszázados ellentétek dacára, mely az Unió és az európai államok társadalmi élete között fennállott, a különböző kultúra és életfelfogás dacára, a kapitalizmus ugyan abba az irányba fordította a politika rúdját, mint az európai kapitalizmus az európai államokét. Imperialisztikus irányba.

Az Egyesült-Államok fegyvereinek győzelme, az ezt követő gyarmatszerzés (Fülöp-szigetcsoport, mely mintegy 3000 szigetből áll, továbbá Hawaii, Porto-Rico, Guam) új perspektívát nyitott a terjeszkedő és piac után vágyódó amerikai iparnak és kereskedelemnek. Az a meggyőződés vert gyökeret, hogy az Unió az ő külön életét tovább nem folytathatja, hogy részt kell vennie a nagy világ életében és az új politika érdekében fel kell áldoznia a régi eszményeket.

Úgy Mc. Kinley, mint Roosevelt hangsúlyozzák, hogy Amerika külpolitikája új ösvényre jutott és ezen az új ösvényen kell tovább is haladnia.

Kell! mert az Unió uralkodó hatalma, a Tőke, így akarja. Mert azt, hogy — mint említettük — a spanyolok feletti győzelem a hagyományos politika feladását és külpolitikai irányváltást hozott, csak az Unió gazdasági életének gondos megvizsgálása magyarázza.

A világtörténelem aligha ismer olyan merész és gyors ipari fellendülést, mint az Egyesült-Államoké. Még az amerikaiakat is meglepte gazdasági fejlődésük merész pályája. Európában pedig szállóige lett: az amerikai gyorsaság.

A múlt század folyamán az Unió azokat a nyers termékeket szolgáltatta Európának, melyekre a közvetlen fogyasztásnak és a modern nagyiparnak volt szüksége. A gabona és petróleum kivitel terén egyedül Oroszország volt számbavehető vetélytárs. A gyapottermelés terén az Unióval más állam ipara nem állja ki a versenyt, a gyapjú- és a juh-tenyésztés tekintetében pedig csak Ausztrália szárnyalja túl. Marhaállománya nagyobb, mint Argentínáé, a legutóbbi időkben pedig óriási exporthoz jutott a szén és vastermelés terén is, pedig hosszú időnkig úgy látszott, hogy Angliának ezek az iparágai megközelíthetetlenek. A világ rézszükségletének felét az Unió szolgáltatja.

De az ipari fellendülés ennél is hatalmasabb. Pamutipara már legyőzte az angolt, selyemiparát csak a francia előzi meg, vas- és acélkohói legelsők a föld kerekességén.

1896-tól 1906-ig, tehát egy évtized alatt a kivitel megkétszereződött, 1901-ben pedig már Anglia kivitelét is túlszárnyalja, pedig Anglia gyári iparának kifejlődése óta vezető szerepét addig megtartotta.

Úgy látszott, hogy még az óriási mérvű bevándorlás — mely

pedig az utolsó években évenként egy millió munkáskezet adott — sem szolgáltat elegendő munkaerőt és hogy az Unió vasúti hálózata — mely nagyobb, mint egész Európáé — nem lesz képes a forgalmat lebonyolítani. Amerikai vállalkozók lettek a világ legnagyobb kapitalistái.

Mindezekhez járult, hogy az újonnan szerzett gyarmatok új piacot nyújtottak és az Ázsia felé irányuló kereskedelem megtartását is támogatták.

Az európai államok Angliát kivéve védvámokkal védekeztek az amerikai verseny ellen. És mivel a kereskedelmi szerződések kötésénél nagy súllyal esik latba a szerződő államok egymás közötti külpolitikai viszonya, nem sok időbe került, míg az Unió átlátta, hogy a saját maga választotta *splendid isolation* reá nézve végzetes lehet.

Afrika legnagyobb részét európai államok egymás között osztották fel és egy ideig úgy látszott, hogy ez a sors vár Kínára is, az Unió legnagyobb vevőjére. Európai államok vetették meg a mennyei birodalom területén lábukat. A Kína felosztásával fenyegető veszély ugyan egyelőre elmúlt, mert az Unió Angliával és Japánnal egyetértve ezt meggátolta s keresztül vitte, hogy Kínára nézve a „nyílt ajtó” elve lett proklamálva, de időközben Japán nagyhatalom lett s ma már félelmetes versenyző Kínában és Kelet-Indiában is.

Hogy az európai államok gyarmatszerzése mit jelentett az Unióra nézve, egy példa megvilágítja. Madagaszkárba ma az Unió bevitele alig néhány dollár. 1899-ben 1134 dollár volt, Franciaország által történt anneksziója előtt pedig 500.000 dollár volt évenként.

A délamerikai román államokban is rendkívül erős a régi anyaországokkal való kereskedelem. Ez váltotta ki az Uniónak a délamerikai román államokhoz való közeledését és ezek a gazdasági okok szülték a pánamerikánizmust.

„Ma tökéletesen békés viszonyban vagyunk az egész világgal”, mondja Shermann, a mostani republikánus alelnök-jelölt. A béke legjobb biztosítója a háborúra való legteljesebb készenlét. A békés hangulatot előmozdítjuk az által, hogy néhány nagy ágyút állítunk fel a Golden Gate körül, egyszerűen csak üdvözlés céljából, mindazonáltal az ágyúk legyenek a legmodernebb szerkezetűek.*

A helyzetet ezek a szavak jellemzik. Békések vagyunk, de el kell készülnünk a háborúra. Lehet, sőt valószínű, hogy az Unió nem gondol ezidőszerint új területszerzésre és nem gondol hódító

* A Newyorkban megjelenő *Népakarat* c. szocialista munkáslap. 1908. szept. 4-iki számából.

politikára. De bizonyos, hogy a jövőben részt akar venni más földrészek politikájának irányításában is.

5. A Cary Coolidge a külpolitika irányelveinek ismertetése után a szigetországnak az egyes államokkal való viszonyával foglalkozik. Ezek közül főleg az Uniónak a délamerikai államokkal szemben elfoglalt helyzete érdemel nagyobb figyelmet.

Az a természetes érközösség, amely Amerika északi és déli államai között fennáll, hozta létre az északi és déli államok szorosabb összeköttetésének eszméjét, a pánamerikai mozgalmat. A pánamerikánizmus lényegesen különbözik az Európában ismert nemzetiségi mozgalmaktól. Előbbinek célja épenséggel nem az, hogy az amerikaiakat egy főhatalom alá egyesítse, hanem azon érközösség kihasználása, mely más világrészekkel szemben fennáll, főleg az egyes amerikai államok között az összeköttetések szorosabbra fűzése.

Az eszmét már Bolivar megpendítette, mikor az Unió a déli államoknak az európaiaktól való elszakadása mellett foglalt állást. A mozgalom azonban ezen időben az Unióra még nem bírt jelentőséggel. Abban az időben az Unió még főleg csak nyers terményeket exportált, ilyenekkel pedig a déli államok maguk is rendelkeztek. Mikor azonban az Unió ipari állam lett, érdekében állott, hogy az európai államok iparát délről kiszorítsa és így ma már minden lehető módon szítja a mozgalmat.

A mozgalom eddigi eredménye azonban nagyon csekély. Az európai román államoknak érkükben áll, hogy a déli államok román népe és az Unió népe közötti faji ellentétet minél jobban kiéleítsék és gyengítvén a déli államoknak az Unióval való összeköttetését, az európai fajrokonokkal fonja szorosabbra a barátságot. Ezenkívül a déli államok függetlenségüket látják veszélyeztetve az Unió túlsúlya által. Ezen okokból a mozgalom nem bírt megerősödni. Eddig három pánamerikánista kongresszus tartatott, de az eredmény mindössze egy közös tudakozó intézet felállítása, mely felvilágosítások adásán kívül az amerikai kérdések feletti vizsgálódást tűzte ki feladatául.

Grandiózus gondolat volt — melyet a kongresszuson vetettek fel — egy, az egész Amerikát körülfoglaló vámszövetség eszméje. De ez még ma csak ábránd, mert mint említettük, hatalmas erők dolgoznak a mozgalom ellen. Nem lehetetlen azonban, hogy a jövőben mind erősebben fog előtörni az amerikai vámunió gondolata.

Japánnal szemben utóbbi idők óta elhidegült a viszony. A japán bevándorlás az Unióba folyton nő, a bevándorolt japánok azonban nem lesznek amerikai állampolgárok, hanem régi hazájukkal fentartják az összeköttetést. A japánok elleni gyűlölet ép oly erős, mint a

kínaiak elleni és az Unió kormánya előbb-utóbb kénytelen lesz a japán bevándorlás szabályozásához nyúlni, ami sok gyúanyagot rejt magában.

Japán igen rossz szemmel nézi az Uniónak Ázsia keletén való hódításait és előbb-utóbb el kell dőlnie a Csendes Óceánon való szupremáciáért folyó vetélkedésnek. Mindehhez járul Japánnak a kínai piacon, az Unió legnagyobb piacán való terjeszkedése, valamint a japán versenyzés módja, mely meghamisított, vagy utánczott külföldi árút hoz hamis cégér alatt forgalomba.

6. Külön figyelmet érdemelnek A. Cary Coolidge-nek az Unió népességére vonatkozó adatai.

Nemzetiségi kérdést az Unió nem ismer. A fehéreknek — kiknek száma 1900-ban 66 milliót tett ki — csak igen kis százaléka nem beszél angolul. A bevándorlók iparkodnak az angol nyelvet elsajátítani és az új kultúrához simulni. E tekintetben az Unió a nemzetiségi kérdés szempontjából igen érdekes tanulságokat nyújt. Minél jobban iparkodik az orosz a finnt vagy lengyelt elnyomni, az orosz nyelvet reájuk erőszakolni, annál görcsösebben ragaszkodnak ezek hozzá. És amit a nyers erő és durva erőszak nem tud elérni, eléri a nagyobb szabadság, a magasabb kultúra és a jobb életmód. Finnek és lengyelek épúgy, mint más nemzetiségek iparkodva sajátítják el az angol nyelvet.

Legtanulmányosabb e tekintetben a Volga melléki németek sorsa.

Mintegy másfél századdal ezelőtt II. Katalin orosz cárnő megengedte néhány ezer német gyarmatosnak, hogy a Volga mentén letelepedhessenek. Földet kaptak és kedvezményekben részesültek a cári kormány részéről. II. Katalin reményei azonban nem mentek teljesedésbe. A letelepedett németek nem lettek oroszokká, mert lenézték műveletlen orosz szomszédaikat. A kormány minden törekvése, hogy német nyelvüket és régi szokásaikat elhagyják, meddő maradt. Csak annál erősebben elkülönítették magukat a benszülött oroszoktól. Sokan inkább elhagyták hazájukat és Amerikába vándoroltak. És csodák csodája! Amit nem tudott elérni az orosz bürtön és kancsuka, azt elérte a szabad alkotmány és a magas kultúra. Rövid időre bevándorlásuk után ezek a Volga melléki németek úgy asszimilálódtak, hogy nem lehet őket megkülönböztetni a benszülött angol-amerikaitól.

Nem ismer az Unió valláskérdést sem. A. Cary Coolidge szerint azonban az orosz zsidók tömeges bevándorlása folytán — New-Yorkban számuk 750.000 — az antiszemitizmus kifejlődésben van.

Annál élesebb az ellentét a fehér és a színes lakosság közt. A középkori vallásüldözések borzalmaival idézi emlénkünkbe a négreg-

kel való bánásmód. A színes népesség száma 18 millió, melyből kilenc millió néger, a többi mongol, maláji, polinéziai és benszült indián.

Míg a külföldről behurcolt néger rabszolga volt, míg jogokkal nem bírt és a gazdasági harcban részt nem vett, bizonyos támogató jóakarát, alamiznaosztogató filantrópia, itt-ott rokonszenv kísérte sorsát. Felszabadításuk meghozta az ellenük irányuló feneketlen gyűlöletet. Hogy egy fekete merjen egy hivatalt a fehér elöl elfoglalni, a fehérekkel gazdaságilag versenyezni, ez elviselhetetlennek tetszik az uralkodó faj előtt. Megengedjük, hogy a gazdasági okokon kívül e gyűlöletben az eredeti faji ellentétnek is szerepe van, de a faji gyűlölet hőfokát szociális tényezők határozzák meg.

Láthatjuk, ezt abból is, hogy míg azelőtt a házasság fehér és fekete között gyakori volt, ma ez kizártnak tekinthető. Az Unió legtöbb állama szigorúan tiltja a fehér és a fekete közötti házasságkötést és a hol e törvényes tilalom nem is áll fenn, társadalmi kiközösítés a feketével házasságra lépő fehér büntetése.

Míg a rabszolgaság idején az éjszakaiak a legnagyobb felháborodással tárgyalták a négerek kínzását s az előlük való elzárkózást az emberi méltóság megvédelvezésének tekintették, ma jóakarátulag szemet hunynak a négekkel követett bestiális bánásmód előtt, a kitarított tudomány pedig rögtön meglelte a fajkeveredésből származó veszélyek biológiai magyarázatát.

Az Unió déli államai a legkormönfontabb fogásokkal játszik ki a négerek szavazatjogát. Vasutakon, hajón, a városi közlekedési eszközökön és a város területén elkülönített helyeket jelölnek ki számukra. A szakszervezetek pedig megtagadják a néger munkás föl vételét. Ehhez járul, hogy a déli államok az iskolából is ki szeretnék zárni a feketéket, minek következménye leend, hogy a világ gazdaságilag legfejlettebb és mai értelemben legdemokratikusabb állama néhány millió embert visszataszít őseredeti vadságába. Láncki Jenő.

§=====§

A nagyvárad i holnaposok és a budapesti hirlaposok harca.

Mióta a *Pesti Napló*-ban a *Holnap* című versgyűjteményt, illetve inkább Ady Endre költészetét s a *Holnap* költőinek törekvését méltató első tárcám megjelent, azóta ezt a kis kötetet végigvonszolták az összes napilapokon rengeteg hűhóval. A holnaposok ma épúgy irodalmi irányt jelölő fogalom lett, mint volt egykor a Tízeké, az Auróra köré s a Testőröké.

Akik mosolyognak ez egybeállításon, azok nem tudják a mai, előttük folyó történésben a történetet látni s az álkegyelet hazug megnagyításában látott történelmi múltban nem érzik az egykori jelen lepergésének frissességét. Pedig hiába rázza jelenünktől elforduló érdekes fejét Riedl Frigyes, a jövő század Riedl Frigyesei ép úgy fognak az előttünk folyó íróharccal foglalkozni, mint ő a Mondolat-pörével vagy Kölcsey és Berzsenyi, Petőfi és Császár vitáival.

A sok felszólalás közt Mikszáthé a legderűsebb, legbölcsebb, a kérdések szüzi nemismerésének érintetlenségében, sőt meg se közelítésében mindenha ragyogó, Herczeg Ferencé mutatja majd a konok bizalmatlansága világfői állásfoglalását az új irányokkal szemben, de a hazai elmaradott parlagiasság gondolkozására legjellemzőbb adalék bizonytalán Rákosi Jenő cikke lesz.

Szégyenemre bevallom, hogy mikor először olvastam, némi kis indulat fogott el, mely azóta egész halkra csitult bennem. Hisz ez az okoskodás, ez a hangnem, ez a kedélyes élcelődés, ez az álpáthosz mind a múltaké. Olyan ez a tárca, olyan megható, olyan komikus és olyan ártalmatlanul harcias, mint a budapesti sétaterek öreg honvédőrei. Úgy kell ezt az írást olvasni, ahogy nagyapák zsörtölődő, kedves leveleit szokás.

Mindezt meggondolva, kellő áhítattal nyúlok utána. S valami tragikusnak érzek benne most, hogy másodszer olvasom.

Íme egy író, ki egész életén át dolgozott, míg végül hatalmas sajtóorgánumot teremtett eszméi keresztülvitelére, melyet annyi éven uralt a közvélemény, most élte művét látja feldúlva a fiatal nemzedék prózájában, versében, gondolkodásában. Ezek a fiatalemberek Párizsból vagy Németországból térnek haza s érzik a kiközösítés átkát, mellyel Európa sújtott le reánk. Ez nem volt így mindig, közvetlen elődeink áldatlan működésének eredménye. Maga Rákosi is tud erről valamit. Beszédben mondta el, hogy az elnyomott népek mindig szimpátiások, ennek köszönhetjük azt a népszerűséget, melynek valaha nyugati nemzetek közt örvendtünk, rendjén van, hogy a hatalmasodó, önállóvá tollasodó Magyarország most antipatikus. Ó, ha tudná Rákosi Jenő, hogy ezeket a papírvívmányokat mily kevéssé veszik odakünn tudomásul! Ha volna kiható tudományunk, irodalmunk, ez bizonyára mértéket adna Európa kezébe. Ha versenyt feszülne a magyar izom az angoléval, németével, franciáéval a nagy kultúr munkában, megbecsülnének bennünket! Így csak erőszakos és nevetségesnek látszó elszigetelés! törekvéseink híre hat kifelé, ha kifütyülünk egy-egy német színészt, ha magyar selypítésre kényszerítünk egy-egy idegen énekest, ha kitiltjuk a *Simpli-cissimust* stb. Mi már tudjuk, hogy a Röck Szilárd-utcai öreg gyerekek

piros-fehér-zöld játéka komikus makacsság színében tüntet fel Európa előtt és ezért irtózunk tőle. S nem tragikum-e, hogy ez irtózatot arcunkon Rákosi Jenőnek még meg kellett látnia?

Ennek a ritka tevékenységű, mindenfélehez értő embernek volt egy szép vágya: tehetségeket fedezni fel és vonni körébe. Majd minden évben felhangzott a *Heuréka*, hogy íme itt a költő, a regényíró, kire oly rég várunk. Felhangzott, elhangzott, nyoma sincs. S íme most, midőn nagytehetségű írók rohannak előttünk, új elmondanivalók felgyülemlett sokával, Rákosi nekilendül még egyszer, szeretné őket követni, de aztán lelankad, érzi, hogy közte és a rohanók közt, ott az örvény, a kölcsönös nemértés áthidalhatatlan örvénye. Mégis van benne tűz, van benne ízlés, van benne valami (tán rossz-hiszeműség?), ami a sok gáncsoskodás közben elmondhatja véle: Egy-egy versük a legjobbba közé tartozik, amit valaha írtak.

Ady Endrének immár harmadik verskötete jelenik meg, s egy egész nemzedék, mely érzi a versek átalakító, tovalendítő hatását, költőjét tudja benne. S íme most jó valaki, akinek az Ady kifejezte eszmék, érzések köre teljesen idegen s elmondja a költőről, kit csak rosszul megválogatott mutatóványokból ismer, hogy tehetséges ember ugyan, de versei zagyvák, értelmetlenek, hóbortosak. Érdemes-e a műveletlen közöny és nemértés e silány dokumentumával tovább is foglalkoznunk? Bizonyára nem.

De ha e foglalkozás még oly meddő volna is, nem szabad sem oly fitymálóknak, sem oly rösteknek lennünk, hogy a *guarda e passa* gögös álláspontjára helyezkedjünk. Az ízlés forradalmárjait épúgy, mint a politikaiakat egy csomó publicistika kíséri nyomon, mely ha csak időre-órára is, könnyen megtévesztheti az olvasókat, különösen, ha úgy mint ez esetben, anyagilag és erkölcsileg függő íróreformerek magánérdeke kívánja, hogy hatalmas támadóiknak hízelegve, saját működésük nyilvánvaló hatását letagadó cikkeket, leveleket írjanak egyre-másra. Nem csoda, ha a közönség nemsokára azt se tudja, hányadán van. Ez magyaráztatja, hogy kénytelenek leszünk alább nemsokára Rákosi cikkével foglalkozni, de még egy csomó apró-cseprő személyes kérdést is felhánytorgatni, melyek az elviektől ez esetben elválaszthatatlanok.

A fiatal írók közül Oláh Gábor az egyetlen, ki a *Budapesti Hírlap*-ban cikkezik. Érdekes irodalmi tanulmányok jelentek meg tőle. Rákosi Jenőt bizonyára meglepte az írásokban az új szempontok sokszerűsége s az irány kiaknázatlan mélységekből merítő frissesége. Most

legújabbán Oláhnak két könyve jelent meg. Egy kötet próza s egy kötet vers. A prózáírás, melynek címe *Keletiek Nyugaton* bizonyosan a legérdekesebb, legkülönösebb könyvek egyike. A szerző három magyar ifjú Párizsban jártát írja le, a lehető legdebrecenebb, a lehető legszalonnásabb s mégis az európai legelőljáró ember minden nyugtalanságával nyugtalankodó írásban. Oláh könyvét a tudatosság hatalmas készsége, a vak ösztön ereje, biztonsága, bája, a lélekkítárás vezeklő, gyónó s indiszkrécióiiban, szemérmertlenségeiben is művészi nyíltsága, a kíváncsiság szűzi benyomás frissesége, Hortobágyról kiszabadult egész mivoltának vadóc zamatja teszik emlékezetessé.

A *Keletiek Nyugaton*-ba csúsztatott számos, bámuló, irigykedő megjegyzés s a valóban pompásan sikerült Ady-jellemzés mutatják, hogy Oláh fantáziáját mennyire foglalkoztatja a másik költő személye és művészete. Néki köszönheti, hogy sok minderről szólni mer, amit finnyásra keskenyedett stilsztáink eddig meg nem engedettnek tartottak s ugyancsak néki a nyelvkezelés csapongó bátorságát. Oláh, a prózáíró, mindazonáltal önálló és eredeti, legfőlebb ha annyit mondhatunk, bár nem hibáztatásul, hogy Adytól indult ki a saját útjára. Verseiben azonban még Ady vezeti őt. Itt-ott egy sikerültebb költemény, de egyéniség csupán annyi, amennyi élményt munkájába befoglalni tud, amennyi küzdelem saját érzése, gondolata, és az idegen kölcsönforma közt van.

Oláh nagy garral írt levélben, mely a *Budapesti Hírlap*-ban jelent meg, tiltakozik az ellen, hogy Rákosi őt a *Holnaposok* közé vegyítse. Hisz a *Holnap* gyűjteményébe be se engedte sorolni verseit. Jól is tette. E kötetben, hol Juhász és Babits mutatkoznak be, kellemetlenül hatott volna ez a szolgálai Ady utánzás.

Azonban képzeljük el Rákosit, ki az írói mozgalmakon kívül áll, amint egyszerre elolvassa Oláh kötetét. Meglepetés, bámulat, döbbenés, idegenkedés. Oláhnak tulajdonítja mindazt, ami a koré, illetve mindazt, amit a veszteglő kornak Ady hozott ide. Oláh után kezébe kerül a *Holnap*, látja, hogy itt nem különálló jelenségről, hanem közös érzések rokonkifejezőiről, egész mozgalomról van szó. Ezt érzi, de már az írók egyéniségét nem tudja megkülönböztetni, eredetiségök megítélésére nincs kulcsa, nincs mértéke. így magyarázható, hogy első benyomása, szinte első rázkódása marad a legerősebb: „Oláh Gábor . . . egyike a legerősebb legényeknek, ha nem a legeslegerősebb az írásnak indult új nemzedékben”, írja le vétkes könnyelműséggel.

Rákosi Jenő anekdotázik; kedélyes pipafüst bodorodik ez anekdoták körül valami nagy táblabíró pipából. Igazán ki kellett tiltani a *Simplicissimust* e hazából, hogy az e fajta ártatlan humor még eltengődjék közöttünk pár évig. A tompa élcek valóságos védvámja ez a *Simplicissimus*-tilalom. Ennek köszönhető, hogy talán volt olyan is, ki Rákosi viccein nevetett. De ha meggondolom, hogy ez a tárca az új költőket fenýíti, eszembe jut az a magyareMBER — no lám, már én is anekdotázom — ki ezelőtt harminc évvel szakadt ki Amerikába s tavaly tért haza rokonlátogatóba. Elsőnek a húgát ment látogatni. Becsönget s megkérdi a szobaleányt: Hol a ténsasszony? Lenn a konyhában felelt a szobaleány s elvezette az idegent ... a szakácsnéhoz. Az amerikai csodálkozva nézett körül: hogy ő a ház asszonyát akarja látni. „Hja a nagyságát — felelt a szobaleány — mért nem tetszett így mondani.” Mikor a bácsi végre rálelt húgára, szidta a mai bolond és romlott világot, ahol már mindenki azt képzeleli magáról, hogy nagysága, mikor nem is az.

Így van ez, ha valaki harminc éve nem jár itt. Bizonyos formák elkopnak, szavak értelmet változtatnak, de azért a világ se nem rosszabb, se nem bolondabb, mint volt. Rákosi Jenő nem Amerikából, dé Ázsiából, a legsötétebb, a legszittyább Ázsiából, a magyar politikából vetődött ismét európaiak közé. Ne csodáljuk, ha szidja okét s nem tudja, hogy milyenek azok a formák, melyekben magunkat megnyilvánítjuk. Mindazt, amit impresszionista festészet, amit modern építészet, amit érzésünknek megfelelő, bennünk lelket tartó zene, ma nagyszerűet produkál, számára csak „kótyagos lázalom”.

Az első dolog, amibe beleköt, hogy a kötetnek *Holnap* a címe. Ezt az ötletet préseli, gyúrja, sajtolja, sajtolgatja a végletekig. S végül arra figyelmezteti költőinket, hogy nekik bizony befellegzett, ha majd az a holnap, melyért ma küzdenek, tényleg eljő s ahelyett, hogy felénk visszanézne, a maga holnapjába tekint. Ki ne tudná ezt? S ki ne nyugodna bele? Hisz így van rendjén. A ma élő, mi ügyünket megalakító költészet, holnap hagyomány lesz, melyről a legszomorúbb gimnáziumi tankönyvek szólnak. Ez a dolgok sorja. A költészet sosem elintézett, befejezett véglegesség, hanem mindig újra kezdődő, magát új formákba újjá szülő folyamat. „Az emberek az új dalt szeretik”, mondja az a költő, kinek nevében minden újítás ellen annyiszor szokás kikelni, mondja Homeros. Amely kor magához méltó kifejezésekre talált, hivatásának eleget tett. A tegnaphoz és a holnapok holnapjához semmi közünk.

Rákosi tudja, hogy fegyverét könnyű kicsavarni kezéből. Ezért hozzát teszi, hogy a holnap, a jövőbe nézés csak jelszó s hogy a holnaposok bizony duzzadt vérű vér a ma véréből. Persze, hogy az. Sőt

amennyiben a külföldön megindult felénk nyomuló áram lüktet bennük — kissé a tegnapi. De hisz hozzánk minden lekésve jő. A külföld tegnapja a mi mánk. Ez így volt mindig. A fő, hogy a külföldi áram itt eredetivé, magyarrá színesedjék. A holnaposok esetében ez meg is történt — ahogy megtörtént eddig mindig — kivéve a múlt század 60-as éveinek végétől a 80-as évek elejéig terjedő, szintelen, ízetlen-savatlan irodalmi korszakban, melynek szürke történetében minduntalan ott leljük a Mikádó-fordító és Aesopus-író Rákosi nevét.

Fáraszt a vita. Minek egyenkint kipécézni a teljesen értéktelen megjegyzéseket. Még csak egyet. Mivé lesz Ady legszebb verseinek egyike ebben a dicsőséges balkézben? *A Tiszaparton* című vers így hangzik:

*Jöttem a Gangesz partjairól,
Hol álmodoztam déli verőn,
A szívem egy nagy harangvirág
S finom remegések az erőm.
Gémes kút, malomalja, fokos,
Sivatag, lárma, durva kezek,
Vad csókók, bambák, álombakók,
A Tiszaparton mit keresek?*

Következik Rákosi kommentárja:

„Természetesnek kell vennem, hogy a költő ismeri a Tiszát. . . . Sok magyar vers énekel erről a nevezetes folyóról. Mind ábrándos, reszkető szeretettel . . . Azért, amit Ady Endre ott meglát, Ady Endrének nem érdemes odamenni vagy kínos ott lenni. Petőfinek testi-lelki gyönyör volt, amit ott látott” stb. stb. Ady verse különösen akkor megbotránkoztató, ha elgondoljuk, hogy könyörtelen leírása nemcsak a Tiszapartot festi, de egész Magyarországot. Rákosi ezt nagy leleményességgel kitalálja. Ejnye, ejnye Méltóságos Uram, ha még ön is ráismer ebben a leírásban a két folyó és három bérc honára, azt kell hinnem, hogy a leírás találó, nagyon is, siralmasan találó? Rákosi aztán folytatja:

„De volt-e valaha Ady Endre a Gangesz partjainál. Nem tudom, hogy lett volna?”

A *Budapesti Hírlap* költészettana azt követeli, hogy költő csak oly helyet említsen, melyet látott valaha. Ez elmélet szerint Heinének, mikor észak fenyőjéről s a déli sivatag pálmájáról megírta versét, előbb az északi sarkra, aztán a délire kellett volna utaznia. Ady Endre pedig, ha Indiába fáradt volna, megtudja bizonynyal, hogy „a Gangesz partján néhány ezer angol ül zsarnokul sok millió benszü-

löttön, kik közt a lepra és a pestis és az éhhalál krónikusan (jegyezzük meg: krónikusan! ez a borzasztóság, mert az időnkénti járványt csak el lehetne tűrni) pusztít és osztozik az angollal a zsarnokságban. (Modern gyerkőcök, irodalmi suhancok, nervozus rímlegények itt tanuljatok stílust. Ez a páthosz, az a jó nemes páthosz, melyre gimnazisták se kaphatók már.) Hej micsoda úri nép, testben és lélekben a tiszamenti halász, csikós és földműves az indus rabnéphez képest. Ily olcsón és felületesen nem szabad legyalázni azt, ami a magunké, még ha nem is tetszik. A dicséretben megbocsátunk egy kis hazugságot, a fajunk, földünk és vízünk lebecsülését csak nagy igazság mellett viseljük el nyugodtan még a talentumtól is.”

„A dicséretben megbocsátunk egy kis hazugságot . . .” ez a *Budapesti Hírlap* taktikája. Újságírói programnak jó és jövedelmes — de művész ugyan mibe kezdjen vele. Nékik igazat, föltétlenül igazat kell vallaniok. Már pedig Petőfi romantikus alföldlátását kikezdte az idő, nem igazság az többé. Ami megmarad örökké szépek, az nem maradhat meg örökké igaznak.

Petőfi tájleírása, a honát soha el nem hagyó magyar lelkében őrzött honi kép megdicsőülése. Évtizedekig az ő szemén keresztül voltunk kénytelenek a honi tájat nézni. Észre se vettük, hogy sűrű utazások vasutas napjai, ma már új tájvíziót teremtettek, mely öntudatlanul lappangott Ady előtt mindannyiunkban. Petőfi alföldi látásába csak bizonyos hangulatos percekben sikerült beidegződnünk. Ezt érezhette első európai íróink egyike, Arany László is, midőn megírta: „A Tisza sem oly szép, mint Petőfi festi”. Ha lelkünkbe sír gyermekségünk vidékeinek megunt s mégis oly szeretett árvasága, tisztultan újul fel egy-egy Szajna-, Spree- vagy Arno-parti látomás. Bennünk káprázik az álomország s ajkunkon a vers: „Jöttem a Gangesz partjairól . . .”

Nem honlegyalázás ez, hanem egyszerűen a mai magyar ember hazafisága. A *Hymnus*, melyben ilyeneket olvasok:

*Tokaj szőlőgerezdjébe
Nektárt csöpögtetél*

Bidermayer páthosának nemességével és kedvességével hízelgi magát belénk, de kelthet-e még hazafias lelkesülést? S a *Szózat* is, bár megittasít és fölemel, bár megrendít és fölraz, de nem fejezi ki többé a mai magyar honszeretetét. Torkunkra forr, hogy *E nagy világon e kívül nincsen számodra hely*, s meggyőződéssel e sort ki sem tudjuk ejteni. S az a nagyszerű ereklje, bár kevésbbé nagyszerű vers, melynek *Talpra magyar* a neve, szintén nem a mi érzéseinket fejezi ki.

Míg Ady, Párizsból hazavágyó, hazaesdő, itthon pedig messze ki nyugat felé álmódó verse, arcunkba kergeti a vért.

Ady, nem a mind elvontabbá halványuló nemzeti eszme verseit írja, nem is a politikai vívmányok tőlünk mind idegenebb eszménye lelkesíti, hanem a legegyszerűbb őszérzés, az otthoni földhöz, levegőhöz, röghöz ragaszkodó szeretet énekese.

Hogy ez a szeretet nem kínok nélküli, hogy a Tiszapart suta röge gyakran sérti a szebbhez szokott szemet, ki ne érezte volna ezt? S aki ezt érezte, nem művész ember, ha Rákosiéktól való félelmében be nem vallja. Ady bevallotta, amit érzett. A mai magyar idegenségét a honi elmaradottságban s még nagyobb idegenségét a külföld előrehaladottságában. Kettős elárulás ez. Csak panasza van, csak vádja. Léhaság itt hízelgést, szépítgetést kívánni. Fajszeregete és nemzetközisége küzdelmét Ady legutóbb így mondta el merészen odahevenyészett, nagyszerűen vázlatos, következő versében:

Ond vezér unokája.

*Egy nagy tivornyán borral, vérrel
Idéztem, a halottakat
S találkoztam vad Ond vezérrel.
Nyeregben ült, kozák ló hátán
Rabolt ló hátán, dölyfösen
S én elhültem ős színe láttán.
Hiába akarnám, szeretném,
Nincsen hozzá semmi közöm,
Más a szemem, gerincem, eszmém.
Más a lovam, a vérem, az álmom,
Tőle jövök és idegen
Az én őszám, fajtám, királyom.
Ilyen bánat nincsen fölvarrva
E kerek földön senkire
Csak fajából kinőtt magyarra.*

A fajából kinőtt magyarnak, faja fejlődésének útját álló Rákosi-félékhez semmi köze. Ez jól van így.

Azaz, hogy jó volna így. Sajnos egyelőre sok és fontos gazdasági okok kötik az új magyar poétát, azokhoz a befolyásos urakhoz, kik lemaradásukat tőkésítik s kiktől a mieink lelkileg oly messze járnak. Heroizmust nem kívánok senkitől. Belátom, hogy eszméért nemcsak élni kell, de jól kell érettök vagy általok élni. Ezen nem szabad megütközni. Az érette és általa szét nem választhatók leg-

gyakrabban — s ha az eszmék úgynevezett bajnoka jól él, ez végeredményben csak az eszmék javára szolgál. A mártíromság akkor ér valamit, ha élni tudók értékesítik a mártír emlékét. Nagyszerű, bolond megváltók után, jönnek az okosan, józanul összeülő zsinatok s intézményesítik a megváltást. A mai ember ezt jól tudja s egyszerre vállalkozik a megváltó és zsinati tag hálásabb szerepére. Eszméket csak emberien lehet emberek közé vinni. Műved nem ismer megalkuvást, de te pusztulsz, ha műveddel azonosítod magad. Tehát alkalmazkodjunk drága felebarát, alkalmazkodjunk.

Értem Ady Endrének Herczeg Ferencz színe elé járuló cikkét s Oláh Gábor hódoló levelét is értem, melyet Rákosihoz intézett. Érték én mindent, sőt bámulnám is a létfenntartás ez emberi okmányait ... ha volna bennök valami szépség, méltóság, ízlés. De sajnos mind ebből semmi sincs ez írásokban. Ami Adynak tán megengedhető, örökre *non licet* marad Oláhnak. Nem kívánok Oláhtól embertelenséget, hogy megtegye, amit még poéta sohse tett s ridegen visszautasítsa Rákosi biztatását. Csak eredetiséget szeretnék látni, kis eredetiséget, nem csupán verseiben, de egész föllépésében. Igaz, hogy Ady önmaga adminisztrálásában nem mutatkozott tehetségesnek — de Oláh, ki őt még e tekintetben is utánozza, mi jogon meri az Ady-Oláh korszak világra virradtát bejelenteni ama bizonyos pökhendi nyílt levélben?

Hatvany Lajos.

Révai Sámuel.

(1833 — 1908.)

A *Társadalomtudományi Társaság* bölcsője körül akik álltak, majdnem mind fiatal és harcos temperamentumú emberek voltak. A „jelen volt” előkelőségek, bürokraták, hivatalos tudósok és a többi öregek (különben korra nem egyszer fiatal legények) évről-évre inkább elmaradtak, abban a mértékben, melyben látták, hogy a hatalom kezdi rossz szemmel nézni ezt a társaságot, mely nemcsak új eszméket hirdet, hanem a fiatalos meggyőződés hevével és intranzigenciájával minduntalan le is vonja ezeknek a „külföldi” eszméknek az uralkodókra kellemetlen következményeit.

De a kapitalista és öreg Révai Sámuel mindvégig a miénk maradt, bizonyára azért, mert „kapitalista” és „öreg” szó pusztá kategóriák, melyek nem mindig fedik a valóságot. Ebben az öreg emberben megmaradt a fiatalság optimizmusa, szeretete és hite és a kapitalista könyvkiadóban az egykori szegény, vándorlómunkás minden együttérzése azokkal, akik becsületesen dolgoznak és derekasan har-

colnak az étellel. Ezért maradt ő a miénk s jóságos, pirospozsgás öreg arca és szelíd, gondolkodó szemei egyforma nyugalommal és jóakarattal tekintettek reánk az első alakuló összejövetelnek paragrafusokat simító formalitásai és az Andrássyt detronizáló rendkívüli közgyűlés viharos izgalmi között. Mert ő tudta és érezte, hogy miről van szó, hisz cselekvő és szenvedő részese volt annak a nagy szociális színjátéknak, melyet törvényekbe szeretnénk szorítani, hogy így reményeink és eszményeink irányában módosíthassuk azt.

A munka és a tőke, a kultúra és a műveletlenség, a politikai önkényuralom és a demokrácia viszonya, mely minket inkább, mint elméleti problémák foglalkoztatnak: mindezt a mi öreg barátunk egy dolgos, fáradságos, küzdelmes élet ezernyi viszontagságaiban a saját testén tapasztalta ki s azzal a lassallei *Magemvärme*-vel érezte át, mely a sápadt gondolatokból vérpiros érzelmeket fakaszt. A szegény sebesi könyvkötő inas, ki gyalog vándorúton két krajcár tőkével érkezik Budapestre, ki az ismeretlen bécsi metropolisban a szegény sárosi orvosok és mérnökök társaságában nélkülözések között bámulja az európai kultúra csillogását és szenvedni végig a műveletlenség (iskolába sohasem járt) fájalmát; ki az álomtól ellopott éji órákon heroikus kitartással egyedül tör magának utat a kultúra magaslatai felé, hogy nemsokára eredetiben olvashassa Goethe, Voltaire és Spencer munkáit; aki az eperjesi kis könyvesboltban és a belőle kiszögellő könyvkötő sátorban sokáig egymaga árusította a szerény könyvecskéket, melyeket ő maga fűzött és kalapácsolt össze, gyakran elmélkedve kedvenc Goethéje gondolatvilága és a körülötte elterülő félig középkori élet praxisa közötti ellentétet; aki, mint az *Oberungarischer Lloyd* kiadója és szerkesztője betekintést nyer a nemrég felébredt alkotmányos élet újra meginduló árába s közelről ismeri meg a vidéki élet eszméit és szereplőit; végül a ki budapesti könyvkiadó korában közvetlenül tapasztalhatja a szellemi produkció menetét, az írók bajait és a magyar közönség kulturális állapotát: az ilyen ember — ha jó és becsületes, mint amilyen ő volt — a jólét és kényelem között sem feledti el soha a mai társadalmi rend ezernyi igazságtalanságait, a nyomor és az önkény fájalmait és címek s összeköttetések hajszolása helyett megőrzi erkölcsi szolidaritását szegénységben és analfabetizmusban maradt testvéreivel.

Ezért volt Révai bácsi minden demokratikus és kultúrát terjesztő törekvés őszinte és hű katonája. S még az öregkor nyugalmas családi békéjében is a nagy néptömegek problémája foglalkoztatja állandóan érdeklődését. 1901-ben adja ki *A társadalmi jólét föltételei* című nagy könyvét, mely később német fordításban is megjelent.

Ez a munka egyaránt tanúskodik rendkívüli olvasottságáról, kritikus észjárásáról és emberszerető szívéről. A tekintély érvei előtt sohasem hajlik meg s félelem nélkül vándorol — meggondolt, csöndes és apró lépésekben — a szocializmus labirintusain át az utópiák kéklő vizei felé. Ha fejtegetéseiben sűrűn is kelt bennünk ellenmondást, mindig érezzük mögöttük a nemes élet lehanyatló napját és a jó szív derült melegét.

Nagyon nehéz lesz megszokni, hogy többé nem fogjuk látni munkáinkon az ő szelíd és gondolkodó ősz fejét. J.

8=====8

Kortörténeti jegyzetek.

Adatok a nemzetiségi kérdéshez. — Herczeg Ferenc és a magyar polgárság. — Ankét-paródia. — A külföld tájékozása. — A Zoványi-ügyhöz. — Német szocialistatörvény és magyar szocialistapraxis.

I.

A nemzetiségi kérdést tanulmányozva, súlyt helyezek arra, hogy a nemzetiségi vidékeken élő olyan férfiak tapasztalatait megismerjem, akik — magyar részről és a nemzetiségek részéről — az ottani viszonyoknak alapos ismerői s lehetőleg tárgyilagos szemlélői. Ezen tudakozásaim során Liptóvármegyéről kimerítő leírást kaptam egy gazdaságilag teljesen független és a gyakorlati politikától távol álló tót úr tollából. Közlései annyira érdekesek s annyira magukon viselik a lélektani igazság bélyegét, hogy közérdekűnek tartom főbb megállapításait közölni:

1. Nemzetiségi nagybirtokos és középbirtokos nincs. Megyénkben a legnagyobb szántóföldbirtok terjedelme 600 kat. hold, azonkívül van két 400—400 holdas birtok, a többi mind 400 holdon alul van. Ezen nagyobb birtokok és a többi kisebb (50—300 holdas) birtokok tulajdonosai, két zsidó kivételével, mind nemes emberek, kik magyaroknak vallják magukat, ámbár magyar beszédük nagyobbrészt hibás s ámbár családi körben nagyobbrészt tótul társalognak. Az összes közép- és nagybirtok száma (50 holdtól 600 holdig számítva ezeket) 33—35. A kisbirtokosok (1—50 hold) parasztok, tót nemzetiségűek. A kisiparosok 90%-a tót, 10%-a zsidó. A kereskedők 90%-a zsidó, 10%-a tót. Nemzetiségi földnélküli paraszt úgyszólván nincs.

2. A nemzetiségi kisbirtokos osztály gyarapodóban van. Az eladásra kerülő nemesi birtokok legnagyobb része a nemzetiségi parasztság kezébe kerül s szétdaraboltatik. A tönkrement paraszt vagy Amerikába vándorol, vagy pedig gyári munkásnak áll be. Az ily tönkrement s Amerikába kivándorolt nemzetiségi földművelő paraszt legnagyobb része visszatér s keresményéből újból földet vesz. Aki azonban idehaza gyári munkásnak áll be, az többé nem képes felemelkedni.

3. A közigazgatás bánásmódja a nemzetiségi néppel szemben nem olyan,

amilyenek lenni kellene. A közigazgatás szervei majdnem kivétel nélkül tönkrement vagy a tönk szélén álló nemesi családok ivadékai. Ezek nagyobbrészt készületlen s tehetetlen emberek, kik gögösen viselkednek a néppel szemben s akik nem képesek felfogni hivatásukat. A parasztság tegezése a hivatalokban még most is divat s csak ott gyérebb, ahol az Amerikából visszatért paraszt a tegeződő főszolgabírókat viszont letegezi, így akarva őt észretéríteni. A közigazgatás ténykedésének súlypontja a képviselő-, megyei és a községi választásoknak a megejtése. Ami ezen kívül esik, az mind mellékes dolognak tekintetik és olyan Pató Pál-féle nembánomsággal s tudatlansággal „ügykezeltetik”, amelyre az „ázsiai” epitheton is még laudans.

4. A magyar tannyelvű iskolák sikerei megyénkben egyenlők a nullával. A magyar tannyelvű iskola a nemzetiségi vidéken nem tanít semmire. Tessék, kérem, elképzelni egy hajdú vagy somogy megyei tiszta magyar községet, melynek lakosai közül csak a plébános, tanító meg a jegyző beszéli a német nyelvet. A tanító csupán németül beszél, magyar szóból egy szót se ért. Az iskolában a tannyelv és a tankönyv tiszta német. A gyermek az iskolán kívül azonban csakis magyar szót hall. Milyen germanizáló hatása és milyen oktatási sikere lehet az ilyen iskolának? Ugye, hogy vajmi kevés? A gyermek szajkómódra megtanul néhány német szót s kifejezést, de anyanyelvén írni (a fogalmazásról nem is szólva) s olvasni nem tanul meg, a számtanból majdnem semmit s a többi tantárgyból már egyáltalán semmit sem tanul meg. Tessék most a magyar község helyett tót községet venni s a német tanítót, tannyelv és tankönyv helyett a magyart s így tisztán elképzelheti, hogy a magyar tannyelvű iskolának sikerei milyenek. Az ilyen iskolák praktikus eredménye: a nép nagymérvű elbutítása. A most kihalófélben levő generáció, mely még a régi, nemzetiségi tannyelvű népiskolákból került ki, meglehetősen intelligens s gondolatait fogalmazni és leírni teljesen képes, az új generáció már nem tud írni, olvasni, számolni, egyéb ismeretekről nem is szólván. Hogy a nép ilyen gyarló képzettsége mellett gazdaságilag még sem megy vissza, hanem előre halad, annak csakis az Amerikában szerzett tapasztalat, az ott szerzett pénz s végre csodálatos igénytelensége az oka. Hiányos referens volnék, ha elhallgatnám ehelyütt, hogy a nemzetiségi sajtónak hatalmas része van abban, hogy a nép elbutítottága dacára általa olvasni tanul s kissé felvilágosodik. A nép az újabb időben mohón olvas, mert az Amerikában járt s hazatért parasztnak az újságolvasás már szükséglet. Ez a sajtó némileg ellensúlyozza a népiskola káros hatását.

5. Amely községben a parasztság a nemesi középbirtokot már megvette, ott a nép sorsa a földszerzés által jobbra fordult, ott a nép kezdi felismerni emberi mivoltát, kissé függetlenebbül kezd gondolkozni, a választásoknál nagyobbrészt meggyőződése szerint szavaz, itatással rendszerint már meg nem vehető s terrorizmussal el nem tántorítható. Ahol azonban a községben van még nemesi birtok, ott a nép meghunyászkodó, félőtermészetű s a választásnál úgy szavaz, ahogy ráparancsolnak. Az urakat azonban úgy a függő, mint a független nép egyformán gyűlöli, mert ebben látja évszázadok óta sanyargatásának okozóit.

6. Magyargyűlöletről szó sincs. A nép a magyar népről már csak az ideszakadt magyar kubikosok útján (de különben is) tudja, hogy a magyar nép ép úgy sínylek, mint ő és sajnálja sorsát. A nép a magyart rendszerint magyar testvérének nevezi. Ellenszenvről szó sem lehet! A nép sejtí, hogy a

magyarosítás (a magyar tannyelvű népiskola, a magyar idézések, a magyar ítélezések, a magyar bírósági végzések) nem a magyar népnek tudható be, hanem a politikának (az úri huncutságnak, ahogy a nép a politikát általánosságban nevezi) tulajdonítandó. A megyei hatóságok s a kormány képviselőit a nép az „urakban” látja és így természetes, hogy az ellenszenv az „urakat” illeti.

7. A nemzetiségi bankok szerepe semmiben sem tér el a magyar bankok szerepétől. A nemzetiségi bankok prosperálásának a titka abban rejlik, hogy ezek a néppel előzékenyen járnak el, a népet pártfogolják, segítik. A kamat nagysága egyforma a magyar és a nemzetiségi pénzintézeteknél, a nép tehát oda megy, ahol előzékenyebb bánásmódban részesül. A dolog nyitja ebben van és nem másban. A nemzetiségi bankoknak politikai szerepük egyáltalán nincsen, ép úgy a magyar bankoknak sincsen. Azok tisztán kereskedelmi vállalatok.

8. A kivándorlás csak Amerikába irányul. A nemzetiségi törekvésekre oly hatásuk van, hogy a kivándorlók Amerikában tanulják meg nagyjából az olvasás mesterségét, az amerikai nemzetiségi sajtóból felvilágosulnak s hazatérve, megértik megismerni a viszonyokat s olvasni vágyanak (ami ezelőtt nem volt). Olvassák persze a nemzetiségi sajtót, mert a kormány által kiadott tónyelvű sajtótermékek irányát felismerve, ezt félredobják.

9. A nép és a papság közötti viszony tekintetében elegendő utalnom a csernovai és a lucskii eseményekre. Mindakét község liptói.

10. Nálunk a tóton kívül nincs más nemzetiség. A lakosság között csak elvétve találkozik magyar nemzetiségű (vasúti, postai, hivatali alkalmazottak).

11. Ha az ideszakadt magyar vasúti vagy postás tót nőt vesz feleségül, a család eltótosodik. Ha az idevaló paraszt, kisiparos, vasúti, postaszolga magyar nőt vesz feleségül, a család eltótosodik. Az ok: a tömegek ereje.

12. A középosztály alatt az iparost, kereskedőt, ügyvédet, hivatalnokot, nagyipari alkalmazottat érve, a nemzetiségi ellentétnek az oka a zszurnalisztika által mesterségesen táplált intolerancia. A vidéki kisember, kinek látóköre rendszeren igen szűk, ítélőképessége csekély s szellemi tápláléka majdnem egyedül a pesti napilap, vakon hiszi, amit lapja naponta feltálat neki, hogy t. i. a nemzetiségiek s a szocialisták a haza legnagyobb ellenségei, hazaárulók, ámbár saját szemével látja, hogy az ezen pártokhoz tartozó polgártársai békés természetű, szorgalmas, nagyjából intelligenst, morális tekintetben legnagyobb részt kifogástalan életű emberek. A napilapoknak nevelési módja ebben a tekintetben igen káros s én azt vagyok bátor állítani, hogy abban az esetben, ha a zszurnalisztika nem írna tendenciózusan ezekről a kérdésekről s nem heccelné a nemzetiségeket egymás ellenében, megszűnne a torzsalkodás, mert akkor a valóság, a közvetlen tapasztalat venne erőt a társadalmon, amely tapasztalat azt igazolja, hogy nincs nemzetiségi izgatás, nincs hazaárulás, nincs zendülés, nincs pánszláv, nincs pángermán, pánromán, pánszerb, hogy ez mind ferdítés, mind falra festett ördög, hogy az erről szóló beszéd mind arra szolgál, hogy vagy a hivatalok machinációjáról a figyelmet elhárítsa, vagy pedig a stréberkedő emberek a ranglétrán való gyorsabb emelkedését előmozdítsa, vagy pedig arra való, hogy az *inter duos litigantes tertius gaudeat*. (A napilapok tárcarovataiban, parlamenti csevegés alakjában, ismételve olvasható volt, hogy a turócmegeyi Justh-család „a pánszlávizmusból él”, mert ügyesen tudja „védeni a hazát”. Jelenleg ugyanis három férfitagja élvezi már a főispáni penziót, illetőleg fizetést, a negyedik orsz. képviselő s több férfitagja nincs. Ez igen

jellemző. A hazaárulást vádák, a pánszlávizmusról szóló mesebeszédék, az izgatásokról szóló híradásoknak mozgató ereje mindenkor gazdasági ok, egyszerű kenyérkérdés. Az ilyen, a vidékről írott cikkek néha oly átlátszóak, hogy az illető vidék ismerője előtt azonnal világos, hogy a cikk íróját minő magánérdek vezette a cikk megírására. A nagyközönség persze bámul, mert nem ismeri a cikkírás rugóját.

13. Kifelé gravitálás nincsen. A nép még emberi mivoltát sem tudja kellően megbecsülni. Ha a kifelé gravitálás megvolna, ugyan kérem, nem vándorolna-e a román Romániába, a szerb Szerbiába, a tót Cseh- vagy Oroszországba? S mit tapasztalunk. Hogy Romániába csak a szegény magyar vándorol, a szegény tót pedig nem Cseh- és nem Oroszországba, hanem Amerikába vándorol ki, román, szerb s horvát testvéreivel. A tót népnek a nemzeti szolidaritásról nincsen még fogalma. A kifelé gravitálás oly agyrém, mely ugyanazon lapra tartozik, melyről az előbbi pontban írtam. A cárról és a cár birodalmáról legfőlegbb annyit tud a nép, hogy ott a szegény nép sorsa még rosszabb, mint nálunk. Az intelligens tót tud többet is s távol van attól, hogy kifelé gravitáljon.

14. Liptómegyében két városi gócpont van és pedig Rózsahegy, mely fonó- és szövőgyárában 3000, két papírgyárában 1000 s a többi iparvállalatában 300 munkást és Liptószentmiklós, mely öt nagyobb s több kisebb börgyárában és egyéb iparvállalatában 800 munkást foglalkoztat. A nemzetiségi kérdésre ezek egyáltalán nem gyakorolnak hatást. Az ipari munkások 70%-a oly nyomorult, hogy gyomor bajánál egyéb bajt nem ismer, 10%-a vagy ennél kevesebb mondható nemzetiséginek, 20%-a szocialista. (A rózsahegy-i fonógyár 600 importált intelligens cseh szövőt foglalkoztat. Ez egytől-egyig szocialista, szervezve azonban nincs, mi a gyárigazgató „erélyének” köszönhető. A gyárigazgatónak ez év folyamán sikerült a „határrendőrség” egy kirendeltségét biztosítania gyártelepe számára, miután ingyen szállást adott neki. Hogy minő céllal, az világos.)

Az 1—8 kilométer távolságra eső községek paraszt lakosait a gyárak magukhoz vonzzák. A távolabb fekvő községek lakosai távol maradnak már, valószínűleg azért, mert a közelebb fekvő községekből elegendő munkaerő kerül ki.

A lipítószentmiklós-i öt nagyobb és három kisebb börgyár nemzetiségi, egy börgyár és egy szeszfűnyomító zsidó kézen van. A rózsahegy-i gyárak közül a három legnagyobb részvénytársaság, összesen 23 millió alaptőkével. Ebből a tőkéből 18 millió idegen, a fennmaradó 5 millióból 4 millió lokális zsidó és 1 millió magyar és nemzetiségi kézen van. Az egyéb kisebb iparvállalat (malom, fűrészmalom, gyufa-, téglá-, képráma-, fagyapot-, faanyaggyár) 50%-a zsidó, 25%-a magyar, 25%-a nemzetiségi kezén van.

15. Ezen kérdésre nehéz felelni, mert ezen téren a legszerűsebb kritika rágalmazásnak minősítették. Méltóztassék elképzelni egy bírósági tárgyalást, melynél a bíró nem érti a felek nyelvét, a felek meg nem értik a tárgyalási nyelvet. A tolmács rendszerint az írnök, aki tolmács-szolgálatra nem képes s megalkothatja magának a képet, hogy milyen lehet itt az igazságszolgáltatás. A konklúziót az olvasóra bízom. 15—20 évvel ezelőtt megyénkben az igazságszolgáltatásnál nem volt még olyan alkalmazott, aki nem bírta volna a nép nyelvét. Újabb időben mindig több bírót, szolgabírót s egyéb hivatalnokot helyeznek ide, kik a nép nyelvét egyáltalán nem beszélik. Hogy milyen nem-bánomság vagy lelkiismeretnélküliség van ebben az eljárásban, azt csak az

képes megítélni, aki látja, hogy az ily bíró tevékenysége mily befolyással van a népre.

Az ide áthelyezett, a nép nyelvét nem értő tisztviselők fele belátja nehéz helyzetét és iparkodik megtanulni a tót nyelvet, a másik fele nem törődik a dologgal.

A tolmács-szolgálatról már fentebb szóltam. A járásbírótság és a szolgabíró előtt lefolyó szóbeli tárgyalásoknál nincs hites tolmács. A törvényszéki bünyői végtárgyalásoknál az elnök rendszerint érti a nép nyelvét, az azonban, hogy az ítélkező bírók egyike vagy mindakettője bírja-e a nép nyelvét, vagy nem, mellékes dolognak tekintetik.

16. A szocializmus hódít a nemzetiségieknél. Megyénkben ezidőszerint csak 4 szakszervezet létezik (Liptószentmiklóson egy kb. 500 taggal, Rózsahegyen 3 kb. 200 taggal); bizonyos azonban, hogy a jövőben a nemzetiségi nép szocialistává lesz. És pedig nem azért, mert proletár volta fogja odaterelni (mert nálunk, amint emlitem, földnélküli paraszt alig van), hanem a viszonyokkal való elégtelensége és a felvilágosodottsága fogja a szocializmushoz vinni.

17. A zsidók mindenkor kivétel nélkül a hatalommal mennek. Rózsahegyen az utolsóelőtti választáson Tisza-liberálisra szavaztak (az ellenkandidátus néppárti volt); az utolsó választásnál, hat teljesen független választó kivételével, mind a néppártira szavaztak és a néppárti jelölt érdekében époly dühös korteskedést vittek véghez, mint az előbbi választásnál a liberális jelölt érdekében.

18. A nemzetiségi nép olvasmányai: naptárak, lapok és szépirodalmi termékek. Nemrég, 15—20 évvel ezelőtt a katolikus nép a naptáron kívül nem olvasott még semmit, kivéve a Rózsa Kálmán és neje és Mehnert Vilmos kiadásában megjelenő olcsó rém- és véres históriákat. Az evangélikus vallású nép fogékonyabb és régóta olvas mindent, ami keze ügyébe kerül. Nem egy protestáns paraszt vagy szegény kisiparos házában külön könyvgyűjtemény található, mint egy nemesi kúrián.

19. A nemzetiségek a községi és vármegyei életben majdnem sehogysérvényesülhetnek. A virilista szisztéma és a választások „tisztasága” mellett csodaszámra menne, ha csak valamiképp is érvényesülnének. A megyeházán eltörpülő kisebbségben vannak. A megyénél és az igazságszolgáltatásnál nincs egyetlen egy nemzetiségi tisztviselő 1867 óta. A községeknél a nemzetiségek kisebbségben vannak, kivéve a kisebb községeket. Megyénkben egyetlen nemzetiségi korcsmáros sincsen, mert az ilyen nem kap italmérési engedélyt.

20. A nép hőse Jánosik György, egy tót jobbágy, aki a 18-ik század első éveiben egy rablóbanda élén, megbosszulta a nemeseken az ezek által a népen ejtett kegyetlenségeket. Az elrablott jószágot a népmonda szerint, nem magának tartotta meg, hanem a népnek ajándékozta. Jánosik 1717-ben Liptószentmiklóson megkínóztatott és kivégeztetett (bal bordájára felakasztatott).

21. A néppárt keletkezésének idejében a nemzetiségiekkel karöltve járt el, népgyűléseket tartott s olcsó hetilapot adott ki (Krestan cím alatt), melyet sikerült nagy számban elterjeszteni. A nép tanult olvasni. Időközben visszaérkeztek az Amerikába vándoroltak, kik új eszméket hoztak magukkal. Amily mértékben a néppárt elhagyta programját, oly mértékben elpártolt a nép hivatalos orgánuma olvasásától és átpártolt a nemzetiségi pártba. Most a nemzetiségi népsajtó (2 heti lap, 1 félhavi és több havilap) kb. 30.000 példányban van elterjedve. A változás abban van, hogy ezelőtt a nép nem olvasott majdnem semmit (az evangélikus vallásúakat kivéve), ma azonban meglehetősen

tájékozva van a politikában. Egyéb változás nincs. A kormány nemcsak tót kaszinót, dalárda-egyesületet, tót vezénnyelvű tűzoltó-egyletet nem engedélyez, de nem engedélyez még egy tót szakácsiskolát sem leányok számára. Egyebekről nem is szólnán.

II.

A *Pester Lloyd* karácsonyi számában feltűnést keltő cikket írt Herczeg Ferenc a magyar polgárságról. A cikk alapeszméje az volt, hogy boszorkányokról, melyek nincsenek, említés ne történjék: nincs nálunk polgárság, csak polgárok vannak s ezeknek szüntelen, érzés- és akaratnélküli tömege, az uralkodó nemesi osztálynak segédcapata gyanánt szerepel. Herczeg is felismeri azt a káros és végzetes hatást, melyet a nemesség gravaminális és közjogi politikájával a polgárság fejlődésére gyakorolt. Érdekei iránt megtévesztve, a nemességnek Ausztria ellen irányuló látszólagos szabadságszeretettől megejtve, a polgárság teljesen a nemesség szolgálatába szegődött, annak „recipiált” tagja lett és a polgárság fogalmától elválaszthatlan demokratikus eszme megvalósítását következetesen elmulasztotta. Sem osztályöntudata, sem önálló akarata nincs s a junkerfelfogás, a junkertónus a képviselőházban még a legpirosabb vérből származó polgári képviselőkre is kötelező. Ezért Herczeg természetesnek találja, hogy nem részesül a polgárság nálunk is oly tiszteletben, mint a nyugaton. Éles szemmel felismeri, hogy tiszteletet csak az az osztály követelhet, mely tényleges hatalomra támaszkodhatik, ezt pedig saját magának kell győzelmesen kiküzdenie. A magyar polgárság sohasem győzött, sőt a küzdelmet egyáltalában meg sem kísérelte, ma pedig a teljes demoralizáció képét mutatja, mert vagyonilag erősebb rétegei, mihelyest alkalmuk nyílik, cserbenhagyják és a nemesség táborába szöknek át.

A magyar polgárság elv- és gerinctelen szerepéről sok szó esett már e szemlében s mi csak örömmel, elégtétellel láthatjuk, ha oly kiváló és nagytekintélyű író, mint Herczeg Ferenc, ugyanezen alapelveket vallja s kívánatosnak tartja a polgárság öntudatra keltését.

Ez az elégtételünk annál nagyobb, mert épen Herczeg Ferenc volt az, kinek irodalmi munkássága a nemesség kiválóságába vetett hitet továbbra is fentartani segített s a polgárság ingadozó elemeinek a gentry búvőkörébe jutását oly hatékonyan előmozdította. Herczeg Ferenc húsz éves nagysikerű és gazdag írói munkásságában úgy állította elibénk ezt az osztályt, mint erényeiben és hibáiban, szellemi és testi tulajdonságaiban egyaránt tökéletes típust, melyet épen eme kiválóságai képesítenek a többi osztályok köréből való kiemelkedésre, és sehol sem engedett bepillantást az erőszak és elnyomás, a korrupció

és munkanélküli kitartottság ama földalatti építményeibe, melyeken ennek az osztálynak már ingadozó uralma nyugszik. Ha könyveit elolvassuk, elemi erővel tör elő belőlük az a szinte biológiai szükség-szerűséggel ható igazság, hogy a magyar nemesség testileg és szellemileg tökéletes faj, mely annyira magasan áll a többiek felett, hogy a hozzá való tartozás, sőt szokásainak és külsőségeinek elsajátítása első feladata mindenkinek, aki ebben az országban haladás után vágyódik. Az objektív kritikának el kell ismerni ugyan, hogy Herczeg a nemesség számos hibáit is ismeri és azokat olykor kellőképpen kifejezésre is juttatja, de a mód, ahogyan a gentry züllését rajzolja, inkább a sajnálkozás és részvét érzetét kelti bennünk: nem régi nagy bűnök szükségzerű következményét látjuk abban, hanem egy testileg és szellemileg előkelő osztály szinte tragikus aláhanyatlását. Írásaiból minduntalan az az érzésünk támad, hogy ezt a folyamatot mindenáron meg kell akadályozni, mert a jövő fejlődés érdekében szükség van arra, hogy ez a biológiai és szellemi tekintetben tökéletes faj fennmaradjon. Az ú. n. középosztály mentési akciónak, mely a gentry adósságait az állammal akarja kifizettetni, Herczeg Ferenc könyvei sokkal tetszetősebb érveket szolgáltatnak, mint az agrárius írók száz kötetnyi fejtegetései. Ő maga is úgy át van hatva ez osztály kiválóságától, hogy alakjait, a szereplő személyeket, kevés kivétellel, a nemesség köréből veszi. És ezzel szemben Herczegnek az a kifogása sem lehet, hogy a magyar olvasóközönség még mindig csak a magasabb osztályokról szeret olvasni, azok életére kíváncsi; az írónak pedig a közönség szükségleteihez kell alkalmazkodnia. Hisz a magyar közönségnek már tíz év óta lehet a polgári osztályról és a szegény emberekről írni: Bródy Sándor, Molnár Ferenc, Thury Zoltán stb. példája elég biztató s Zola, Gorkij s a külföldi nagyok is állandó olvasmányai. Mégis Herczeg rendkívül ritkán szerepelteti a polgári osztály alakjait, ők szolgáltatják műveiben rendszerint a komikus elemet s ha a nemesség tagjaival szembe állítja őket, mindig érezteti ez utóbbiak szellemi fölényét.

Ama nagy és erős hatásnál fogva, melyet Herczeg Ferenc közel húsz év óta a magyar közönségre gyakorol, könnyen érthető, hogy a polgári osztályban még erősebben gyökeret vert az a hatalmi viszonyok alakulata által is támogatott felfogás, hogy a nemesség felsőbb lények társasága s ezért minden polgári származású egyén, ki felemelkedni akar, igyekezzék ebbe a zárt társaságba bejutni s hogy külsőleg is hasonlítson hozzájuk, igyekezzék szokásaikat és életmódjukat is elsajátítani s így Herczeg Ferenc, bár öntudatlanul, maga is egyik nem utolsó okává vált annak a jelenségnek, melyet cikkében

említ, hogy a polgárság tagjai között annyi a hadiszökevény, oly általános a *Fahnenflucht*.

Ezért kétszeresen is elégtétel tehát nekünk, hogy Herczeg is szükségesnek látja immár a polgárság osztálytudatának fölébresztését. Kár, hogy megtérését mindjárt rezignáció követi. Pedig kevés ember van Magyarországon, aki e téren többet tehetne, mint Herczeg Ferenc. Most áll írói nimbusza tetőpontján, hatása a magyar közönségre mondhatni egyetemes. Ha finom intelligenciájával bátran fölfejtene a magyar társadalom tényleges viszonyait, a haladás ügyének megbecsülhetetlen szolgálatokat tehetne. Jóval nagyobbat, mint politikusaink. (Sz. P.)

III.

A *Magyar Hirlap* karácsonyi számában egy fontos körkérdésről számol be. A bevezetés csak azt árulja el, hogy „sok nevezetes és érdemes férfitől” azt kérdezték „mi és mennyi az, amit igazán tudnak Magyarországról”. Erről öt külföldi kapacitás egyáltalán semmit sem tud. A hatodik nem találja elég kifejezésteljesnek e rövid, de sokatmondó szót és így válaszol: „abszolúte semmit sem tudok”.

Vajha mindannyian ily őszinte szerénységgel jártak volna el!

Egyik beszédesebb úr szerint ellenben hazánk „a hősi háborúk földje maradt, s úgylátszik, utolsó menedéke a nagyszerű és lovagias erényeknek”. Vajjon nem tévesztették-e itt össze a lovagias erényeket, például ama lovas erényekkel, melyeknek rendőrsegünk annyi tanújelét adta? Bámulónk mentségéül költő volta szolgál: Képzeltének szülötteit írja le. A regényíró felelete szintén elég romantikus: „Petőfi képe, Munkácsy vásznai, csárdása és a hősi Rákóczy-induló elragadták, elbájolták, fellelkesítették ifjúságomat”. Akad drámáiró, ki már a komikumban tetszeleg: „Kora gyermekségemben tudtam már Magyarország önállóságáról, amennyiben rendesen minden nap megittam egy pohár tokajit”. (Sajnos, mi mindannyian csak sok pohár ivása után tudunk Magyarország függetlenségéről!) Egy másik úr szerényen azt jegyzi meg, hogy pincéje „mindenkor jól van ellátva az öreg tokajival”. Az a vélemény is módfelett érdekes, mely szerint országunk „csárdásai a hazafias lélek megnyilvánulásai”. Végül közlöm a legszebbet: „A Magyarország szó bennem egy büszke és művészi nép képzetét idézi fel és sejtelmesen szemem elé tárja a hősöket, akik függetlenségükért vad hegedük hangjai mellett küzdöttek”.

A huszonhárom felelet közül csak nyolc nem kelt tréfás hangulatot: Jerome Klapka Jerome szerint „a parasztok konzervatívok és tanulatlanok”. E nyájas idegen — úgy látszik — sohasem forgott nálunk igazi úri társaságban. Dreyfus kapitány pedig — elég könnyelműen —

függő kérdéseink legliberálisabb, legdemokratikusabb szellemben való megoldásának bölcsességéről beszél. Ezért rögtön szerkesztőségi megrovásban is részesül. Úgy kell neki!

Az előkelő újság ankétjának olvasása után szükségszerűen mindenki azon tűnődik „miért követték ezt el”? Kezdetben arra gondoltam, hogy a hazai rokonlelkek vigasztalására példákkal akarták igazolni azt, hogy a külföldön is akadnak bornírt emberek. De gyorsan lemondtam e ki nem elégítő föltevésről. Utóvégre nem csoda, ha tenoristák, tengernagyok, költők, drámaírók és humoristák hegedűről, tokajiról, lovagerényekről, csárdásokról és magyar szabadságról írnak. (Pláne midőn nem egy közülök örömmel emlékezik vissza a magyar vendégszeretetre. Értsd a nagy állami potya-utazásokat és banketteket!)

Szóval ez a dolog átkozottan vicces volna, ha nem volna olyan kétségbeesztően szomorú. Száz évvel ezelőtt Bright, Ellrich, Hofmansegg, Kohl, Normann, Pardoe, Townson és még sok más európai jól ismerte az országot és vastag könyvekben számolt be róla. A negyvenes évek magyar társadalmának nagy küzdelmei a művelt nyugat szeme láttára, aggódó figyelmétől kőösérve folytak le. Az emigráció kiváló férfiai világrészeket töltöttek meg bánatuk és szenvedéseik megható jeleivel.

Ellenben ma, mikor (bizonyára az angol és francia kormány támogatásával) angol és francia újságok jelennek meg Budapesten; mikor (bizonyára nyilván tiszta önzetlenségből) francia, angol és német tudósok írnak rólunk és ajánlják könyveiket magyar minisztereknek; mikor a külföldi sajtó tudósítása kitűnően jövedelmező iparág: mondom, ma komoly képpel nyomatja le magyar újság a borról, csárdásról és hegedűről szóló üres fecsegéseket. A „hazafias érzület” úgylátszik sokat elbír. Önzetlen, bátor férfiak évszázadokon át arcuk véres verejtékével dolgoztak a magyar ugaron. Nagy példaképeink óriási szenvedések árán, embertelen üldöztetések közepette teremtő kultúrmunkát végeztek. Most pedig tenoristák, drámaírók és humoristák e könnyel áztatott és sóhajjal [telített országról élceket faragnak. „Jó tréfájának” eredményét a nemzeti lap így összegezi: „Ez se nem rossz, se nem kevés olyan kis nemzetről, aminő mi vagyunk . . .”

Bizony mondom, hogy azoknak, kik a magyar kultúráért dolgoztak és dolgoznak, ez az eredmény nagyon kevés és nagyon rossz.

Azt mutatja, hogy a külföld nem egy balkán államot jobban ismer és inkább respektál, mint bennünket.

Ezen arcucsapáson kívül még egy tanulsága van a *Magyar Hirlap* körkérdésének: Itt a legfőbb ideje, hogy becsületesen felvilágosítsuk a külföldet honi állapotainkról. (*H. E.*)

IV.

A *Budapesti Hirlap* olvasói hazafias lelküknek bizonytalannal nem kis gyönyörűségére olvasták a lap december 1-i számában, hogy egy meglehetősen ismeretlen, de annál hosszabbnevű, fiatal jogakadémiai tanár egy szintén nagyon hosszúnevű berlini egyesületben fölolvastartott az osztrák-magyar kiegyezésről és ezzel nagyban hozzájárult Ausztria és Magyarország közjogi viszonyairól a külföldön elterjedt sok téves vélemény megdöntéséhez. A kitűnő újság másfél hasábot szentel a nevezetes eseménynek és úgy tünteti föl az ügyet, mintha az előadást, amelynek természetesen különös tudományos jelentőséget is tulajdonít, valami nagyszámú, előkelő tudóstársaság hallgatta volna végig.

E sorok írójának is alkalma volt meghallgatni az előadást, amely gyöngé, üres, frázisos előadás volt. Volt benne mindenről szó, amiről csak a magyar közjogászok beszélni szoktak. Büszke emlegetése a magyar faj kiváló államföntartó képességeinek, háládatos elismerése az isteni Gondviselés különös jóindulatának, amely kegyesen megengedte az ország ezer éven túl való fönmaradását. Hallottunk beszélni a híres magyar szabadságról, a magyar jogegyenlőségről, amely nem ismer nemzetiségi, felekezeti és osztálykülönbséget. Többször hallottuk hangoztatni Magyarországnak Ausztriával szemben való teljes függetlenségét s önállóságát, s a vámterület és vámszövetség Kossuth Ferencs finom disztinkciójának magyarázata se maradt el. (Ennél a pontnál a néhány jelenlevő német úr csodálkozva csóválta a fejét.) Szóval német nyelven volt részünk mindazokban a jól ismert megállapításokban, amelyeket a másodéves jogásznak Kmety professzor úr könyvéből kell beszélnie. Ellenben nem hallottunk egy szót se a valóságos viszonyokról, Magyarországnak Ausztriával szemben való gyarmati helyzetéről és arról se, hogy az egész bosnyák hecc az osztrák nagyipar érdekében van, bár a fölolvastartó az annexiót finom közjogi megokolásokkal igyekezett igazolni. Arról a bizonyos magyar szabadságról s jogegyenlőségről is lehetett volna pár őszintébb szót szólani. Ehelyett nem maradt el — bizonyára az Apponyi példájára — a pukkedli a német sovinizmus előtt.

A külföld véleményének megformálására azonban az előadás nagyon kevés hatással lehetett, mert körülbelül nem is hallgatták többen végig, mint akiknek nevét a *B. H.* közölte. Huszan-huszon-

öten, néhány öreg bíró és hivatalnok, nagyrészt az egyesület elnökségének tagjai, egy pár Berlinben élő magyar diák és az osztrák-magyar nagykövetség és a konzulátus képviselője. A német urak föltűnő unalommal, ásítások közepett hallgatták az ügyet. Ugyan kit is érdekelne Németországban Ausztria és Magyarország közjogi viszonyának a németekre nézve oly apró-cseprő jelentőségű kérdése. De azért, azt hisszük, a hivatalos lap nem fog sokáig késni az ambiciózus, fiatal tanár úr megjutalmazásával. (Berlin, Sz. A.)

V.

A Zoványi-ügyhöz 1908. november 30. kelettel Sárospatakról a következő sorokat vettük:

Szorgalmas és lelkes olvasója vagyok a *Husadik Század*-nak, azonban a novemberi szám egyik „kortörténeti jegyzete” nagyon rossz hatást tett rám, felületességénél fogva. Nem szívesen látok egy oly előkelő lapban a tények oly mérvű nem ismeretén alapuló sorokat, amilyeneket H. J. úr Zoványi Jenőről, a sárospataki ref. teológia tanáráról írt. Levelem csak rövid is szerény figyelmeztetés akar lenni, hogy egy nemzet szellemi elitejének lapja jobb értesüléseket szerezzen néhány napilap felületes, tudatlan és rosszakaratú tudósításánál.

Az egyházkerület Zoványit nem azért függesztette fel állásától, mert „Kálvinról másként írt, mint Warga Lajos”, hanem azért, mert a Warga keresztyén egyháztörténetében, melyet a ref. egyház az egész ország ref. papjai számára *Házi könyvtár*-ul ad ki s Zoványi Jenő dolgozott át, úgy ír a kálvinista egyház alapítójáról, hogy az nem is volt reformátor, hanem csak eklektikus s még hozzá kegyetlen és örült ember. Így írni szabad, de nem a *Ref. egyh. könyvtár*-ba s ha egy teol. tanár akar ily nézetet ide becsempészni, az már — talán a *Husadik Század* is igaznak ismeri el ily körülmények közt — megengedhetetlen.

Hogy a „személyes perpatvarok” itt „mellékesek”, jól vette észre a cikk írója, mert azok régebbiek s ez ügygel semmi összefüggésben nem állnak; de a „tankönyv megírására adott megbízás meg nem felelő teljesítése” már nem „mellékes”, mint H. J. úr mondja, sőt állítása téves is, mert tankönyvről és ennek írásáról a Zoványi-ügyben szó sincs, amennyiben ő Warga régebbi egyháztörténetét nézte és javította át a *Ref. egyh. könyvtár*, azaz a ref. papok számára, nem tankönyvül, hanem „házi épülésre”, és nem is a maga költségén. Hogy ezt a megbízást meg nem felelően teljesítette az nem „mellékes”, hanem épen a dolog bibije, amelyből a felfüggesztés is származott.

A napilapokból vett felületes értesítések alapján H. J. úr „szomorú és megdöbbentő tényt” állapít meg. Mondhatom, hogy szomorúan és megdöbbentően hatott rám, hogy a *Huszdik Század*-ban így állapíthatják meg a tényeket. Ez a leverő érzés kényszerített arra, hogy a jelen sorokat megírjam. Azt talán felesleges is megjegyezmem, hogy ama „tény” ily megállapítása után a szerző ehhez fűzött reflexiói sem állják meg egészen helyüket. Ezekre, miután hibás alapjukat kimutattam, nem akarok kiterjeszkedni.

Soraimat a Szerkesztő úr becses türelmének igénybevétele miatti bocsánatkéréssel végzem. Érdek nem vezetett, csak egy tévedést akartam korrigálni s még nagyobb alaposságra kérni azt a lapot, melyet oly igen szeretek.

Egy őszinte tisztelője.

* * *

Egész terjedelmükben adtuk ki ezeket a helyreigazító sorokat és készséggel elismerjük, hogy ama szemlének ténybeli információi korrektúrára szorulnak. Ennek ellenére még mindig, tisztelt olvasóink szíves előadása alapján is, a tanszabadságnak sajnálatraméltó megsértését látjuk ebben az esetben. Ha Zoványi megbízását rosszul teljesítette, ne fogadták volna el munkáját, pörölték volna be kártérítésért stb., de az iskolán kívül történt megbízás helytelen ellátása miatt senkit sem szabad állásától felfüggeszteni. Ez az eljárás minden önkénynek s minden reakciónak tág kaput nyitna.

VI.

Amint ösmeretes, Németországban 1878-ban törvényt hoztak a szociáldemokrácia közveszélyes törekvései ellen. (*Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Socialdemokratie.*) A törvény értelmében a társadalmi rend felforgatását célzó egyesületek, gyűlések felszathatok, a társadalmi rendet fenyegető individuumok kiutasíthatók s a forradalmi tanokat hirdető sajtótermékek, újságok elkobozhatók, beszüntethetők. Ez a kivételes törvény, amelynek meghozatalát ellenzte a közvetlenül érdekelt szocialistákon kívül a szabadelvű haladópart és a klerikális centrum is, ideiglenes volt, csupán néhány év tartamára szólott. Ha bizonyos helyeken a törvény különösen szigorú intézkedéseit akarták alkalmazni (így pl. a személyek kiutasítására, a gyűlések előzetes engedélyezésére, a sajtótermékek nyilvános terjesztésének tilalmára vonatkozó rendelkezéseket), akkor ostromállapotfélélet kellett hirdetni s ezt a birodalmi gyűlésnek azonnal bejelenteni. A közigazgatási hatóságok intézkedései ellen panasznak volt helye. A panaszok tárgyában vegyes bizottság döntött, melyben a bírói elem volt többségben.

A szocialista törvény első gyümölcsei közé tartozott a német kovácsok egyesületének feloszlata. Feloszlatták, mert az egyesület egy tagja nyilvános gyűlésen lázító beszédet mondott. Hasonló esemény történt napjainkban Magyarországon. Feloszlatták a *Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségét* s a *Budapesti Asztalosok Helyi Csoportját*, mert tagjaik egy kis része állítólag fegyveres tüntetést rendezett. De azért nem kell hinnünk, hogy a magyar gyakorlatnak alapja a német szocialista törvény, vagy ahhoz hasonló alkotás. Igaz ugyan, hogy egyesületeket, gyűléseket nálunk is szabadon lehet feloszlalni; való, hogy a politikailag kellemetlen egyéneknek, különösen a szocialistáknak a kitoloncolása hazai szemeknek nem ösmeretlen látvány és tény, hogy szocialista és nemzetiségi sajtótermékek elkobzása s a betiltással csaknem egyenlő, erejű kauciólevonások Magyarországon napirenden vannak. Mindezt azonban nem kivételes, ideiglenes törvények írják elő, hanem — a sajtójog kivételével — korlátlan időre szóló miniszteri pátensek. A gyűléseknek engedélyhez kötése, a kellemetlenek kitoloncolása céljából nem kell statáriumot hirdetni, mert ilyen statárium van nálunk mindenkor és mindenütt, a közigazgatási önkénynek ezen a téren nincs bírói orvosszere — legyen az bárminő gyenge is — s az örökös magyar statáriumnak korlátlan királyi biztosa a mindenkori belügyminiszter.

Magyarzatért nem kell messze menni. A Németbirodalom nem Poroszország és Poroszország sem Magyarország. A Németbirodalom alkotmánya nem tisztára demokratikus, de megvannak benne a demokrácia bizonyos elemei, a junkerek feudalizmusát némi mértékben korlátozza az erős ipari kapitalizmus. A nagybirtok egy a birodalom urai közül s nem az egyedüli. Már pedig a demokráciának a csirájával is alig egyeztethető össze, hogy a gyülekezés és egyesülés joga, a tartózkodás szabadsága s a sajtótermékek nyilvános terjesztésének joga korlátlanul az *una eademque nobilitas* választotta közigazgatási tisztviselők önkényére legyen bízva. A féldemokrácia statáriumot, kivételes állapotot hirdet, ha ezeket a jogokat elkobozza, nálunk kivételes állapot van akkor, ha ezeket a jogokat respektálják. Itt még a demokratikus szemérem intézményei sincsenek meg”, a hatalom meztelenségét nem leplezi a jog fűgefalevele.

A szocialistatörvény nem volt mindig egyforma, változott az enyhése és a szigorúsága, volt apálya és dagálya. A magyar szocialista-praxis sem állandóan egyenlő. Az üldözés különösen akkor heves, ha az ipari munkásmozgalom átcsapódik a mezőgazdaságba, a hamisítatlan nemzeti vagyon féltve őrzött birodalmába. A legújabb időben emellé az üldözéserősítő motívum mellé mások is csatlakoztak. A munkásság

bérmozgalma kiváltja a munkáltatók, különösen a szakegyleti vért szomjúhozó kisiparosok szervezkedését s ami napjaink eseményeit különösen jellegzetessé teszi: a gazdasági depresszió idejében a politikai reakció csodás lendülete, erős konjunktúrája mutatkozik. A reakció legerősebb gátja most az ipari munkásság, a választói jog kérdésében kétségtelenül a legkellemetlenebb emlékeztető jel a feledést sóvárgók számára. A munkásság szervezeteinek, a szakegyleteknek gazdasági üldözése mindinkább politikai üldözéssé válik. Az üldözés ürügye nem fontos, de jellemző tünet. Angliában a szakegyletek hivatalnokainak vétkes cselekményeiért a szakegylet még vagyoniilag sem felel, nálunk az ilyenért a szakegyletet fővesztéssel büntetik harmad- és negyedéziglen, a központban s a legtávolabb eső vidéki fiókokban. A politikai üldözés a testületekkel szemben kiváltja a felelősségnek és a büntetések olyan formáit, amelyek az egyesekkel szemben már kimentek a divatból. Mások büneiért fővesztés és jószágkobzás: ezek a szakegyletek elleni küzdelemnek vezérlő elvei, amelyek méltóan sorakoznak a nyomozás során dívott rendőri inkvizíció képe mellé.

Lesz-e sikere a munkásság politikai üldözésének Magyarországon? A hazai gazdasági és politikai üldözéseknek, a német szocialista törvénynek s a hozzá hasonló külföldi rendszabályoknak, története megadja erre a feleletet. Az üldözés növeli az elkeseredést s az elkeseredés, az elégtelenség a legerősebb lelki forrása a szocialisztikus politikai mozgalomnak. A szocialista törvény 12 esztendei üldözésének kohójából a német szocialista-párt megacélozottan, megerősödötten, csaknem katonai fegyelemmel került ki. Nálunk is a régi módszerű támadás az új módszerű védekezésnek, a politikai tömegsztrájknak spontán kitörését váltotta ki, mely a munkásságra kétségtelenül szolidaritást fokozó, lélek-erősítő és önbizalomnövelő hatással volt. Az üldözésnek az ellentállást szító hatásait ismerte az a bizottság, melyet az angol parlament 1867-ben a manchesteri és sheffioldi zavargások tanulmányozására küldött ki s amely a munkásság kitöréseit a szakegyletek bizonytalan jogi helyzetére vezette vissza s ellenszerűl a szakegyletek jogának biztosítását követelte. Az ilyfajta gondolatmenetek és tapasztalások aligha fogják napjaink üldözési politikáját megváltoztatni. Ez a politika az „átmenet”, nem a nagy koncepcióké, hanem az ideig-óráig élése. Mint lehet a kormányzat politikai életét rövid idővel meghosszabbítani: ez az ő kérdése, s ennek a megoldására nem organikus gyógymódoknak, hanem az injekciónak alkalmazása az ő eszköze. (R. Z.)

Újabb külföldi vélemények gróf Andrássy javaslatáról.

A múlt évi decemberi szám lezárása óta még a következő válaszokat vettük körkérdésünkre:

XLVIII.

EDUARD BERNSTEIN, a német revizionista szocializmus egyik vezérfője:

I. Az általános, egyenlő és titkos választójog minden országban, melyben fennáll, az összes cenzusos és plurális választójogoknál különböznek bizonyult. Mindenütt csökkentette a választási korrupciót és a közélet nagy szempontjainak kiemelésére vezetett. Kétúton politikai és további hatásaiban általános kulturális nevelőszerepnek bizonyult és azáltal, hogy a széleskörű, szegényebb néptömeget a politikai küzdőterre szólította és a pártokat kényszerítette, hogy egyre mindig ezen osztályok érdekeivel foglalkozzanak, a szociálpolitika megtermékenyítő tényezőjeként is szerepelt. Eme demokratikus választójog nélkül Németország őszinte szociálpolitikusai bénán tehetetlenek volnának.

Eme rendszer valamelyes korrektúráját — kivéve az arányos szavazati irányában — épséggel nem tartom szükségesnek.

II. Azt az állítást, hogy a választójog pluralitása az osztályellentétet enyhíthetné, mint teljesen alaptalant kell visszautasítani. Belgium tapasztalatai, melynek sokkal kevésbé bonyolult többes szavazati rendszere van, mint amínőt a magyar kormány előír az ellenkezőt bizonyítják. A többes szavazati jog a bérért dolgozó

és az ezzel rokon osztályokat kisebbségre juttatja: hogyan ne éreznék ezt kiáltó igazágtalanság gyanánt és ne következtetnének arra, hogy jogos követeléseiket egyáltalán nem akarják érvényre jutni engedni? Belgium munkásai az ottani többes szavazati rendszert: a négy gyalázatosság választójogának nevezik.

III. A nyílt szavazás mindenütt, ahol létezik, szavazatvásárlásra és választási terrorizmusra vezetett. Nem a választók való érzéseit és kívánságait juttatja kifejezésre, hanem az ország hatalmi viszonyait. A meggyőződés kikényszerítésével a meggyőződés képmutatásának tenyésztését köti össze. Mindenkinek vissza kell azt utasítania és a leghatározottabban küzdenie kell ellene, aki oly választásokat akar, melyek a nép valódi érzéseit fejezik ki.

XLIX.

ALBION W. SMALL, a chicagói egyetemen a szociológia tanára:

Válaszolva levelére, melyben a választójogra vonatkozó kérdéseket tesz fel, először is azt jegyzem meg, hogy politikai történetünk különbözőségét tekintve, azt gyanítom, hogy e problémát Magyarországon manapság valószínűleg nem tárgyalják úgy, mint azt ma a gondolkodóbb amerikaiak tennék, hanem inkább abban a föltétlen és doktrinár modorban, melyben minden politikai theoretikus az összes politikai kérdésekkel oly időben foglalkozott, mikor a demokrácia a modern Európa számára inkább látomás, mint valóság volt. Manapság Amerikában azt mondogatjuk egymásnak, persze nem a politikai szószéken, hanem az egyetemi körök elzárkózottságában, hogy a választás végeredményben csak az üzletről beszámoló lényegtelen jegyzék és az üzlet önmagában a szavazásnál sokkal fontosabb, és arra a szavazóknak csak kis törtrésze gyakorol tényleges befolyást, míg a nemszavazók nagy száma, különösen a társadalmi kérdésekben érdekelt nők, ezerszer inkább befolyásolják a szavazat irányát, mint a szavazók kevésbé illetékes rétege. Egyidejűleg azonban a férfiak általános szavazati joga szükségessé teszi, hogy érvekkel folyamodjunk az összes szavazattal bírókhoz. Az általános szavazat tehát az általános politikai nevelés rugójává válik. E megvilágításban, inkább mint tényleges politikai erejénél fogva, a választást becsülnie kell mindenkinek, aki elég értelmes fontossága eme részének felfogására.

A szabad társadalmak igyekezete arra irányul, hogy a nézetek az államban gyakorolt valódi erkölcsi erejüknek megfelelően jussanak kifejezésre. Azt mondhatnám, hogy a választási törvény részleteit nem határozhatják meg oly elvek, melyek minden időben, minden ország-

ban helyt állanak. Eszerint elbizakodottság volna egy amerikaitól azt megítélni, hogy Magyarországon a legmegfelelőbb rendszer a miénknek utánzata, vagyis: egy ember — egy szavazat volna, vagy pedig a többes szavazatnak az Ön által említett alakja érné el ezt a célt. Ha azonban jól értem a titkos szavazásról feltett kérdést, úgy azt mondhatom, hogy az, amit ausztráliai szavazás néven ismerünk, a politikai tisztaság föltétlen kelléke. A szavazás pusztán komédia, ha a szavazó nem biztos arról, hogy semmiféle befolyás nem nehezdedhetik rá politikai nézete kifejezésének büntetéseképp. Bizonyos, lényegében az ausztráliai szavazásnak megfelelő berendezés tehát elengedhetetlen az általános választójog gyakorlatánál.

L.

JOHN M. ROBERTSON, publicista, az angol parlament tagja:

I. Általános és egyenlő szavazat, véleményem szerint, a kormányzás eszményi módszere; s megvalósításának összes tényleges nehézségei csak azt bizonyítják, hogy közbeeső rendszerek képtelenek a társadalmi bajok sikeres orvoslására. Mindazonáltal ezek a nehézségek tényleg léteznek s adott esetben valami, az általános választójognál kevesebb szerepelhet, mint kiegészítő rendszabály. Minden esetet speciális körülményei szerint kell megvizsgálni. A szavazat titkossága szükséges rossz, melyet a jövő talán ki fog küszöbölni. Bármiként legyen is, az általános rendszer ama korrektívuma, melyet gróf Andrassy javasol, véleményem szerint tökéletes elszámítás s csak súlyosbítaná azokat a bajokat, melyeket orvosolni szándékozik.

II. Az a választói rendszer, melyet gróf Andrassy javasol, kikerülhetetlenül társadalmi harcok fejlesztésére és provokálására vezet. Az az alapvető probléma hamis felfogásán alapszik. Ha valaki elfogadja azt, hogy politikai jogok egyáltalán léteznek, akkor azokat nem lehet a kultúra standardja szerint korlátozni. A rendszeresen képzett ember szerfelett önző és a politikai ítélet híján való lehet; ellenben a szegény és műveletlen ember esetleg önzetlen és éleselméjű. Az alap, melyre gróf Andrassy javaslatát felépítette, nyilvánvalóan az, hogy esztelen dolog volna a járatlanságnak (*incompetence*) törvényhozói jogot adni a jártasság felett. De az ő terve nemcsak ezt a bajt nem fogja elhárítani, hanem állandósítani fogja a törvényhozó hatalom baját, mely abban áll, hogy a pusztán gazdagság uralkodik a szegény sorsa felett. Tagadom, hogy *A* szegénysége, mely a kultúra tökéletlen eszközeit jelenti számára, több jogot adna *B*-nek *A* sorsa meghatározására, mint megfordítva. Ellenkezőleg: *A* szegénysége fokozza azt a szükségletét,

hogy a törvényhozó hatalommal védhesse magát. *B* gazdagsága nemcsak hatalmas védelem, hanem a társadalmi zsarnokság eszköze. Mindez nyilvánvaló az alsóbb néposztályok intelligens tagjai előtt és gróf Andrássy javaslata, ha törvénnyé válik, állandó provokálás lesz az ilyen emberek szemében.

III. A szavazás titkossága nem mint öncél óhajtandó; de ha a felsőbb osztályok tagjai követelik a nyílt szavazást, könnyű átlátni, hogy nem a szavazók erkölcsi szükségleteit tartják szem előtt, hanem a saját maguk kényszerítési hatalmát.

LI.

NAPÓLEONÉ COLAJANNI, a nápolyi egyetem tanára, az olasz parlament tagja:

Elvesztettem kérdőívét, melynek pontjaira válaszolni akartam. Emlékszem, hogy véleményemet kérte a magyar parlament elé terjesztett választójogi javaslatra vonatkozólag, mely liberális külszin alatt sok cselvetést rejteget a demokrácia ellen, mindazokat a cselvetéseket, melyeket a választók személyes viszonyaihoz fűződő többszavazat rendszere Belgiumban napfényre hozott, hol azért eszeltek ki, hogy a klerikális pártot uralmon tartsák.

Magyarországon, kihasználva a magyarok mély nemzeti érzületét, az új választói rend, ha nem tévedek, egyrészt azt szolgálná, hogy Szent István birodalmának többi nemzetiségeit alávettetésben tartsa, másrészt, hogy megerősítse azokat az osztályokat, melyek Magyarországon — ha hű képet sikerült magamnak alkotni viszonyaikról — a kapzsisággal, korrupcióval és a kapitalista keménységgel párosult régi arisztokráciák összes degenerációs jeleit tüntetik fel.

Bocsásson meg, hogy nem válaszoltam pontosan kérdéseire; de felakartam használni az alkalmat, hogy nyíltan kifejezzem véleményemet arról az országról, mely Olaszországban mindig oly sok rokonszenvet ébreszt, mert annyira figyel, annyira szereti, annyira csudálja, a Kossuth Lajos mindig ragyogó alakján keresztül látva azt.

LII.

A. E. GARDINER, a londoni *Daily News* főszerkesztője:

A legcsekélyebb kétségem sincs aziránt, hogy a szavazatjognak titkosnak kell lennie. Így van ez Nagybritanniában az összes pártok egyhangú beleegyezésével.

Minden felnőtt férfinak és nőnek — az elmebeteg, a büntetés miatt elítéltek s a közpénzen tartott nyomorgók kivételével — meg

kell adni a szavazatjogot, amelynek egyenlőségét nem csorbíthatják vagyoni jogi tekintetek. Elméletben lehetne beszélni intellektuális kvalifikációról, de a gyakorlati politikában kevés híve van ennek a felfogásnak Nagybritanniában is. A mi országunkban valójában nincs analfabéta.

A különböző osztályok szavazatsúlyában való különbségtétel, akár vagyoni, akár értelmi kiváltság alapján, elmaradhatlanul élesíti a szociális összeütközéseket. Két osztály ellentétei, melyek közül az egyik számra nézve erősebb, mint a másik, sokkal élesebbekké válnak, ha a kisebbik osztály oly szavazati kedvezményekkel bír, melyek segítségével majorizálhatja a többséget.

A korlát nélküli, egyenlő és titkos szavazatjog morális értéke túl aligha becsülhető. Végtelenül nagyobb ez, mint az olyan társadalmakban, ahol osztályokat teremtettek választójogi kiváltságokkal, vagy ahol a szavazatjogtól való megfosztás olyasféle meg nem indokolható föltételeken nyugszik, mint egy községben, kerületben bizonyos ideig tartó állandó lakás, vagy egy férfiszolgának bizonyos számú éven át való tartása és bizonyos évig ugyanazon munkaadó szolgálata.

Angliában a szavazatjog éppen nem ideális s hamarosan meg kell változtatni. A kormány a következő ülészakra ígérte a törvényjavaslatot. Mindazonáltal a mi mostani választójogunkat is kívánatosabbnak tartom annál a javaslatnál, amelynek megvalósítása most Magyarországon tervbe van véve.

LIII.

H. N. BRAILSFORD, a *Daily News* és a *Nation* szerkesztőségének beltagja s a Glaasgowi egyetemen a logika egykori magántanára:

Ad I. Az általános, egyenlő és titkos választójog az egyetlen eszköz, mely által a demokrácia megvalósítható. Minden polgárnak, ki a rossz kormányzattal megkárosítható, vagy jó kormányzattal előnyben részesíthető, egyenlő joga van a szavazatra. A munkásnál is ugyanaz forog kockán, mint a gazdag tőkésnél, nevezetesen a saját boldogsága. A vagyonos- és intelligens-osztályok mindenkor megtudják védeni magukat személyes befolyásukkal, ellenben a munkásnak semmi egyéb védelme nincs, csupán szavazatjoga. Vegyesfajú országokban az egyenlő szavazatjog különösen szükséges, hogy ezeket a fajokat elégedett és homogén egységbe lehessen összeforrasztani.

Semmi korrektívumra nincs szükség, ha a szavazatjog rendszere méltányos. Aránylagos képvisélet a legjobb módszer, mely által ez elérhető.

Ad II. Amennyire egy idegen ítéletet merhet mondani, Andrassy

gróf javaslata inkább osztályharcot és faji háborút van hivatva felidézni, semmint kiegyenlíteni a szociális összeütközéseket. Mikor egy analfabéta munkás megérti, hogy ő csak egyet számít, holott az ő gazdája harmincat, keserűséggel és bosszúvágygal kell lelkének megtelnie. Ha pedig az nem magyar munkás, keserűsége még nagyobb lesz, mivel tudja, hogy neki nem volt megfelelő alkalma otthon az iskoláztatásra.

Ad III. A nyilvános szavazást mindenütt úgy tekintik, hogy az kiszolgáltatja a szegényt a gazdagok és hatalmasok bosszújának és méltatlan nyomásának. A titkos szavazás van általánosan gyakorlatban minden felvilágosult és liberális társadalomban. Andrassy gróf terve a nyilvános szavazás megtartására több mint elég arra, hogy abból minden hozzáértő megérthesse, hogy az ő célja az osztályuralom és a faji felsőbbiség örökössé tétele.

LIV.

UPTON SINCLAIR, az Egyesült-Államok egyik legnagyobb publicistája:

Feltett kérdéseire azt válaszolom, hogy én az általános, egyenlő szavazatjog híve vagyok és csak az elmebajosokat és a büntett miatt elítélteket zárnám ki abból. Tagadom, hogy joga volna az államnak engedelmisséget követelni valakitől olyan törvény iránt, amelynek meghozatalára befolyással nem bírt. Ez a kérdés absztrakt oldala. Mint gyakorlati expediensnek, az általános választójognak előnyét minden férfitra és nőre abban látom, hogy kényszeríti általa az államot, hogy minden polgárának megfelelő nevelést adjon. Aki azt hirdeti, hogy a népnek többsége alkalmatlan a választójogra, az egyszersmind bevallja, hogy az állam bűnös hanyagságot követett el.

A dolog természete szerint ez mindig csak álkifogása az uralkodó osztálynak, amely jól tudja, hogy a nép intelligensebb, mint amilyenek ő óhajtja. A szavazatjog követelése mindig bizonyítéka annak, hogy a nép használni is tudja azt; mert azt jelenti e követelés, hogy a szavazatjogtól megfosztott osztály fölfedezte a maga kizsákmányoltatását és megtalálta ennek ellenszerét is.

A plurális szavazatjogot csupán egy föltétel alatt fogadnám el, ha t. i. többes szavazatjog adatnék az országban élő vagyontalan férfiaknak és nőknek, mert ezek ama személyek, akiknek jogai leginkább követelik a védelmet.

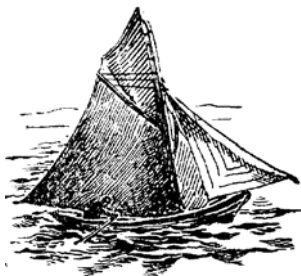
LV.

C. P. SCOTT, a *Manchester Guardian* főszerkesztője:

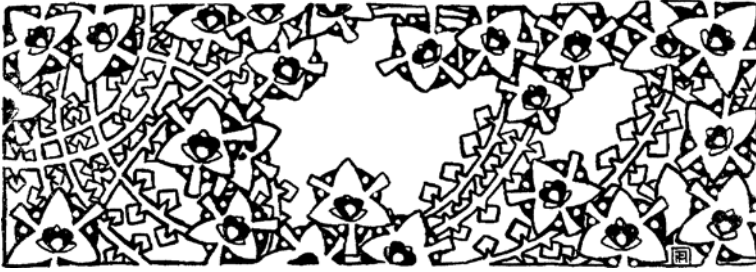
Attól tartok, hogy a fölvetett kérdésekre nem tudok oly kimerítően válaszolni, mint ahogy szeretném. Úgy látom én, hogy a választójog formája, melyet valamely ország elfogadni akar, függ az illető

ország sajátos körülményeitől és elhamarkodott dolog volna egy angoltól, ki Magyarország viszonyairól nincs teljesen informálva, nyilatkozni arról, hogy milyen választójog volna annak legalkalmasabb.

Angliában a közvélemény mindig erősen szembeszállott az ú. n. „szemfényvesztő szavazatjoggal” és oly rendkívül bonyolult javaslat, mint amilyen most Magyarországon tervbe van véve, egy pillanatig sem jöhetett volna itt tekintetbe. A szavazatjog voltaképeni célja az, hogy a polgári egyenlőség, megelégedettség és lojalitás érzését váltsa ki a szavazóból; de egyik kézzel elvenni azt, mit a másikkal adtunk és a gazdag vagy tanult embereknek hússzor vagy harminceszor több szavazatot adni, mint a szegényeknek: ez gyötrés az elismerés látszatával s a lényeg megtagadásával. A mi országunkban követett módszer a teljesen egyenlő polgárjognak fokozatos kiterjesztése volt és ez jóval kielégítőbb eljárásnak mutatkozik, mint szavazattörődéket adni annak a népnek, melyben önöknél őszintén nem bíznak. En csak a mi tapasztalatainkból beszélek, de ebből állíthatom, hogy a Magyarországon most előterjesztett törvényjavaslatához hasonlóból semmi egészséges, vagy kibékítő hatás nálunk nem következhetnék.

Könyvismertetések és bírálatok.

A magyar helyhatósági önkormányzat. Írta: *Erekly István.* II. köt. *A vármegyék.* Budapest, Grill Károly. Ára: 8 korona.

Erekly István művének első kötetét bírálván e szemle 1908. évi szeptemberi számában, a munka főerőssége gyanánt azt jelöltem meg, melyet a

szervő a közjogi előítéletek és babonák lerombolásában tanúsít. Bár sok tekintetben még a régi hazafias ideológia befolyása alatt áll, mégis tárgyilagosan vizsgálja a magyar jog és alkotmány eredetét és nem törődik azzal, ha kutatás közben az intézmények teljes meztelességökben kerülnek az olvasó szeméi elé. A második kötet ennek a bátor kezdésnek erőteljes folytatása s amellott tárgyilagosság tekintetében sem marad el az első mögött. A kötet első részében az ispánok hatáskörével foglalkozik és idevonatkozó fejtegetései jórészt tisztán jogtörténeti jelentőségűek. Nagy érdeklődésre tarthat számot az a rész, melyben tüzetesen vázolja, mint váltak ki a nemesek és birtokaik a királyi vármegyékből. (94—164. 1.) Szellemes, sőt mulatságos a fejezet ott, ahol kimutatja, hogy az elmúlt évszázadokban a nemesség a saját maga részére kivívott jogokat, mint származtatta le mindenkor Szent István alkotmányából s mint tette meg a saját törekvéseit és érdekeit a Szent István adta szabadsággá. (112. 1.) Az *Aranybulla* és *Werböczi Hármaskönyve* is visszaállítják, illetőleg megerősítik az uralkodó osztálynak Szent István korából bírt szabadságait, holott Erekly kimutatja, hogy a Szent István-féle alkotmány abszolút jellegű volt, mely még a szabad embereknek is nagyon kevés jogot engedélyezett. Kimerítően, sőt hosszadalmasán vázolja azt a jogtörténeti vitát, mely a vármegye keletkezése tekintetében Kollár Ádám és Kováchich Márton György és követői között lefolyt. Rámutat arra,

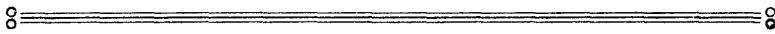
hogy Timon Ákos (aki most, mint legnagyobb magyar jogtörténeti tudós szerepel), a két álláspont között nem mer határozott véleményt »yilvánítani, megelégszik azzal az olcsó és minden okfejtést pótló frázissal, hogy Szent István „sajátos magyar jellemvonású vármegyét” létesített. (142. 1.) A III. Endre-féle tanács törvényről, melyet a nemzeti hiúság úgy állít oda, mint a miniszteri felelősség intézményének csíráját, mellyel hazánk az összes nyugoteurópai államokat megelőzte, kimutatja, hogy teljesen jelentéktelen és hatástalan törvény volt, mely valósággá sohasem vált. (238. 1.) Figyelemre méltó könyvének azon része is, melyben kifejti, mint alakult át a magyar királyság korlátlan deszpotikus uralomból a birtokos nemesség túlhatalma által korlátozott királysággá. Eddigi íróink előtt ez a processzus nem igen volt világos, mert legnagyobb részök, minden kritika nélkül, szajkó módjára hirdette, hogy a magyar királyság kezdetétől fogva alkotmányos, korlátozott jellegű volt. Azok pedig, akik ezt az átalakulást már észrevették, ezt azzal a semmitmondó szólammal igyekeztek megmagyarázni, hogy a közületi szellem, a közre irányzott gondolkodás lett úrrá a magyar intézményekben. Ehelyett Ereky részletes vizsgálat alapján kimutatja, hogy ezt a változást a lakosság számában és nemzetiségében beállt eltolódás, de főleg a gazdasági szervezetnek ama átalakulása teremtette meg, mely a királyi család birtokában lévő óriási földterületeket az uralkodó osztály kezére juttatta és a nagybirtokok kifejlődésének az utat megnyitotta. Megemlítendő még az a párhuzam is, melyet Ereky a magyar és angol központosítás között von. (337—370 1.)

Az eredmények összefoglalása ennek a fejezetnek végén oly plasztikus, hogy ismertetés helyett helyesebbnek tartjuk azt szószerint leközölni. „A nemzetiségi ellentétek nálunk s a nemzetiségi ellentétek hiánya Angliában, a gazdasági ellentétek kiegyenlíthetetlen volta, a gazdasági fejletlenség s az ebből származó idegenkedés az adózással szemben nálunk, s mindezeknek ellentéte Angliában, a társadalmi osztályoknak rendkívüli nagy események alkalmával is tartó küzdelme egymás ellen nálunk, s rendkívüli nagy események korteljes és tökéletes összhangja Angliában, s végül a királyi hatalomnak gazdasági függetlensége a nemzettől nálunk, s függése Angliában, ezek voltak az okai annak, hogy a királyi hatalom korlátozásáért folytatott küzdelem korszakunk vége felé Magyarországon egy hétesztendő polgárig háborúban ért véget s parlamentünknek több nemzedéken át tartó eltűnésére, Angliában ellenben a parlamentek befolyásának és hatalmának nemzedékeken át folyton tartó növekedésére vezetett; ezek voltak az okai, hogy a királyi hatalom korlátozásáért folytatott küzdelem Magyarországon a XVI. század folyamán a nemzetközileg önálló magyar királyság

bukását, Angliában ellenben a XVII. és XVIII. század folyamán a parlamenti kormányzás kialakulását vonta maga után; s ezek voltak végül az okai, hogy a régi magyar rendi alkotmány 1526-tól fogva több mint három évszázadon át a nemesi vármegyék helyhatósági önkormányzatává zsugorodott össze s a magyar állam egész lakosságából csakis egy résznek: a politikai értelemben vett magyar nemzetnek s ebből is elsősorban és legfőképen a magyar nemességnek fentmaradását volt hivatva biztosítani, Anglia alkotmánya ellenben az egész állam alkotmánya maradt s egy nagy világbirodalom anyagi és szellemi haladásának vált biztosítékává. (374—5. 1.)

A munka kiválóságát kevésbé befolyásolhatja az a körülmény, hogy szerző gyakran esik ismétlésekbe és sok helyen hosszadalmas, valamint az anyag skatulyázása tekintetében túlságba megy. Reméljük, hogy eme jelentéktelen hibákat legközelebbi kötetében ki fogja javítani.

Szende Pál.

A nyomor problémája. (*Le problème de la misère et les phénomènes économiques naturels.* Par J. Novicow. Paris, Alcan, 1908. 405.)

A szerfözlött termékeny orosz író legújabb kötete a szociális kérdés megoldásának van szentelve s a vastag könyv bővelkedik szerző meg-

szokott erényeiben és fogyatkozásaiban. Ezen erényei között az eredetiség a legelső. Friss, a hivatalos tudomány „igazságaitól” ment fejfel ragadja meg a jelenségeket. Azután többnyire elevenen és érdekesen ír a tények közvetlen szemlélete alapján. Van érzéke azíránt, hogy a lényegyet megkülönböztette a lényegtelenőtől s a figyelmet a „nagy tények” felé fordítsa. Végül gazdag termékeny ötletekben, néha furcsa, de mindig érdekes megpendítésekben. Ezeket a jelességeket azonban igen súlyos fogyatkozások homályosítják el, melyek a rendszeres és szigorú tudományos módszerhez szokott olvasót könnyen visszaretenthetik művei olvasásától: naiv hite van az emberi okosságra felépített törvényekben s ezeknek a törvényeknek általános érvényét egy-egy kiszakított ténnyel igazolja. Tipikus racionalista: de nem a modern fajtaból, mely az örök állati egoizmusból vezeti le a maga tételeit, hanem ama régi iskolából, mely gyermekes bizalommal hitte, hogy a szegény emberiség „elhibázta” a maga történetét s rögtön észre fog térni, mihelyt jön egy jó tanító bácsi, ki őt célszerűbb eljárásokra kioktatja, íme a nyomor és megoldásának problémája milyen egyszerű: „Nem, a nyomor sem a létért való küzdelemből, sem a versenyből nem következik; a nyomor a lopásból jön: a lopás minden formájából, a zsebtolvaj által ellopott zsebkendőtől kezdve egész a királyok által meg-

hódított tartományokig. Szegények vagyunk, mivel egymás kifosztásával töltjük el időnket, kinemfáradó állhatatossággal a banditizmus legkülönbözőbb eljárásait gyakoroljuk úgy az egyének között az államon belül, mint az államok között az emberiségen belül.

De miért nem mond le az ember ilyen nyilvánvalóan romlóst okozó és érdekeivel ellentétes viselkedésről, mi akadályozza meg őt abban, hogy összes embertársaival szövetkezzék, hogy dolgozzon és termeljen, hogy legyőzze a fizikai természet kedvezőtlen körülményeit, hogy visszanyerje azt a paradicsomot, melyet, egy régi legenda szerint, elveszített? . . . Egyetlen egy ok: a tévedés. Mihelyt az emberek felismerendik a gazdaság valódi természetét s a nemzetek az ennek megfelelő politikát gyakorlandják: a nyomor el fog tűnni földünkről viszonylag rövid idő alatt. Ha a miniszterek, kik ma a nagy civilizált nemzetek sorsát igazgatják, megértenék a társadalmi jelenségek valódi természetét, ha látnák, hogy a rablás bármely formájában — akár védelmi vámok, akár területi hódítások cégére alatt — káros arra nézve, aki ezt az eljárást gyakorolja: akkor a boldogság egy nagy része, melyet, sajna, csak a távol jövő ködében látunk kibontakozni, már a mai nemzedék emberei számára elérhető volna.

Egyszóval, hogy ezt az egész könyvet egyetlen mondatban összefoglaljam: Azon a napon, melyen megfogják érteni, hogy a gazdagság a fizikai környezet hozzá alkalmazása az ember igényeihez, hogy az nem valami dolog, hanem a dolgok állapota: a nyomor le lesz győzve”, (405.)

Szegény emberiség! Mennyi kálváriától, mennyi vértől és irtózatosságtól szabadulhatott volna meg, ha Novicow hamarabb született s elmagyarázta volna, hogy a gazdagság a fizikai környezetnek az ember szükségleteihez való egyre jobb átalakításában áll s hogy a gazdagság lényege nem a pénz, nem az arany, hanem a termelt javak összessége (amit különben Smith Ádám óta minden veréb csiripel)... és ha a rablólovagok, a keresztes vitézek, a harcos tengeri köztársaságok, az amerikai konquistadorok, az agrár védvamosok, a politikai faiseurök, az uzsorás bankárok, a béremelést sztrájjal kierőszakoló munkások (Novicow mindezeket és hasonló tényeket a *banditizmus* közös nevezője alá hoz) ezt az igazságot megértették volna s a fosztogatás helyett dolgozó földművesekké és termékeny iparúzókké lettek volna . . . Fájdalom, még mindig nem akarják megérteni. Sőt ellenkezőleg: a történelmi fejlődés a Novicow bölcs tanácsa helyett egyre félelmetesebb militarizmus és egyre óriásibb háborúk felé vezetett... Pedig 4—5 nemzedéknek ilyen háború- és rablásmentes életmódja (erről biztosít bennünket szerző a 391. lapon) elegendő volna arra, hogy

„minden család valószínűleg olyan jóllétet élvezhetne, aminőt ma 10.000 frcs. évi jövedelem nyújt”. És csodálatos: eme ragyogó perspektíva ellenére a balga emberek ily rövid ideig sem képesek „jó fiúk” lenni, hanem továbbra is háborúskodnak, védvámokat emelnek, sápokat járnak ki, monopóliumokat erőszakolnak ki, sztrájkolnak és sok más egyéb ilyen csúnya dolgokat csinálnak. Pedig szerző rózsás optimizmusa nem ismer határt. Nemcsak, hogy az egész Malthus-féle tan minden alapot nélkülöz, hanem ép az ellenkezője igaz: „Még ha földünk népessége egyenletesen is volna megosztva, még akkor is elégtelen volna. Körülbelül 1½ milliárdnyian vagyunk. Ez túl kevés. Hogy földünket teljesen hatalmunkba vehessük, legalább is háromszor ennyi munkásra volna szükségünk. Midőn körülbelül négy milliárdnyian leszünk, akkor fogja tetőpontját elérni gazdaságunk a földön, mert akkor nem lesz többé műveletlen földterület és kiaknázatlan bánya”. Ilyen természetűek a Novicow-féle bizonyítékok. Vagy egy másik jellemző példa: Minó abszurd követeléseket támasztanak azok a tudatlan szocialisták! S nincs is szükség örökösödési adóra vagy más ilyen „rablótermészetű” rendszabályokra. Nézzétek a boldog Amerikát: „Az Egyesült-Államokban a nagy milliárdosok az utóbbi időkben 1.650.000.000 frankot adtak felsőbb iskolákra. A nagy amerikai szövetség egyes vidékein több egyetem van, mint amennyire a közönségnek jelenleg szüksége van ... Ekként az életesélyek egyenlősítéséhez jutottak el, melyet a szocialisták annyira óhajtanak, viszonylag igen rövid idő alatt, ép azért, mivel nem alkalmaztak erőszakot, mivel hatni engedték a társadalom spontán erőit.” (363.)

Az ilyen és hasonló borzasztó kritikátlanságok mellett két termékeny gondolat bontakozik ki a könyvből.

Az egyik ama régi igazság erőteljes kiemelése és új tényekkel s összefüggésekkel való bizonyítása, hogy a társadalmi állapotok javításának csak egyetlen mélyreható orvosszere van: a társadalmi termelés fokozása. A termelés mai fokán minden nagyobb társadalmi reform lehetetlen. A mi korunk még mindig a tömegszegénység kora. 1907-ben az egész földön 1086 millió hektoliter gabonát termeltek, vagyis (hektoliterjét 80 kgr.-ra átszámítva) 87 milliárd kgr.-ot. Egy ember évi gabonaszükségletét 200 kg.-ra téve 300 milliárd kgr.-ra volna szükség. Csupán az európai embercsoportot véve számba, még ezekre nézve is 33 milliárd kgr. deficit mutatkozik. Ugyanez a helyzet a többi legfontosabb szükségleti cikket illetően is. Novicow kiszámítja, hogy a szükséges cukornak csak egy hatodát tudják előállítani. Gyapott termelésünk oly elégtelen, hogy „1½-2 milliárd emberből csak 500 millió öltöztetik fel teljesen, 750 millió csak félig és 250 millió

tökéletesen mezítkén marad”. (151.) Mindenütt ugyanez a nyomorúság. Oroszország még mindig „a kőkorszakban” él, mivel a vasfogyasztása nevetségesen csekély. „Számbavéve egyrészt a leggazdagabb országokat, mint az Egyesült-Államokat, másrészt a legnyomorultabbakat, mint a mennyei birodalmat és Indiát, azt hiszem, hogy inkább a valóság fölött, mint az alatt maradok, ha egy emberi család átlag jövedelmét 1000 frankra becsülöm a XX. században. Még ha ez a szám tényleg eléretnék is (ami nagyon kétséges), az nevetségesen csekély volna. A termelés mai állapotában legalább is megkellene tízszerezni ezt a számot, hogy öt ember jól megélhessen. Ezer frank átlagos családi jövedelem mellett az emberek túlnyomó többsége sosem lakhatik jól, nem is beszélve a többi szükségletekről. (153.)

A másik termékeny gondolatsora a könyvnek szintén egy régi megállapításnak kihegyezésében és gyakran új megvilágításában áll. Ez a társadalom katonai, rablási vagy politikai elemének, mint egy a gazdasággal ellentétes működésének beállítása. De mennyivel többet, világosabbat, termékenyebbet tudott nekünk Franz Oppenheimer erről a tárgyról *Staat*-ja zseniális kutatásaiban elmondani! J. O.

§

A nőiesség kritikája (*Rosa Mayreder: Zur Kritik der Weiblichkeit Essays. Zweite Auflage. (Diederich, Jena und Leipzig.)*)

A mint az ember szeret magáról beszélni, épúgy szívesen olvas olyan könyvet) mely kilátást nyújt arra, hogy én-jét beleillesztheti, innen

van, hogy nőkről szóló könyveket még azok az asszonyok is szívesen olvasnak, kikre a nőkérdés teljesen indifferens, mert egy jóleső negációval vagy egy hízogő hasonlattal belecsempészhetik magukat. Ilyen olvasók számára nehéz munka a Mayreder Róza könyve, mert csak az jöhet vele hasonló kontaktusba, aki tudományos adat-hegyeken eszi magát keresztül.

A *Kritik der Weiblichkeit* tudományos alapon fűzött, elvont eszközökkel dolgozó, komoly munka, pöz nélkül, meggyőződéssel megírva. Miután a könyv több, már előbb megjelent cikknek összevonása, alaki egységről nem lehet benne szó; annál nagyobb érdeme azonban, hogy belső egysége gyönyörű. Nemcsak azért, mert egyébként távoleső dolgokat szervesen olvaszt be vezérgondolatába, hanem és főként azért, mert pregnánsan kifejlődött egyéniségével mindennek egyéni értéket ad. Hogy emellett a szubjektív vonás mellett is objektív tud maradni, az még jobban kidomborítja azt a körültekintő, óvatos módszert, mellyel dolgozik. A „de”-k és „hanem”-ek végtelen labirintusán keresztül nyugodtan és tudatosan vezeti tételét. Ez okoz-

hatja, hogy bár teljesen modern és teljesen radikális, nyoma sincs benne a forradalmi elemnek. Nem is reformátor, még csak nem is organizátor. „Alapjában véve nem azért beszélünk, hogy másokat meggyőzzünk, hanem azért, mert természetünk kényszere alatt állunk”, mondja szenvedélytel enül.

Abból a tételből indul ki, hogy a nemi pszichológia előterében a nőiesség kérdése áll. Következésképpen határa-e a nőiesség az individuum szabad kifejlésének vagy sem? Ezt és a többi megoldásra váró kérdéseket mind lélektani alapon akarja eldönteni.

A feminizmust ideális szempontokból eredetinek tekinti. Megmondja, hogy a feminizmus gyökérszálai: a gazdasági, szociális és erkölcs-pszichológiai közül csupán az utóbbi érdekl. Ebből származik művének egy érdekes negatív tulajdonsága: a gazdasági szempontok teljes hiánya. Ez munkájának határozott fogyatkozása, mert társadalomtudományi dolgoknál megszoktuk, hogy a társadalmi tényezők összeköttetését és egymásrahatását akkor is hangsúlyozzák, ha egyébként az alap, mint nála: lélektani. Szembeállítja a primitív nőiességet a differenciálódott nőiességgel, a nő teleologikus hivatását kultúrhelyzetével s azután a nőiességet a férfiassággal.

Egy dolog kihozza kissé sodrából: az az abszurd elhatárolás, amit a „nőies” fogalmával üznek, mert „a valóságban nincs sem abszolút férfiasság, sem abszolút nőiesség”. (Weiningerhez hasonló percentualitást ő is hangsúlyoz.) Ezek csak közkeletű, polgárjogot nyert fogalmak, tudományos tartalom nélkül és vagy önkényesen alkotott ideálokból vagy az átlag megvonásából erednek. Tudományosan csak annyit lehet kimutatni, hogy „amennyiben a fajfentartás feladataira vonatkozik, a teleologikus differenciálódás a férfit agresszív, harciassá, vállalkozóvá, a nőt tűrővé, gyengeakarátú, impulzusokban szegény lényé teszi”. De ez a megállapítás is csak arra jó, hogy legyen mihez mérnünk a fejlődött egyén eltéréseit, vagy arra, hogy megítélhessük, minő függetlenség lehet a primitív nemi-természet és a differenciálódott individuum sajátosságai között, illetőleg minő önálló életet élnek az emberi organizmus azon szervei, melyek nem állnak a nemi élet szolgálatában.

Legsajátosabb, legeredetibb tételéhez a biológiából hoz bizonyítékot, mikor Ranke: *Der Mensch* c. munkájából idézi azt a részt, mely a petesejt sarjadzását írja le. És az a tény, hogy a megtermékenyített pete három elkülönített sejtcsoporttá alakul (az ektoderma, entoderma és mezoderma), előtte a kauzalitás természetével bír. Mert ha az ektoderma az agy velőnek, az idegrendszernek, nagyjában az érzékszerveknek és bőrnek, az entoderma a vegetatív szer-

veknek és csupán a harmadik a nemi szerveknek a székhelye, ez szerinte, a természet okszerű gazdálkodásában, nincs jelentőség nélkül. Kimondja tehát, hogy mivel a nemi szervek a petesejt azon csoportjából erednek, mely egyúttal a vérrendszert, a csontokat, az izmokat, zsigereket és inakat adja, vagyis túlnyomólag az emberi test formai részét, állítani lehet, hogy a nemiség csupán a szexuális típus létrejöttét irányítja, anélkül, hogy az organizmus többi részére befolyást gyakorolna. A két nem közötti különbséget tehát csupán mint formabelit, nem pedig mint esszenciálist kell felfognunk. Ez munkája egyik sarkatétele és egyúttal legeredetibb része. A tudomány mai állása mellett ennél a theóriánál többet senki sem mondhat és mint viszonylag legjobbat, illetőleg, mint amely a legjobban fedi a variánsok lehetőségeit, értékesnek kell tekintenünk.

Könyvének egy másik fejezetében a *Gattung* és *Persönlichkeit* küzdelméről beszél, ahol szembeállítja a nemi szerelmet a differenciálódott szerelemmel, melyben egyúttal a tisztázódottabb nemi élet alapjait látja. Itt szinte szuggerálja az olvasót, hogy higgyen neki, mikor azt kérdi: „Az európai népek életében 1000 év óta fennálló antagonizmus a test és lélek, az érzékiség és szellem között vájjon nem abban a lappangó küzdelemben leli-e magyarázatát, mely alatt a mai differenciálódott ember nyomorog, mikor nem tudja összhangba hozni nemiségét egyéniségével?”

Teljesen új abban az osztályozásban, ahol *úgy* a nőt, mint a férfiakat *erotische Eigenart*-juk szerint csoportosítja. Abból a meggyőződésből indul ki, hogy minden vonzódás és ellenszenv legmélyrehatóbb oka az a sajátosság, mely az egyén erotikumában rejlik. Eszerint a nők vagy *erotisch unterordnet*, vagy *altruistisch sentimental*, vagy *egoistisch frigid* típushoz közelednek. Negyedik csoportja is van: a differenciálódott nőiség progresszív része; ennek nem ad külön nevet, de ahogy az e csoportba tartozókat jellemzi, ezek csak *kameradschaftlich* tudnak szeretni.

Ilyen rejtett, benső motívumoknak szellemes meglátása Mayreder egyik értékes tulajdonsága, úgy, hogy bár az elmondottakon kívül könyvének többi része nem új, igazságtalanság lenne azt értéktelennek gondolni. Mikor azt mondja: „A nő az emberiségnek az a része, mely gyermeket szül, de hiba lenne ezt így formulálni; a nőnek hivatása gyermeket szülni”, vagy: „a férfiasság hatalmi karakteréről alkotott fogalom szexuális képzetekből ered”, akkor az ember teljesen új nézőpontokat nyer. Ilyen érdekes disztinkciója igen sok van.

Könyvének lefordítása határozott nyereség lenne, jóllehet feminista körökben teljes népszerűsége nem számíthat. Ő ugyanis nem

mindenben azonosítja magát a feministákkal, amit őszintén szólva, tőle nem is várhatunk. Ő nem a helyzetben, hanem a helyzettől éri magát és kritikája függetlenségét semmiféle szervezetnek alá nem rendeli.

Huzella Gyuláné.

A sztrájk büntetése. *Írta:* Ágoston Péter. *Ára 1 kor.* *Kiadja:* Sebő Imre, Nagyvárad, 1908. **A magyar törvényhozás a sztrájkban ezideig főleg büntetőjogi problémát látott. Sztrájkjogunk java-**

része rendőri büntetőjog. Ezért kell a sztrájk jogával foglalkozónak nálunk — még ha magánjogász is, mint Ágoston — büntetőjogot írnia. A sztrájk büntetőjogi kérdései azonban szoros kapcsolatban vannak a szolgálati szerződés megszegésének s így az egész munkaszerződésnek tanáival. Ágoston könyve a magánjogi elmélet segítségével elemzi a szolgálati szerződést és vizsgálja azokat a pontokat, amelyeken jogunk szerint a magánjogi jogtalanságra rásújt a rendőri büntetés. A jogi dogmatika praktikus tudomány. Jogászi konstrukcióknak, törvénytárgyaknak rendszerint a joggyakorlatra való hatás elérése a sugallója. Ilyen eredménye az Ágoston művének aligha lesz. Rendőrkapitányaink, szolgabíráink, a hazai sztrájkbírák nem írnak és nem olvasnak dogmatikai fejtegetéseket és nem hatja át őket a legszebb konstrukció sem. Olyan probléma, mint az önvédelemnek szerepe a kötelmi jogban, nyilván jóval kisebb erővel hat rájuk, mint a határbeli nagybirtokos érdeke. Nem szólva arról, hogy még a képzett jogász is csak akkor fogad el valamely konstrukciót, ha az megkönnyíti a benne szunyadó döntés formulázását. De ha ez a könyv a joggyakorlatra való hatásra nem is számíthat, kétségtelenül hű képe és érdekes dokumentuma annak a jogrendszernek, melyben a munka joga a megkötöttség és szabadság különös vegyülete, a jobbágyságnak s a szabad munkaszerződésnek sajátos átmenete. Jogi anyagunk egyik legeredetibb, legkevésbé elcsönzött fejezete a munka joga s ezért legjobban tünteti fel gazdasági életünk félig feudalisztikus jellegét.

A jogi leírás és elemzésen kívül Ágoston a sztrájk büntetésének kriminológiai és kriminálpolitikai vonatkozását is érinti. A sztrájk büntetését az uralkodó osztály érdekeire vezeti vissza. Ez helyes, de nem teljes magyarázat. Az uralkodó osztályok érdeke, hol a sztrájk büntetését, hol a büntetés megszüntetését követeli. A fejlett kapitalizmus mellett kitűnik mindinkább a sztrájk büntetésének lehetetlensége, a büntetésnek az izgatottságot fokozó, de a sztrájkokat nem csökkentő hatása. Ezért korunk fejlett kapitalizmusa mellett a sztrájk büntetését csak ritkán találjuk meg s ekkor is rendszerint csak oly munkás csoportokkal szemben, amelyek munkabeszüntetése az államot legérzékenyebben sújtja, amelyeknek sztrájkja politikai küzdelmekben a leghatásosabb fegyver (vasúti, világítási, vízvezetéki stb). A munkáságnak csupán aránylag nem nagy számú csoportjaival szemben megpróbálják még alkalmazni azt a fegyvert, amely már alkalmazhatatlannak bizonyult az egész munkásság elleni küzdelemben. Ter-

mészetenen más ott a helyzet, hol a munkásság és az államhatalom között kompromisszum jött létre, mint az ausztráliai államok egy részében s hol bizonyos előnyök fejében maga a munkásság mondott le sztrájkjogáról. A sztrájkbüntetés kriminálpolitikai mérlegelésénél Ágoston főleg a társadalmi igazságosság szempontját alkalmazza. Úgy véljük, ennél a kérdésnél a büntetőknek nézőpontjából döntőbb jelentőségű a büntetés hatályosságának kriminálpolitikai tekintete. Az angol munkásmozgalom története, de az orosz s a hazai sztrájkmozgalom jelen állapota is erős bizonyítéka annak a ténynek, hogy a büntetések elfojtó hatása a sztrájkokkal szemben nem igen mutatkozik, Oroszországban a büntetés alkalmazása a sztrájk terjedését mozdítja elő s még — úgylátszik — Ausztráliában is a sztrájk büntetőjogi tilalma csak addig hat, amíg meg nem szegik. De Ágoston művének a célja nem ezeknek a problémáknak a vizsgálata, hanem a jogászai elemzés. Jelentős érdeme, hogy ennek az elemzésnek a körébe vont olyan kérdéseket, amelyek jogászaink túlnyomó többsége szerint a tudománynak nem szalonképes fejezetei s amelyeket „jogi” szempontból sokkal kisebb jelentőségűnek tartanak, mint a veszély kérdését az adásvételnél vagy a bizománys önszerződésének témáját.

R. Z.

Jób Dániel novellái. *Ifjúkor.*
Elbeszélések. Grill Károly kiadása,
Budapest, 1908.

Miért jelent sokat és igazán sokat
nekünk ennek a kötetnek egy-
pár szép novellája? Talán, mert egy

olyan magyar próza üti fel benne először fejét, egy olyan belső muzsikától csengő, amelyet még nem hallottunk? Lehet. Sőt a közvetlen oka a hatásnak egészen bizonyos, hogy ez. Lírai szépségek hatnak ezekben a novellákban, különös beszélgetések különösen utána csengő szépségei. Elharapott szavak, félig elstutogott vallomások, hirtelen elhallgatások, mély vágyódások és nagy megnemértések váltakozásainak rithmusai. Sáppadt fényben tündöklő meddő szépségek, meddő emberek életének szépségei, Pest város romantikája, Pest lírikuma. Egy embernek, egy emberfajtának szép elpusztulását rajzolja valamennyi novella és mindegyiknek szépsége ugyanaz, a csúcspont egy ilyen ember életében, a csúcspont, amely egyszersmint az elbukás is. A szerelem egy nagy pillanata minden ilyen csúcspont és feljutván oda, ahová mindig vágyódtak — a szerelem megannyi Solnesse ez — lezuhannak a mélybe, a semmibe, a közönséges életbe, abba az életbe, amely nem élet már és amelyből nincsen és nem lehet feltámadás: a polgári életbe. Egy fáradt, céltalan, többé célt találni nem tudó romantika gyönyörű utolsó kivirágzása ez, egy hanyatló, végét járó emberfajta elpusztulásának poézise. A lelki *déraciné*-k világa a Jób Dániel novelláinak világa. Az olyan embereké, akiknek egész élete, minden életenergiája és valamivélételének minden lehetősége másba

van, valakiben, akit szeretni fognak, úgy szeretni, ahogy nem lehet szeretni és akitől szeretve lesznek úgy, ahogy nem lehet szeretve senki senkitől. Emberek, akiknek mindene egy kártyára van feltéve, egy olyan kártyára, amely nincs is benne abban a játszmaiban, amit játszanak; emberek, akik egész existenciájukat egy elkerülhetetlen csalódásra építették és akik összeomlanak, ha bekövetkezik, ami elkerülhetetlen volt mindig. Pesti emberek, magyar emberek, olyanok, akiknek az élet körülöttük nem adhat semmi célt és semmi tartalmat, akiknek csak a lelkük titkos poézise van meg élettartalomként és — mert nem írni, de élni akarják a verseiket — sárosan, piszkosan, magukat és másokat bepiszkolva kell, hogy elpusztuljon az.

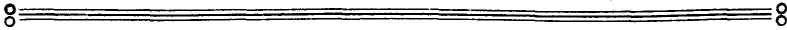
Az Ady Endre magyar verseinek — öntudatlanul bár — új parafrázisa a Jób Dániel poézise. A végső eredmények lírikuma, az okokat nem keresve, nem vádolva őket, nem haragudva rájuk (mint Ady Endre), de bátor keserűséggel megállapítva ezeket a lelki állapotokat, ezeket az életlehetőségeket az ilyen emberi léte-zések egyetlen lehetséges formájaként. „Az Ős kaján” világa: „. . . S lelkem alatt egy nagy mocsár: a fürtelem. Volna talán egy-két nótám is, Egy-két buja, új nagy dalom, De íme el akarok esni, Asztal alatt, mámor alatt, Ezen az ős viadalon.” Azok az emberek, akik ezekben a novellákban élnek, mind átérték már egyszer — valószínűleg anélkül, hogy Jób Dániel és talán anélkül is, hogy maguk tudnák — ezeknek a verseknek tragédiáit, a mindennek hiábavalóságáról itten; hogy nem kell itt senkinek az ő tűzük és szenvedélyük és finomságaikra nem lenne itt rezonancia sehohsem és ha megírnák is verseiket, nem lenne senki, aki szeretné azokat és ha át akarnák tenni az életbe álmaikat, nem volna ott anyag, amiből ők valamit gyúrhatnának. Kiegyezett és kiábrándult emberek; küzdelem előtt kidőlt, csaták előtt halálrasedzett harcosok. Akik félreállanak minden elől, de egy elől nem lehet félreállaniok, mert ott erősebb a mindent mozgó szenvedély az ő minden keresztlátásuknál, mert ott lehetnek még és vannak is pillanatok, amelyekben még nekik is lehet remélniök, ha azok a reményeik nem valósulhatnak is meg soha. Az erotika, a szerelem világa az, amelyben ezeknek az embereknek egész élete lejátszódik. És abban a kétségbeesésből nőtt kizárólagosságban, amellyel ez az egyetlen témája ennek a világnak és ahogyan az, látom ennek a költészetnek igazán magyar, igazán pesti voltát. Témákban is, stílusban is, sok idegen költővel érintkezik Jób Dániel, északiakkal és párisiakkal főleg. De az ő embereinek fáradtsága, kifáradtság meddő keresésekben és nem régi kultúrák elmúlásainak tűnő poézise; az ő embereinek céltalansága célját tévesztettség, nem

finom dekadenciák játszi skepszise; az ő szenvedélyeikben friss barbárságok töretlen szenvedélyei lobognak még és törnek össze brutálisabb összeütközéseikben; az ő művész voltak belső még csupán, csak lelki még, csak a látások, a hallások, a nagy pillanatok mámorainak poézise. Még a formátkeresésig sem érett meg bennük és naiv életnyilvánulásnak érezi még csak; még nem képes művészekké tenni őket, olyan emberekké, akik gyönyörű álomszönyegetek szőnek ajtajuk elé, hogy a szép harmóniakat zavaró élet soha be ne léphessen azon. A skandináv és a párisi novellák problémái — a művészet és élet problémái — nem problémák még itt, bár a Jób Dániel emberei testvérei azon világok embereinek. A nagy elválasztás még nem történt meg; brutálisabban csapnak össze keményebb harcokban az ellentétek. Közvetlenebbül és tarkábban keveredik az emberekben cinizmus és szentimentalitás, átlátás a másokon és ellágyulás és a végső meddőség érzése hidegebb hirtelenséggel csap le forróbb vágyak teljesülései közé. Egy nagy odaadás mindenkinek a vágya itt, egy nagy pillanat, ahol nincsen egyedül, ahol realitássá lesz minden vágyódás és reálissá az élete, a maga számára is és más számára is talán. És ezek a nagy pillanatok megcsalnak mindenkit, meg kell hogy csaljanak mindenkit. „Megbuktam. Volt egy pillanatunk, csak egyetlenegy: megérezte mindezt és elbáméskodott. Ő is . . . valaki másra, másra gondolhatott ekkor. Azután . . . elment. — Megbuktam.” És aztán? Az egyik elzüllik külsőleg is, a másikból rendes ember lesz talán, de kiégett, daloknélküli, mámoroknélküli, álmoktól és vágyaktól messze elkerült ember, közönséges ember, halott ember.

A pesti elzülések tragédiái ezek a novellák és pesti kávéházak füstös, meddő atmoszférájába vegyült budai séták illatos emlékei csengenek ki belőlük. Ennek a prózának legmélyebb vágyakkal teli fohászaiban is — kíséretkép — benne van a biztos csalódás előérzete, leghevesebb fájdalmaiban a kávéházi intellektuelség distancirozó mindenben kételkedése és legholdvilágosabb romantikájában annak a világnak különös cinizmusa. Jób Dániel talán az első, aki ezt a két végletet együtt adja, úgy, ahogy organikusan egymásból nőttek és minden pillanatban egymással keverednek, úgy, ahogy a határokon a „már”-ok és a „még”-ek összezapásainak pillanataiban tényleg vannak. Ezért — stílusának belső muzsikájáért — érezzük a mai Pest költészetének az ő költészetét, pedig alig vannak benne pesti motívumok és mindarról, ami ezeknek a tragédiáknak és poézisüknek legszélesebb kerete, soha szó nem esik az ő novelláiban. De — mondom — van valami a hangsúlyozásában, a kiemeléseiben, az elhallgatásaiban, abban, ahol hasonlatait találja és hogy mit mivel hasonlít össze, ami spontán

erővel ennek és csak ennek a világnak egészen különös hangulatát hozza, van valami emberei sorsának rithmusában, életelemeik egymással keveredésében, ami így itt és csak itt lehetséges. Különös, egészen paradoxonszerűen ható jelenség, hogy ennek a lármás, indiszkrét, hangosan panaszkodó és ordítva örülő városnak lírikuma talán leg-erősebben és mindenestre legtisztábban egy ilyen végtelenül finom, csak artista, minden hangos hatást kerülő művész írásaiban szólal meg. Pesti volta pedig annyira csak a dolgokat körülvevő atmoszférában van, hogy azok, akiknek érdekük és kényelmességük, hogy minden új dolog, ha már nem lehet rossz, legalább idegen és ne ezen a talajon nőtt legyen, lecáfolatlanul foghatják rá, hogy csak a külföld utánzása és semmi összefüggésben sincs, a mi életünkkel. Nyugodtan mondhatják, mert itt még az elmondásoknak sincsenek meghallgatói, hogyan lehetnének az elhallgatásoknak?

Lukács György.

Társadalomtudományi Társaság

A *Társadalomtudományi Társaság* 1908. december 11-én tartott ülésén Engel Zsigmond tartott előadást *Gyermekvédelem és szocializmus* címen. A felolvasás gondolatmenete a következő volt:

1. a) A gyermekvédelem lényegileg a szegényügyi közigazgatásnak egy ága. Ugyanis a gyermekvédelem számos ága nem más, mint a szegénységélyezés része; a gyermekvédelem túlnyomó részben a szegény gyermekekre vonatkozik; a gyermekvédelem minden ágában a szegény emberek gyermekei intenzívebb védelemre szorulnak, mint a gazdag emberek gyermekei.

b) A gyermekvédelem szorosan összefügg a népesedési politikával. A gyermekvédelemnek nagy befolyása van az emberek mennyiségére és minőségére; az emberek mennyisége és minősége nagy befolyással bír a gyermekvédelem módjára és intenzitására. Hiszen a gyermekvédelem két főcélja a halandóságnak és a kriminalitásnak a minimumra való csökkentése; már pedig a halandóság nagysága főleg a gyermekhalandóság nagyságától, a kriminalitás nagysága főleg a fiatalok kriminalitásának nagyságától függ.

2. a) A mai szegénység legfőbb oka a kapitalizmus. A kapitalizmus szüli a proletariátust, már pedig a proletariátus típusa a szegény néposztálynak.

A kapitalizmus nem létezhetik szegénységélyezés nélkül; más-különbén előállanak olyan hátrányok, amelyek a kapitalizmusra nézve épenséggel nem kívánatosak. A szegénység a bűncselekmények és a betegségek főoka; és a szegénységélyezés főleg arra szolgál, hogy

megvédje a gazdagokat azon bűncselekmények ellen, amelyeket más-különben a szegények elkövetnének és hogy megvédje a gazdagokat azon epidemikus betegségek ellen, amelyek máskülönben keletkeznének,

b) A kapitalizmus szorosan összefügg a népesedési mozgalommal!

c) Minél szegényebb valaki, annál nagyobb megbetegedésének veszélye. Egyenlő körülmények között tehát nagyobb a valószínűség arra, hogy a proletár megbetegedik, minthogy a kapitalista megbetegedik. A jólétnek ezen hatása még inkább érvényesül a fiataloknál.

d) A gyermekhalandóság legfontosabb tényezői a társadalmi okok.

Az alsóbb néposztályoknak halandósága nagyobb, mint a felsőbb néposztályoké. Az alsó néposztályok egyes rétegeiben is annál nagyobb a halandóság, mennél kedvezőtlenebb az illető réteg helyzete. A gyermekhalandóság nagysága elsősorban a szülők szociális és vagyoni állásától függ. Gazdag szülők gyermekei nagyobb valószínűséggel maradnak életben, mint szegény szülők gyermekei, minthogy az előbbieket kedvezőbb viszonyok között születnek, kedvezőbb viszonyok között élnek, jobb nevelésben részesülnek.

e) Hogy valamely államban van-e túlnépesedés vagy sem, az nemcsak a népesség számától függ.

A kapitalizmus túlnépesedést idéz elő.

f) A kapitalista termelés ugyanis a munkaerők egy nagy részét fényűzési cikkek termelésére használja fel. Ennek következménye, hogy a fontosabb életszükségletek kielégítésére szolgáló jóságok vagy nincsenek meg a kellő mennyiségben, vagy pedig úgy vannak szétosztva, hogy a népesség kis része túlon túl bővelkedik bennök, másik része és pedig egy nagy része, alig jut hozzájuk.

g) A kapitalizmus a népesség egy nagy részét nyomorba dönti és nyomorban hagyja; már pedig a szegény embernek több gyermeke van, mint a gazdagnak és minél szegényebb egy proletár réteg, annál több gyermeke van.

h) A kriminalitásnak legfontosabb tényezője a kapitalizmus. A bűncselekményeknek ugyanis lényegileg három oka van: ezek a bűnösöknek a szülőktől örökölt kedvezőtlen tulajdonságai, a rossz nevelés, a nyomor; mindezen három okot lényegileg a kapitalizmus idézi elő. A kriminalitásról elmondottak még fokozottabb mértékben vonatkoznak az ifjúkornak kriminalitására.

i) A kriminalitásról mondottak állnak azonban a prostitúcióra vonatkozólag is. Egyre inkább tért hódít azon felfogás, hogy a prostitúció a társadalmi szervezetnek a kapitalizmus által okozott egyik betegsége. A kapitalizmus szüli mindazon tényezőket, amelyek döntő szerepet játszanak a nővásárban: a nő mint árú után való keresletet és a nőnek mint árúnak kínálatát.

j) Az egyes osztályokhoz való tartozásnak igen nagy befolyása van a nevelésre. Hogy a mai nevelés tényleg osztálynevelés, azt nem kell bizonyítani.

3. A gyermekvédelem a XIX. és XX. században a kapitalizmus folytán emelkedett nagy jelentőségre. A mai gyermekvédelem és a mai szocializmus szükségszerű következményei a kapitalizmusnak és a

kapitalizmus a szocializmus és a gyermekvédelem nélkül nem is képzelhető el. A modern gyermekvédelemnek és a modern szociális mozgalomnak ugyanis egy közös oka van: a kapitalizmus, miként az előbbiekből kitűnik, a társadalom testében számos a kapitalizmusra nézve elég kellemetlen betegséget okoz; ezen betegségek nagy részét a kapitalizmus a gyermekvédelemmel kívánja gyógyítani.

4. Szükséges-e a gyermekvédelem, ha igen, mennyiben, mennyiben pótolható a gyermekvédelem más irányú szociálpolitikai tevékenységgel?

a) A mai gyermekvédelem számos szervi hibában szenved.

b) Hogy manapság gyermekvédelemre szükség van, az nem előny, hanem hátrány.

Azon ország, amelynek valamely gyermekvédelmi intézményre szüksége van, nagyon rosszul áll és pedig annál rosszabbul, mennél inkább van ezen intézményre szüksége.

A mai gyermekvédelem lényegileg arra törekszik, hogy a mai társadalmi szervezet lényegéből folyó bizonyos hibákat megszüntessen, oly módon azonban, mely a mai társadalmi szervezet lényegén nem változtat. A mai gyermekvédelem megszünteti a kapitalizmus bizonyos tüneteit, de nem akadályozza meg, hogy a kapitalizmus folyton új és új tüneteket ne létesítsen.

A mai gyermekvédelem ellentétben áll a gazdaságosság törvényével.

A gyermekvédelem egy elérendő cél. Azonban vannak fontosabb célok is. Ha az emberek a gyermekvédelemre túlsók jószágot fordítanak, akkor a más célok elérésére szükséges jószágok egy részét feláldozzák és lehetetlenné teszik a gyermekvédelemnél fontosabb célok elérését. A gyermekvédelemre fordított kiadások hasznosak abból a szempontból, hogy sok kárt megelőznek; azonban egy nagy részük felesleges, mert a gyermekvédelemmel megszüntetni kívánt bajokat nem szüntetik meg.

c) A mai gyermekvédelem épenséggel nem követi azon elvet, hogy a prevenció jobb, mint a represszió.

A mai gyermekvédelem lényegileg represszív intézkedések tömege, amelyek csak azért szükségesek, mert a kapitalizmus az elérendő célokat nem akarja megelőzés útján elérni. A megelőzés ugyanis a kapitalizmus megszüntetésében állana. A kapitalizmus megszüntetése tehát nemcsak szociálpolitikai, hanem egyúttal gyermekvédelmi intézkedés is. Az igazi gyermekvédelem, a jövőbeli gyermekvédelem, a kapitalizmus megszüntetésében áll.

Azon okok, amelyek ma a gyermekvédelmet szükségessé teszik, végleg csak a szociális államban fognak megszűnni. Felmerül tehát azon kérdés, várni kell-e ezen hibák megszüntetésével és orvoslásával a szociális állam létesítéséig. A válasz nemleges: manapság még feltétlenül szükséges bizonyos fokig a gyermekvédelem.

Azon kérdésre, hogy a gyermekvédelem mely ágaival és mily mértékben kell az embereknek manapság foglalkozniuk, a részletes választ csak akkor tudjuk megadni, ha a gyermekvédelem egyes ágainak fejlődésirányzatát a lehető legnagyobb pontossággal megállapítottuk;

csak akkor tudjuk, hogy a gyermekvédelem illető ágára vonatkozólag az embereknek mily irányú tevékenységet kell kifejteniük. Kétségtelen ugyanis, hogy helyes cselekvés csak az, amely a fejlődés irányzatával egyező irányban érvényesül, vagyis amely a fejlődést sietteti, a fejlődést hátráltató tényezők működését pedig ellensúlyozza vagy lassítja.

5. Magyarország a legutolsó évtizedben a legreakcionáriusabb szociálpolitikát követi. Magyarország ép a legutolsó évtizedben a gyermekvédelem több ágában oly intézményeket létesített, amelyek legszebbek az egész világon.

(Azonban a magyar gyermekvédelmi intézmények legnagyobb része csakis papíron szép: hogyan lehet a magyar közigazgatási szervezetek és a magyar közigazgatási elvekkel megfelelő gyermekvédelmet csinálni, az igazán érthetetlen.)

Magyarországnak egyedüli tulajdonképeni szociálpolitikai tevékenysége a gyermekvédelem. A magyar államférfiak talán anélkül, hogy ők maguk tudnának róla, azon felfogás hívei, hogy az állam a gyermekvédelemmel már teljesítette összes szociálpolitikai feladatait. Magyarországon védik a gyermeket, de elnyomják a felnőttet. Magyarországon a proletárgyermeket menhelyekbe dugják, a proletárt pedig fogházba csukják. Magyarországon védik a gyermeket csak azért, hogy szaporítsák a népesség számát, de kikergetik a felnőttet az országból és kényszerítik őt a kivándorlásra. Magyarországon a szegény gyermekeket felnevelik, hogy belőlük hazafias, istenfélő, igénytelen proletárokat neveljenek, olyan munkásokat, akik a többi munkások bérét nyomják és hitvány sztrájkőrök.

A nagyszámú közönség az előadást tetszéssel fogadta, elnök pedig köszönetét fejezte ki érte, hangsúlyozván, hogy előadó e kérdést nagyobb munkában is megírta, tehát a kritikának alkalma lesz a fenti tétélekkkel behatóbban is foglalkozni.

